C. IVLII CAESARIS COMMENTARII.

***

Quæ in hac habeantur editione, sequens pagina demonstrabit.

LVGDVNI,

Apud Theobaldum Paganum.

M. D. XLV.

CONTENTA IN HOC VOLVMINE.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

Iuliano Medici S. P. D.

SI DILIGENTIVS quis cõſideret, Iuliane illuſtriſsime, quot is, qui corrupta antiquorũ ſcripta, ut emendata in manus hominum exeant, curas, labores exhauriat: quàm uerò nullius, uel perexiguæ admodũ apud plurimos laudis particeps fiat, admiretur profectò, cur ſibi quiſquam id oneris aſſumat, quo in perferẽdo cùm maximè enitendũ ſit, minimam tamen mercedẽ cõſequatur. Quod enim in alieno elaboret, neq; ſuum aliquod ipſe edat, id apud multos eiuſmodi eſt, ut omnẽ, quẽ pro laboribus mereretur, laudis fructũ intercipiat. Qui mihi quidẽ, ſi qui ſunt, iniqui eſſe uidẽtur rerum æſtimatores: nihilo enim magis æquũ eos ſentire existimo, quàm ſi quis ei, qui derelictũ cuiuſpiã, ac ſentibus occupatum agrũ ſuo labore expurgarit, colueritq;: nullã tamẽ inde enatarũ frugũ partẽ deberi arbitretur. Elaborat certè is in alieno ſolo: laborũ tamen eſt quoddã iure præmiũ cõſtitutũ. Ac mihi quidẽ longè uidetur ſecùs: atq; eũ, qui munus hoc rectè exequatur, ſeu rei ipſius difficultatẽ ſpectes, ſeu quam inde literarũ ſtudioſi utilitatẽ cõſequãtur, conſideres, in primis laudandũ cenſeo. Atq; (ut uerè dicã, quod ſentio) nõ multò fortaſſe minus opus hoc exiſtimo, quàm ſi ex te aliquid componas. Acrioris illud ingenij, exactioris

hoc iudicij: latiore ibi campo euagari licet angustißimis hîc finibus coërcemur: ibi, cùm ingenij habenas effuderis, ferri, quòcunque uolueris, potes: hîc ingenio ita moderandum est, ut cùm maximè eo opus sit, circunscriptis tamen quibusdam terminis continendum sit. Non unum quodlibet solùm perlegendum, sed plurima conferenda exemplaria: ex uaria lectione, non quæ tibi maximè placeat, eligenda: sed quæ cæteris autoris ipsius scriptis magis accommodata esse uideatur ita ut illius tibi propè animus induendus sit. At uerò ita parcè, ubi quippiam corruptum sit, ex se aliquid addendum, ut nisi certißimis indicijs ducaris, quæ quandoque tamen occurrunt, corrupta potius lectio relinquenda sit. Quæ omnia quanti laboris, quantæ industriæ sint, quilibet, qui id experiatur, facilimè iudicabit. Vtilitatem uerò si consideres, multò hinc profectò maior reperietur. Atque hoc tamen ita uelim accipi, uti à me dicitur: neque enim tam ignarus rerum sum, uti quemlibet librum emendare (cùm multi præsertim sint, quos corruptos esse expediat) utilius putem, quàm si poßis tuum aliquid scribere. Neque si talia quædam, qualia ea sunt, quæ emendes, componere poßis, hoc potius agendum. Sed hoc dico, cùm permulta antiquorum sint scripta, quibus ne sperandum quidem nobis sit, ut æquales esse poßimus, cumquè omnis nostra Latinæ locutionis peritia inde emanet, eaquè corruptißima circunferantur, qui in eo uires intendit suas, ut emendatiora legantur, non solùm id agit, ut ipsa & intelligi melius, & libentius legi: sed id etiam non minus, ut rectius quoque, si quis quid scribere uoluerit, id agi poßit. Ac tanquam qui turbidum

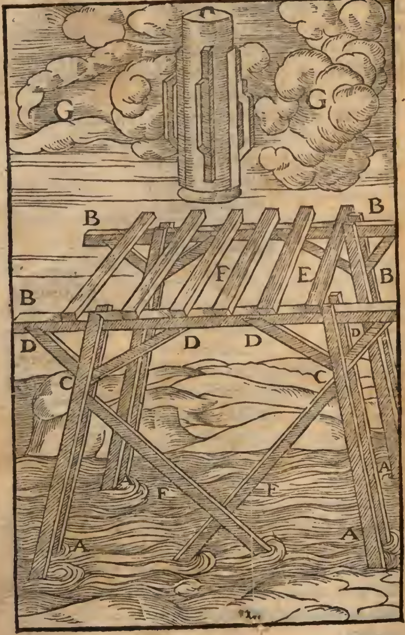
bidum aliquem cœno fontem, unde multi in omnes partes riui deducantur, perpurgat, non id solùm facit, ut fons ipse nitidior sit: sed & ut riuuli quoq; ipsi, qui lutulenti prius, ac sordidi fluebant, puriore unda accepta, & aspectu gratiores, & potu suauiores fiant. Sic is, qui corrupta antiquorum scripta corrigit, quasi fontem ipsum perpurgat: nec id facit modò, sed ut ea etiam, quæ à nobis edita, ab fonte illo quasi quidam riuuli deriuantur, elegantiora esse poßint. Non iniuria igitur, cùm id omne hinc sit, hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed ne ego, dum id laudo, in quo ætatis plurimum consumpsi, meipsum laudare uidear, de hoc satis, ac nimis fortaſſe multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eò fortaſſe magnificentius cuiquam uideri poßit: cùm enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis præmia, maximam tantùm utilitatem studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi censendum est, tot nullo proposito præmio labores subire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te me tandem conuertam, Iuliane illustrißime, C. Iulij Cæsaris commentaria, curá nostra emendata, in manus eruditorum sub tuo nomine exeunt: quæ quantò reliquis, quæ hactenus impreſſa circunferuntur, castigatiora sint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facilimum. Ego quidem in eo multum elaboraui, conquisiui multa tota Gallia exemplaria: qua in prouincia (quòd multa eò semper ex Italia translata sunt, atq; ea minus prædæ exposita, ac bellis fuerunt) multò incorruptiora uolumina cuiusque generis reperiuntur: contuli omnia, diligenter excußi: neq; meo tantùm iudi-

cio contentus fui, sed cùm multa undique collegissem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorumq; ingenijs omnia subieci iudicanda: neque quicquam non perpensum. Ex quo effectum est, ut pauca admodum restent, quæ in suum nitorem restituta non sint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget: nobis id satis sit egisse, ut perpaucæ omnino reliquæ sint. Hos autem labores meos multis de causis tibi potißimùm dicandos duximus. Primò quidem, quòd tibi omnes omnium, qui in literis uersantur, labores, lucubrationesq;, quodam gentilitio iure, deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quæ semper literatos mirè fouit. Nam ut uetustiores præteream, qui & ipsi tamen hoc magnificẽtißimè egerunt, Laurentius pater ita id enixè egit, ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum seculorum barbarie, in eum, in quo nunc sunt, gradum, tam Latinæ, quàm Græcæ literæ prouectæ esse uideãtur. Frater uerò ita semper literatos omnes amplexus est, uti non immeritò spes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit, eo ad summum pontificatus culmen euecto, non Christianam solùm Rempublicam felicem futuram, sed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouẽturas, ut omne præteritorum annorum incommodum sarciatur. Qua in re tu quoq; ita animatus cognosceris, ut non adiuturus fratrem solùm, non imitaturus patrem, sed & per te ipse totum hoc munus gesturus, & tantò omnes tuos superaturus sis, quantò illi cæteris excelluerunt. Ad hanc causam accedit, quòd Iuliano Iulij Commentaria, quòd candidißimis animi tui moribus candidißimũ hoc opus maximè cõueniens uidetur

munus:

munus: quod ego non hoc ſolùm, ſed quicquid in me ingenij eſt, quicquid in literis poſſum, tibi dedicare conſtitui, ac iam dedico. Aetate quidem ea ſum, ut de me non multa tibi poßim promittere: ſed natura ipſa fortaſſe, ut plerunque aſſolet, extremo hoc tempore, ſubitum aliquod ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi ſeruiet, tibi conſecrabitur. Tu intereà hæc ſi ita, uti ſperamus, accipies, quoddam quaſi currenti calcar addetur ad cætera, quæ in animo habemus, perficienda.

*

G
G
B
B
F
E
B
B
D
D
D
D
C
C
A
F
F
A
A
A

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS
libro quarto,

Pontem eadem forma, & ratione bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latißimum, rapidißimum, & altißimum. Primùm in Menapijs contra Sicambros. Deinde paululum supra eum locum in finibus Treuiorum: ex quo transitus erat ad Vbios, Cæsaris amicos.

a *Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.*

b *Trabes bipedales immissæ super utraq; tigna, quæ binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur.*

c *Fibulæ, quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

d *Fibulæ, quæ disclusæ in contrariā partem reuinciuntur.*

e *Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes, totum opus contexebat.*

f *Sublicæ obliquæ ad inferiorē partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.*

g *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

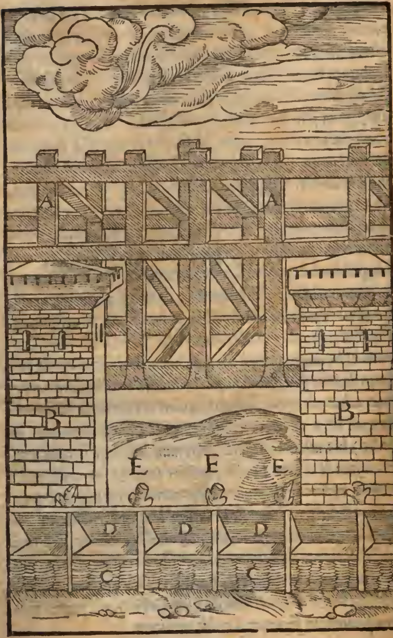
Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immißis. Hunc locum sic corrigendum puto. Hæc utraq; insuper, bipedales trabes immissæ: hac ratione, ut insuper sit præpositio, & hæc utraq; sit accusandi casus. Quòd si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secūdo de bello Ciuili in expugnatione Maßiliæ his uerbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum, passum est, laterculo astruxerunt. Sciat & Vitruuium Locus cōmēti Cæsaris emendatus.

in quinto, ubi agit de portubus, & structuris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exæquetur cum margine, & planitia puluini: deinde insuper eam exæquationem pila quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neq; sensus constabit, neque constructio, nisi implexa, & litigiosa grammaticis. Sed ut utraq; constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est, quòd postquàm Cæsar descripsit modũ figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnã stabilitatem, & firmitatem assecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione poßint, & quo modo sustinerentur, docet: dicens, quòd super hæc utraque, id est, super bina tigna, quæ & in parte superiori, & ea, quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiã mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir et ingenio, & literis clarus, in suo de architectura: qui eiusdem Cæsariani põtis descriptionem repetens non aliter ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis. Huiusmodi autem immissæ trabes binis utrinq; fibulis ab extrema parte

Fibula quid. distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur, & reuinciatur, nõ omnibus peruia est notitia, quàmuis eius sit quotidianus usus. Vtuntur

autem

autem ea uiri, ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant uestes, traiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaq́ue reuicto, ut quantò plus trahitur, tantò fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ seruantur, & ad sedendi usum, cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eò fortius compressæ firmātur. Hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarissimè apparet in decimo, his uerbis. *Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite à fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur.* Et infra: *Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & crassitudinibus erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo succularum uersationibus expediundum.* Et libro primo, ubi de mœnibus disserit: *Crassitudinem autem muri ita faciendam censeo, uti armati homines suprà obuiam uenientes alius alium sine impeditione præterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleæ oleaginæ, ustulatæ quàm creberrimæ instruantur, uti utræque muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem.* Huiusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum uallis utebantur, hodie quoq; & nos utimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glandium, non uno loco tantùm, sed tota uallis mole resistamus iuuantibus fibulis cōtinenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus, & cōstructio uerborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

A
A
B
B
E
E
E
D
D
D
C
C

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

libro ſeptimo.

Auaricum urbs Biturigũ munitiſsima, quæ propè ex omnibus partibus flumine, & palude circundata, unum tantùm, & peranguſtum habebat aditũ. Quod Auaricum à Cæſare turribus, & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, ut ipſo potiretur.

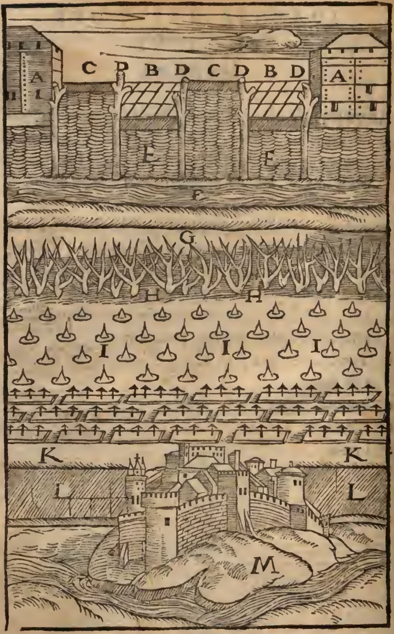
a *Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè cõmunis erat in Gallia, qui & ita deſcribuntur à Cæſare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi poſsint: nos duntaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimiſsis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.*

b *Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris uiſæ fuere.*

c *Vallum.*

d *Plutei.*

e *Cerui.*

A
C D B D C D B D
A
E
E
F
G
H
H
I
I
I
K
K
L
L
M

IO. IVCVNDVS VERO-
nensis libro. septimo.

Alexia oppidũ Mãdubiorũ in summo colle positũ edito lo- co: quod nisi obsidione expugnari nõ posse uidebatur. Huius collis radices subluebantur duobus flu. duabus ex partibus. Cætera ex descriptione Cæsaris, & ex opposita figura pa- tent. a *Turres cõiunctæ aggeri, & uallo, quæ inter se di- stabãt pedes* LXXX. b *Plutei, qui tegebãt interuallũ, quod erat inter pinnas.* c *Pinnæ, quæ interstructæ erãt inter plu- teos.* d *Cerui grãdes positi inter pinnas aggeris ad cõmis- suras pluteorũ, & aggeris ipsius, in qbus erãt suspẽsi plu- tei, sub qbus tecti milites ascẽsum hostiũ, & conatũ omnẽ repellebãt.* e *Vallũ, cũ lorica. Lorica enim ex cratibus, uel storijs apponebatur uallo, & aggeri, ne facilè harpagoni- bus, uel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus.* f *Fossa pedũ qndecim lata, et ꝓfunda, in qua per cãpestria loca, & demissa, aqua ex flumine deriuabatur.* g *Fossa alia itẽ pedũ quindecim lata, & profunda, sicca, & sine aquis.* h *Stipites ex trũcis arborũ admodũ firmis ramis, præacutis cacuminibus, in ꝑpetuã fossam demißi, & ab infimo reuin- cti, ne reuelli poßẽt, ab ramis eminebãt: quò q ĩtrauerãt, se- ipsi acutißimis uallis induebãt: hos cippos appellabãt.* i *Sti pites teretes feminis craßitudine, ab summo præacuti, & præusti, demißiq; in scrobibus obliquè in qncuncẽ dispositis: hos ex similitudine floris liliũ appellabãt.* k *Taleæ pedẽ lõgæ, ferreis hamis infixæ, in terramq; infossæ mediocribus spatijs intermißis, oĩbus locis disserebãtur: hos hamos stimu los appellabãt.* l *Fossa pedũ* XX. *lata, et profunda directis ad ꝑpendiculũ lateribus, à qua reliquæ munitiones distabãt pedes quadringentos.* m *Alexia oppidũ, suprà descriptũ.*

A
B
C
C
D
E
E
G

IOANNES IVCVN-
DVS VERONENSIS.
libro octauo.

a *Vxellodunum oppidum egregiè natura loci muni-tum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à Prouincia Romanorum.*

b *Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius intercisis auertit.*

c *Cupæ seuo, pice, scandulisq́; completæ, & ardentes ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.*

d *Vallum.*

e *Plutei.*

f *Flumen, quod infimam uallem diuidebat, & penè totum montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depreßus foßis deriuari poßet.*

g *Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat: ex qua cùm tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.*

B

F
A
A
C
B
A
K
K
H
H
G

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS
libro ſecundo de
bello Ciuili.

Maßiliæ deſcriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

- *a* *Maßiliæ mœnia, & turres.*
- *b* *Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionarijs extructa contra Maßilienſium eruptiones.*
- *c* *Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hoſtium tela, atque tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.*
- *d* *Summa contabulatio laterculis, & luto, & cẽtonibus tecta, ne quid ignis hoſtium nocere poſſet.*
- *e* *Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus à turri lateritia ad ſuffodiendum, & diſijciendum hoſtium turrem, & murum.*
- *f* *Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.*
- *g* *Vallum.*
- *h* *Plutei.*
- *i* *Cerui.*
- *k* *Pinnæ.*

OCEA
NVS
OCEANVS OCCIDENTALIS
S MFINIS
WINDIVS
·S·IACOBVS
BVRGVSVS
HISPANIA
SALAMANCA
DORVS·F
TO LETVM
LVSI
TAGVS F
LISBONA
TANIA
ANAF·
BETI
MARIANVS·M·BETIS·F
CA
ILLIPVIA·M
SIBILIA
MARE
FRETVMHERCVLEV·IBERNIC
MAVRITA
NIAEPARS·

CANTABRICVS
PARS GAL
LIÆ
MONS
TARR ACO
NEN SIS.
SARACOTA
BARCELON
ILE RDA
SACRA
F.
INSVLE
BALEARES.
BALEARICVM MARE
PITHVSE INS.
CARTHAGO
NOVA
V

NOMINA QVARVN-
dam urbium, & locorum Hispaniæ.

Anas flu.	*Guadiana*
Astures	*Asturia*
Betica	*El regno de granata*
Barcinon	*Barcelona*
Betis flu.	*Guadachibir.*
Baleares	*Maior, & Minor*
Cæsarea Augusta	*Saragosa*
Castulon	*Castiglia*
Calpe	*Gibalterra*
Cinga flu.	*Ringa*
Chartheia	*Tariffa*
Corduba	*Cordoua*
Carpentani montes	*I monti de Segouia*
Calleci	*Gallicia*
Derthosa	*Tortosa*
Durias flu.	*El Duoro*
Emporiæ	*Empurias*
Ebusus	*Euiza*
Girunda	*Girona*
Hiberus flu.	*Hibero*
Hispalis	*Sibilia*
Ilerda	*Lerida*
Malaca	*Malaca*
Numantia	*Sora*
Nerium promontorium	*S. Maria de finibus terræ*
Oscenses	*Osca*

Olisippo	*Lisbona*
Ophiusa	*Frumentera*
Pompeiopolis	*Pampalona in Nauarra*
Rhoda	*Roses*
Saguntum	*Mon uedro*
Sicoris fl.	*El Segro*
Setabum	*Satiua*
Sacrum promontorium	*Capo S. Vincentio*
Tarraco	*Aragon*
Tagus fl.	*El Tago*
Turdetani	*Andalusia*
Valentia	*Valenza*

ALBIONIS PARS
OCEAN.
BELGAE
VNELLI
ARMORCI
SEQVANA·F
LIGERIS·F
CELTAE
LVTECI
OCEANVS·OCCIDENTA
VXELLVDVNVM
AVARICV
SANTONES
GARVMNA·F
AQVITANI
VASTAE
PIRENAEI·M·
VOLCI
MEDI TERRAN

SEPTENT
SYCAMBRI
RHENVS
GERMANIAE PARS.
TREVERI
VBII
LINGONES
SEQVANI
ALEXIA
HELVETII
NARBONENSIS
MASSILIA
APPENNINVS
GENVA
MARIS · PARS ·

NOMINA LOCORVM, VRBIVM,

populorum Galliæ, quæ his in commentarijs habentur, quo nomine & olim Latinè, & nunc dicuntur Gallicè.

A

Aduatici, Bosleduc.
Agendicum, Prouins.
Alexia, Laußoys, en Bourgongne.
Alduasdubis, le Doulx.
Allobroges, Daulphinoys, & Sauoye.
Ambarri, Semar, & Monthar.
Ambuariti, pars Brabantiæ.
Andes, Angiers.
Aquitania, Guienne.
Arar, Sone.
Arduenna sylua, la forest Dardaine.
Armoricæ ciuitates, Bretaigne toute.
Ambiani, Amiens.
Artomici, Armignac.
Attrebates, Arras.
Auaricũ, Viaron en Berry.
Aruerni, Auuergne.
Aulerci, Rouan.
Axona, la Disne.

B

Bacenis sylua, la forest negre.
Bataui, Holande.
Bellocaßij, Bayeux.
Bellouaci, Beauuois.
Betere, Besies en Guienne.
Bibracte, Beaulne.
Bibrax, Bray en la contè de Rhethel.
Bituriges, Bourges.
Boij, Bourbõnoys, & Bauiere en Alemaigne.
Brannouices, La ual de Moriane.

C

Cabillunum, Challon sus la Sone.
Cadurci, Caors.
Cadetes, Chasteaubryant en Bretaigne.
Calete, Cales.
Carnutes, Chartres.

Cenomani, Le Mans.
Centrones, Saitron au pays de Liege.
Centrones, Tarentaise en Sauoye.
Curiosolites, Cornouaille.

D

Diablitres, Leondoul en Bretaigne.

E

Ebrudunum, Ambrum.
Eburones, Liege.
Eburonices, Ebreux.
Elauer, Alier.
Eßui, Retelois oultre Tournay.

G

Gabelli, Lodeuenauert.
Garumna, Garonne.
Genebum, Orleans.
Geneua, Geneue.
Gergobia, Clarmont en Auuergne.
Gorduni, Gantois.
Grudij, Louain.

H

Harudes, Constance.
Hedui, Autun.
Heluetij, Suisses.
Heluij, Albin.
Hisara, Lisere.

I

Icius portus, Calais.
Iura mons, S. Claude.

L

Lacus Lemanus, Le lac de Geneue, ou Losanne.
Lemouices, Limosins.
Lexobij, Lisieux.
Ligeris, Loire.
Lingones, Langres.
Lutetia, Paris.

M

Matrona, Marne.
Matiscon, Mascon.
Mediomatrices, Metz.
Melodunũ, Mellan.
Menapij, Geldre. & Cleues.
Morini, Teruanne.
Mosa. Meuze.

N

Narbona, Narbone.
Nannetes, Nantes.
Neruij, Tornay.
Nitiobriges, Vzés, Montpelier.
Nouiodunum, Noion.

Osißini

Osißini Landriger en Bretaigne.

P

Petragorij, Perigor.
Pleumosi, Flandrois.
Pictones, Poitiers.

R

Rauraci, Basilea.
Rhemi, Rains.
Rhedones, Renes.
Rhenus, Rein.
Rhodanus, Rosne.
Rhuteni, Rhodés.

S

Sabis, Sambre.
Sanctones, Saintonge.
Seduni, Seon.
Segusiani, Bresse.
Senones, Sens.
Sequana, Seine.
Sequani, Bourgongnõs.
Sicambri, Nauso de hessem.
Sueßiones Soißons.

Tarbelli, Tarbe.
Tarusatij, Turse.
Tigurinus pagus. Zurich de Suisses.
Treuiri, Treues.
Tribotes, Strasbourg.
Turones, Tours.

V

Vellaunodunũ, Villenoue en Lorraine.
Vellaunij, Sainct Flor.
Veneti, Vannes.
Veragri, Sainct Maurice.
Vertodunum, Verdon en Lorraine.
Veromandui, Vermandois
Vesontio, Besanson.
Virodunum, Verdum sur la Sone.
Vnelli, Percherons.
Volsci, Auignon.
Vsipetes, Francfort.

FINIS.

ALDVS LECTORI S.

ET SI POTES STVDIOse Lector per te ipse legendo cognoscere, cur'nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit commentarios, tum & quos, & quot confecerit: tamen non inutile futurum existimaui, si hic promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum imperio fuit, octo libris scriptæ sunt. Primo, & reliquis usq; ad octauum ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoq́; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello ciuili aduersus Pompeium editi sint, ne scientia tantarũ rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius, quàm præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hircio, qui & de bello Alexandrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauũ librum de bello Gallico colligi potest: ibi enim sic ait, Cæsaris nostri cõmentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus, atq; insequentibus eius scriptis cõtexui, nouissimeq́; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci usq; ad exitum nõ quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hircius gesta Cæsaris usq; ad illius uitæ exitum, ergo reliqui commentarij præter decem supradictos Cæsaris, esse illius uidentur, nec extare quidem, quæ scripsit, omnia: quando

quidem

quidem usq; ad exitũ uitæ Cæsaris scripsisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensi non modò non esse Hirtij dixerim, sed ne eruditi quidem cuiusquam. Sunt enim admodum quàm inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Cæsaris Commentarijs quid senserit M. Tullius in libro de Claris Oratoribus, operæ pretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba: Commentarios scripsit ualde quidem probandos. Nudi sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inurere: sanos quidem homines à scribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud insuper addiderim, bonam partem eorum, quæ his commentarijs scripta sunt, haberi etiam in epistolis M. Tullij ad Atticum: in quibus, cùm quid noui gestum erat à Cæsare, statim Atticum, Quintum'ue Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id quod maximo testimonio est, uerißima esse, quæcunque his commẽtarijs scripta habentur.

Vale.

Venetijs Mense Nouemb. M. D. XIII.

INDEX RERVM MEMORABILIVM,

quæ in Commentarijs Cæsaris habentur.

A

Cimbe

Hadiar

H

I

Q

R

Surus

T. La

Vnelli

FINIS.

C. IVLII
CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO
LIBER PRIMVS.

GALLIA est omnis diuisa in parteis treis: quarum unam incolunt Belgæ: aliam Aquitani: tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. Horum omniũ fortißimi sunt Belgæ, propterea quòd à cultu, atq; humanitate prouinciæ longißimè absunt, minimeq; ad eos mercatores sæpe commeant, atq; ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important: proximiq; sunt Germanis, qui trans Rhenũ incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de caußa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute præcedunt, quòd ferè quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, continetuŕq; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum, uergit

Galliæ diuisio.

Belgæ.

Heluetij.

Celtæ.
Rhodanus.
Garumna.

Belgæ. ad Septētriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriũtur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in Septentriones, & orientem solem. Aquitania. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos monteis, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & Septētriones. Orgetorix Heluetius. Apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala, & * L. Pisone cōsulibus, regni cupiditate inductus cōiurationē nobilitatis fecit: & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cũ omnibus copijs exirent: perfacile esse, cùm uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura Heluetij cōtinentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetiũ à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios: tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostrã ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus latè uagarentur, & minus facilè finitimis bellũ inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominũ, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patebãt. His rebus adducti, & autoritate Orgetorigis permoti, cōstituerũt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, cōparare. Iumentorũ, et carrorũ quàm maximũ numerũ coëmere, sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumẽti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacẽ, & amicitiã cōfirmare: ad eas res conficiendas

*alias P. Pisone.

Rhenus flu. Heluetij. Iura mons.

Heluetij profectionem in Galliã parãt.

ciendas bienniũ sibi satis esse duxerũt: in tertium annum profectionẽ lege cõfirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio Sequano (cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a senatu, populoq; Romano amicus appellatus erat) ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemq; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eiq; filiam suam in matrimonium dat: perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent: se suis copijs, suoq; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant: & regno occupato per treis potentißimos, ac firmißimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Heluetijs per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis caussam dicere coëgerunt: damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta caussæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam ad hominũ millia decem undique coëgit: & omneis clienteis, obæratosq; suos, quorum magnum numerum habebat, eòdem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit, cùm ciuitas ob eam rem incitata armis ius suum exequi conaretur, multitudinem'que hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix

Casticus Sequanus. Catamantaledes.

Dumnorix Heduus. Diuitiacus

Mos Heluetijs in indicijs.

Orgetorigis mors.

mortuus est: neq; abest suspicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne, præterquàm quod secum portaturi erant, comburũt: ut domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quenq; domo efferre iubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis, uicisq; exustis unà cum his proficiscantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi asciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Vnum per Sequanos, angustum, & difficile inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, uix quà singuli carri ducerentur: mons autem altißimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent. Alterum per prouinciam nostram multò facilius, atque expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo Ro. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumq; Heluetiorum finibus Geneua: ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, existimabant: uel ui coacturos, ut per suos fines ire paterentur

Heluetij sua oppida incendunt.

Rauraci.
Tulingi.
Latobrigi
Boij.
Noreia.

Allobroges.
Rhodanus.

Geneua.

tur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem
dicunt, qua [illegible] ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is
dies erat ad [illegible] Aprilium, L. Pisone, Aulo Ga-
binio consulibus. Cæsari cùm id nunciatum esset, eos per Cæsar in Galliam contendit.
prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe
proficisci, & quàm maximis itineribus potest, in Galliam
ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouin-
ciæ toti quàm maximum potest militum numerum impe-
rat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una: pontem,
qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduen-
tu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt
nobilissimos ciuitatis: cuius legationis Numeius, & Ve- Numeius.
rodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi Verodoctius.
esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam fa-
cere, propterea quòd iter haberent nullum aliud: roga-
re, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd me-
moria tenebat Lucium Cassium consulem occisum, exer-
citumq; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum,
concedendum non putabat: neque homines inimico ani-
mo data facultate per prouinciam itineris faciundi tem-
peraturos ab iniuria, & maleficio existimabat: tamen,
ut spatium intercedere posset, dum milites, quos impera-
uerat, cōuenirent, legatis respōdit, diem se ad deliberan-
dum sumpturum: si quid uellent, ad Idus Aprilis reuer-
terentur. Intereà ea legione, quam secum habebat, mi- Lacus Lemanus.
litibusq;, qui ex prouincia conuenerant à lacu Lema-
no, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iu-
ram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, mil-
lia passuum decemnouem, murum in altitudinem pedum

ſexdecim, foſſamq́; perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit, quò facilius, ſi ſe inuito trãſire conarentur, prohiberi poſſent. Vbi dies, quam conſtituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt, negat ſe more, & exemplo populi Rom. poſſe iter ulli per prouinciã dare: &, ſi uim facere conentur, prohibiturum oſtendit. Heluetij ea ſpe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq́; cõpluribus factis, alijs uadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent, conati, operis munitione, & militum concurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequãnos uia, qua Sequanis inuitis propter anguſtias ire non poterant. Iis cùm ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequãnos plurimùm poterat, & Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat: & quàm plurimas ciuitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas uolebat. Itaque rem ſuſcipit, & à Sequãnis impetrat, ut per fines ſuos, Heluetios ire patiantur, obſidesq́; uti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetij, ut ſine maleficio, & iniuria tranſeant. Cæſari renuntiatur, Heluetijs eſſe in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Sanctonum fines facere, qui non longè à Toloſatium finibus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouincia. Id ſi fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo

Dumnorix. Sequani.

Sanctones. Toloſates.

periculo futurum, ut homines bellicosos populi Ro. inimicos locis patentibus, maximeq́; frumentarijs finitimos haberet. Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit, ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasq́; ibi legiones conscribit: & treis, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, & quà proximum erat iter per Alpeis in ulteriorem Galliam, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garocelli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur: compluribus his prælijs pulsis, ab Ocello, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorumq́; agros populabantur. Hedui, cùm se, suaq́; ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut penè in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Hedui, Ambarri quoque necessarij, & consanguinei Heduorum Cæsarem certiorem faciunt, sese depopulatis agris non facilè ab oppidis uim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq́; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi præter agri so-

Centrones. Garocelli. Caturiges. Ocellum. Vocontij. Allobroges. Sebusiani.

Ambarri.

Allobroges ad Cæsarē cō fugiunt.

lum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum cõsumptis, in Sanctones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum, & Sequanorum in Rhodanũ influit incredibili lenitate: ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non poßit. Id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. Vbi per exploratores Cæsar certior factus est, treis iam copiarũ parteis Heluetios id flumen trãs duxiße, quartam uerò partem circa flumen Ararim reliquã esse: de tertia uigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos, & inopinanteis aggreßus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. Is pagus appellatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cùm domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. Ita siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quòd eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem legatum Tigurini eodẽ prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto reliquas copias Heluetiorum ut cõsequi posset, pontem in Arare faciendum curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cùm id, quod ipsi diebus xx. ægerrimè confecerant, ut flumen transi

Arar flu. — citra — Heluetiorum cædes. — Tigurinus pagus. — Põs in Arare.

transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse uoluisset. Sin bello persequi perseueraret, reminisceretur & ueteris incommodi populi Romani, & pristinæ uirtutis Heluetiorum. Quòd improuiso unum pagum adortus esset, cùm hi, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus, maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quàm dolo contenderent, aut insidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Rom. & internetione exercitus nomē caperet, aut memoriā proderet. His Cæsar ita respondit, Eò sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atq; eò grauius ferre, quo minus merito populi Ro. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quòd neq; cōmissum à se intelligeret, quare timeret, neq; sine causa timendum putaret. Quòd si ueteris cōtumeliæ obliuisci uellet: num etiam recentium iniuriarum, quòd eo inuito iter per prouinciam per uim tentassent: quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges uexassent, memoriā deponere posset? Quòd sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodq; se tandiu impune tulisse iniurias admirarentur, eòdem pertinere. Consueße enim

Diuico legatus Heluetiorum ad Cæsarem.

Cæsaris responsum.

Deos immortales, quò grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cùm ea ita sint: tamen, si obsides ab his sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs, quas ipsis, socijsq; eorum intulerint: Item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum his pacem esse facturum. Diuico respondit, ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueuerint: eius rei populum Rom. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. Idem Cæsar facit, equitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit, qui uideant, quas in parteis hostes iter faciant. Qui cupidius nouißimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt, & pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Heluetij, quòd quingẽtis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex nouißimo agmine, prælio nostros laceßere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis, populationibusq; prohibere. Ita dies circiter XV. iter fecerunt, uti inter nouißimum hostium agmen, & nostrum primum non amplius quinis, aut senis millibus paßuum interesset. Interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod eßent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia sub Septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modò frumen

Equestre prælium.

Gallia sub Septẽtrionibus posita.

frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo *autem frumento, quod flumine* Arare *nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab* Arare Heluetij *auerterant, à quibus discedere nolebat.* Diem ex die ducere Hedui, *conferri, comportari, adesse dicere.* Vbi *se diutius duci intellexit* Cæsar, & *diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his* Diuitiaco, & Lisco, *qui summo magistratui præerat,* quem Vergobretum *appellant* Hedui, *qui creatur annuus, & uitæ, necisq; in suos habet potestatem, grauiter eos accusat, quòd cùm neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur: præsertim cùm magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur.* Tum demum Liscus *oratione* Cæsaris *adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum autoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus poßint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si iam principatum* Galliæ *obtinere non possent,* Gallorum, *quàm* Romanorum *Imperia præferre, neq; dubitare debeant, quin si* Heluetios *superauerint* Romani, *unà cum reliqua* Gallia Heduis *libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra cõsilia, quæq; in castris gerãtur, hostibus enuntiari.* Hos *à se coërceri non posse: quinetiam quòd necessariam rem coactus* Cæsari *enuntia*

Vergobretus magistratus Heduorum.

Lisci ad Cæsarem uerba.

enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, & ob eam caussam quandiu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat: sed quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit. Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit liberius, atque audacius. Eadem secretò ab alijs quærit: reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria, reliquaq; omnia Heduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea quòd illo licente contrà licere audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neq; solùm domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atq; huius potentiæ caussa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo, ac potentissimo collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere, sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter eã affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius sit imminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summã in spem regni obtinendi per Heluetios uenire, Imperio Pop. Ro. non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, quòd prælium equestre aduersum, paucis ante diebus factum,

Dumnorigis audacia.

initium,

initium eius fugæ factum à Dumnorige, *atq; eius equitibus (nam equitatui, quem auxilio Cæsari* Hedui *miserant*, Dumnorix *præerat) eorumq; fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspitiones certißimæ res accederent, quòd per fines* Sequanorum Heluetios *traduxisset, quòd obsides inter eos dandos curasset, quòd ea omnia non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecißet: quòd à magistratu* Heduorum *accusaretur, satis esse caussæ arbitratur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd* Diuitiaci *fratris summum in populum* Romanum *studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat.* Nam *ne eius supplicio* Diuitiaci *animum offenderet, uerebatur. Itaq; priusquàm quicquã conaretur,* Diuitiacum *ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per* C. Valerium Trocillum *principem* Galliæ *prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio* Gallorum *de* Dumnorige *sint dicta, & ostendit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine eius offensione animi uel ipse de eo caussa cognita statuat, uel ciuitatem statuere iubeat.* Diuitiacus *multis cum lachrymis* Cæsarem *complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se illa esse uera, nec quenquam ex eo plus, quàm se doloris capere, propterea quòd, cùm ipse gratia plurimùm domi, atque in reliqua* Gallia, *ille minimùm*

Diuitiacus.

C. Val. Trocillus.

propter adolescentiam posset, per se creuisset: quibus opibus, ac neruis non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione uulgi commoueri. Quòd si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: quà ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cùm pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit, consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati, ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omneis suspiciones uitet, præterita se Diuitiaco fratri cõdonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire posit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montes cõsedisse, millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia uigilia T. Labienum legatum properè cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & posteà in M. Crassi fuerat,

T. Labienus.

P. Considius.

fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cùm summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille, & quingentis paßibus abesset, neq; (ut posteà ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri, id se Gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra uisæ essent, ut undique uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælioq; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores Cæsar cognouit & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse: eo die, quo consuerat interuallo, hostis sequitur, & millia passuum tria ab eorũ castris castra ponit. Postridie eius diei, quòd omnino biduum superaret, cùm exercitui frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte, oppido Heduorum longè maximo, ac copiosißimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat, rei frumẽtariæ prospiciendum existimauit: iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire cõtendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilij decurionis equitum Gallorum hostibus nuntiatur. Heluetij, seu quòd timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quòd pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent: siue eò, quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato

Bibracte oppidum.

consilio

consilio, atq; itinere cõuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperũt. Postquã id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumq;, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legionum quatuor ueteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit: intereà sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar primùm suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites è loco superiore pilis missis, facilè hostiũ phalangem perfregerunt: ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimẽto, quòd pluribus eorum scutis uno ictu pilorum trãsfixis, & colligatis, cùm ferrum se inflexisset, neq; euellere, neque sinistra impedita, satis commodè pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare: tandem uulneribus defessi & pedem referre, & quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperũt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominũ millibus circiter xv. agmen hostiũ claudebant, & nouissimis præsidio erant,

Cæsaris cum Heluetijs prælium.

Boij. Tulingi.

ex itine

ex itinere nostros latere aperto aggressi circumuenire: id conspicati Heluetij, *qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium reintegrare cœperunt.* Ro*mani conuersa signa bipartitò intulerunt, prima, ac secunda acies ut uictis, ac summotis resisteret, tertia ut uenientes sustineret: ita ancipiti prælio diu, atq; acriter pugnatum est: diutius cùm nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt.* Nam *hoc toto prælio cum ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit, ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est proptereà quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotasq; mazaras, ac tragulas subijciebant, nostrosq; uulnerabant.* Diu *cùm esset pugnatum, impedimentis, castrisq; nostri potiti sunt: ibi* Orgetori*gis filia, atq; unus è filijs captus est.* Ex *eo prælio circiter millia hominum* CXXX. *superfuerunt, eaq; tota nocte cõtinẽter ierunt, nullã partem noctis itinere intermisso, in fines* Lingõnum *die quarto peruenerunt, cùm & propter uulnera militũ, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati eos sequi non potuissent.* Cæsar *ad* Ligõnes, *literas, nuntiosq; misit, ne eos frumento, neue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo* Heluetios *habiturum.* Ipse *triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit.* Heluetij *omniũ rerũ inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt.* Qui *cùm eum in itinere conuenissent, seq; ad*

Lingones.

Legati Heluet. ad Cæsarem de deditione.

b pedes

pedes proiecissent, suppliciterq; locuti, flẽtes pacem petissent, atq; eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum expectare iußisset, paruerunt. Eò postquàm Cæsar peruenit, obsides, arma seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte

Verbigenus pagus.

intermißa circiter hominũ millia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur: siue spe salutis inducti, quòd in tanta multitudine deditiorũ suam fugã aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Heluetiorum egreßi, ad Rhenum, finesq; Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar resciuit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit: reductos in hostium numero habuit. Reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iußit, & quòd omnibus frugibus amißis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, uicosq;, quos incenderant, restituere iußit. Id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Heluetij discesserant, uacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent: & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusq; essent: Boios petentibus Heduis, quòd egregia uirtute erãt cogniti, ut in finibus suis collocarent, conceßit: quibus illi agros dederũt, eosq; posteà in parem iuris, libertatisq; conditionem, atq; ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum

Tulingi. Latobrigi. Boij.

Heluetiorũ tabulæ repertæ ſunt literis Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ: quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent, & item ſeparatim pueri, ſenes, mulíeresq́; : quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. Ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia nonagintaduo. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorũ, qui domũ redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperauerat, repertus eſt numerus milliũ C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum ad Cæſarem gratulatum conuenerũt: intelligere ſeſe, tametſi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem nõ minus ex uſu terræ Galliæ, quàm populi Ro. accidiſſe, propterea quòd eo cõſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Heluetij reliquiſſent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioq́; potirentur, locumq́; domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportuniſſimum, ac fructuoſiſſimum iudicaſſent, reliquasq́; ciuitates ſtipendiarias haberent. Petierũt, uti ſibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq́; Cæſaris uoluntate facere liceret. Seſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere uellent. Ea re permiſſa, diem concilio conſtituerunt, & iureiurãdo, ne quis enuntiaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt. Eo cõcilio dimiſſo, ijdem principes ciuitatum, qui antè fuerãt, ad Cæſarem reuerterunt,

Tabulæ in Heluetiorum caſtris repertæ eorundem numerum continentes.

Conciliũ Gallorum.

petieruntq́;,uti sibi secretò,& occultò de sua, omniumq́; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsaris ad pedes proiecerunt. Non minus se id contendere,& laborare,ne ea,quæ dixißent, enuntiarẽtur,quàm uti ea, quæ uellent, impetrarent: propterea quòd si enuntiatum esset,summum in cruciatum se uenturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius factiones eße duas. Harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cùm tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis,Sequanisq; Germani mercede accerserentur. Horũ primò circiter milia XV. Rhenum transiße, posteaquàm agros,& cultum, & copias Gallorũ homines feri,ac barbari adamaßent, traductos plureis,nunc eße in Gallia ad C. & XX. milliũ numerum. Cum his Heduos,eorumq́; clientes semel, atq; iterum armis contendiße,magnã calamitatem pulsos accepiße,omnem nobilitatem, omnem senatum,omnem equitatum amisiße. Quibus prælijs, calamitatibusq́; fractos, qui & sua uirtute,& populi Ro.hospitio, atq; amicitia plurimũ antè in Gallia potuißent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere,sese neq; obsides repetituros,neq; auxilium à Populo Rom.imploraturos, neq; recusaturos, quò minus perpetuò sub illorum ditione, atq; imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit,ut iuraret,aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugiße, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum, quòd solus neq;

Factiões Gallorum.

Germani mercede in Galliã accersiti, bonam eius partem occuparunt.

iureiurando, neq; obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, quàm Heduis uictis accidisse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorũ in eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupasset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus antè Harudum milia hominum uigintiquatuor ad eum uenissent, quibus locus, ac sedes pararẽtur: futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum transirent. Neq; enim conferendum esse Gallicum cum Germanorũ agro, neq; hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod præliũ factum sit Amagetobriæ, superbè, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusq; liberos poscere, & in eos omnia exempla, cruciatusq; edere, si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta sit, hominem esse barbarum, iracundum, temerarium, non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare, populoq; Ro. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerũt, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq;, quæcunq; accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum suppliciũ sumat. Cæsarem uel autoritate sua, atq; exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi Ro. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq; omnẽ ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à

Ariouistus rex Ger. crudelis.

Harudes pop.

Amagetobria.

Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxiliũ à Cæsare petere cœperũt. Animaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos, nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri: eius rei quæ causa esset, miratus ex ipsis quæsiuit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cùm ab his sæpius quæreret, neq; ullam omnino uocem exprimere posset: idem Diuitiacus Heduus respõdit, hoc esse miseriorem, & grauiorẽ fortunã Sequanorum, quàm reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderẽt, absentisq; Ariouisti crudelitatẽ, uelut si coràm adesset, horrerent, proptereà quòd reliquis tantùm fugæ facultas daretur: Sequanis uerò, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferẽdi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis cõfirmauit, pollicitusq; est sibi eam rem curæ futuram, magnam se habere spem, & beneficio suo, & autoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit: & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendã putaret: in primis quòd Heduos fratres, consanguineosq; sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute, atq; in ditione uidebat Germanorum teneri, eorumq; obsides esse apud Ariouistũ, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto Imperio populi Ro. turpissimum sibi, & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulum autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, popu

Hedui fratres, & consanguinei ab Senatu appellati.

populo Rom. periculosum uidebat: neq; sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos existimabat, quin, cùm omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri, Teutoniq; fecißent, in Prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utrisq; colloquio deligeret, uelle sese de Republica, & summis utriusq; rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit, si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse: si quid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas parteis Galliæ uenire audere, quas Cæsar poßideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Ro. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit, quoniam tanto suo, populiq; Ro. beneficio affectus, cùm in cõsulatu suo rex, atq; amicus à Senatus appellatus esset, hanc sibi, populoq; Rom. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neq; de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret, hæc esse, quæ ab eo postularet. Primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides, quos haberet

Cimbri. Teutoni.

Ariouisti responsum ad Cæsarem.

Cæsaris postulata ab Ariouisto.

haberet ab Heduis, redderet. Sequanisq; permitteret, ut, quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret, ne'ue Heduos iniuria lacesseret, ne'ue his, socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi, populoq; Romano perpetuam gratiam, atq; amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala, L. Pisone consulibus, Senatus censuisset, uti, quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod cõmodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterosq; amicos populi Romani defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, Ius esse belli, ut, qui uicißent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: itẽ populum Rom. uictis non ad alterius præscriptũ, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Rom. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congreßi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnã Cæsarem iniuriã facere, qui suo aduẽtu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurũ non esse, neq; ijs, neq; eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq; quotannis pendẽrent. Si id non fecissent, longè his fraternum nomen populi Romani absuturum. Quòd sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorũ iniurias non neglecturum, neminem secũ sine sua pernicie contendisse: cùm uellet, cõgrederetur. Intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatißimi in armis, qui intra annos X I I I I tectũ non subissent, uirtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur,

Ariouisti responsum.

& legati

& legati ab Heduis, & Treuiris ueniebant, Hedui questum, quòd Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorũ popularentur, sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse: qui Rhenum transire conarentur, his praeesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar uehementer cõmotus, maturandum sibi existimauit: ne, si noua manus Sueuorum cũ ueteribus copijs Ariouisti sese cõiunxisset, minus facilè resisti posset. Itaq; re frumentaria quàm celerrimè potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cùm tridui uiam processisset, nuntiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem (quod est oppidum maximum Sequanorum) contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere praecauendũ sibi Caesar existimabat. Nanq; omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen * Alduasdalis, ut circino circunductum penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum sexcentorum, quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius mõtis ex utraq; parte ripae fluminis contingat. Hunc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis diurnis, nocturnisq; itineribus contendit, occupatoq; oppido, ibi praesidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionẽ rei frumentariae, commeatusq; causa moratur, ex percun-

Hedui de Harudibus conqruntur apud Caes.

Treuiri de Sueuis.

Nasua, et Cimberius Sueuorũ Imperatores.

Vesõtio oppi.

Alduasdalis fl.

* aliàs, Aldudabis. uel, Alduasdubis.

ctatione nostrorū, uocibusq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibi'i uirtute, atq; exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum his congressos, ne uultum quidem, atq; aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus subitò timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animosq; perturbaret. Hic primùm ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisq;, qui ex urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti non magnū periculum miserabantur, quòd nō magnū in re militari usum habebāt: quorū alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspitionem uitarent, remanebant. Hi neque uultum fingere, neq; interdum lachrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: uulgò totis castris testamenta obsignabātur. Horum uocibus, ac timore paulatim etiam hi, qui magnū in castris usum habebant, milites, centurionesq;, quiq; equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris, & magnitudinem syluarum, quæ inter eos, atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cùm castra moueri, ac signa ferri iußisset, non fore dicto audientes milites, neq; propter timorem signa laturos. Hæc cùm animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq; ordinum

Germanorum uirtus.

Romanorum trepidantia.

num ad id concilum abbibitis centurionibus, uehementer eos incusauit. Primùm, *quòd aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent.* Arioui*stum se Consule cupidißimè populi* Ro.*amicitiam appetiisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionis perspecta, eum neq; suam, neq; populi* Roma. *gratiam repudiaturum.* Quòd *si furore, atq; amētia impulsus, bellum intulißet, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent?* Fa*ctum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria cum Cimbris, & Teutonis à* C. Mario *pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse* Imperat*or meritus esse uidebatur.* Fa*ctum etiam nuper in* I*talia seruili tumultu, quos tamen aliquis usus, ac disciplina, quā à nobis accepissent, subleuaret.* Ex *quo iudicari posset, quātum haberet in se boni constantia, propterea quòd quos aliquandiu inermes sine causa timuißent, hos posteà armatos, ac uictores superassent.* Deniq; *hos esse eosdē* Germanos, *quibuscum sæpenumero* Heluetij *congreßi, non solùm in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus plerunq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint.* Si *quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, reperiri poße diuturnitate belli defatigatis Gallis,* A*riouistū, cùm multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecißet, desperantes iam de pugna, & dispersos subitò adortum magis ratione, ac consilio, quàm uirtute uicisse: cui rationi*

Cæsaris ad milites oratio.

tioni cõtra homines barbaros, atq; imperitos locus fuiſſet. Hac ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuũ timorem in rei frumẽtariæ ſimulationem, anguſtiasq; itineris conferrent, facere arroganter, cùm aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei præſcribere auderent. Hæc ſibi eſſe curæ, frumentum Sequanos, Leucos, Lingõnas ſubminiſtrare, iamq; eſſe in agris frumenta matura. De itinere ipſos breui tẽpore iudicaturos. Quòd non fore dicto audientes, neq; ſingula laturi dicantur, nihil ſe ea re commoueri: ſcire enim, quibuſcunq; exercitus dicto audiens nõ fuerit, aut malè re geſta fortunã defuiſſe, aut aliquo facinore cõperto, auaritiã eſſe conuictam. Suam innocentiam perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello eſſe perſpectam. Itaq; ſe, quod in longiorem diem collaturus eſſet, repræſentaturum, & proxima nocte de quarta uigilia caſtra moturum, ut quàm primùm intelligere poſſet, utrum apud eos pudor, atq; officium, an timor plus ualeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua nõ dubitaret, ſibiq; eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæſar & indulſerat præcipuè, & propter uirtutẽ cõfidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modũ conuerſæ ſunt omniũ mentes, ſummaq; alacritas, & cupiditas belli gerũdi innata eſt. Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de ſe optimum iudicium feciſſet, ſeq; eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam cõfirmauit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum, & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæſari ſatisfacerent: ſe neq; unquam dubitaſſe,

Legionis decimæ uirtus.

neq;

neq; timuisse, neq; de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorũ *satisfactione accepta, & itinere exquisito per* Diuitiacũ, *quòd ex alijs* Gallis *ei maximã fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitũ duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cùm iter nõ intermitteret, ab exploratoribus certior factus est,* Ario*uisti copias à nostris millibus paßuũ quatuor, &* XX. *abeße.* Cognito C*æsaris aduentu,* Ariouistus *legatos ad eum mittit, quòd antea de colloquio postulaßet, id per se fieri licere, quoniã propius acceßißet, seq; id sine periculo facere poße existimaret.* Non *respuit conditionem Cæsar, iamq; eũ ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cùm id, quod antea petenti denegaßet, ultro pollicer͏etur: magnamq; in spem ueniebat, pro suis tantis, populiq;* Ro. *in eũ beneficijs, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret.* Dies *colloquio dictus est, ex eo die quintus.* Interim *cùm sæpe ultro citroq; legati inter eos mitterentur,* Ariouistus *postulauit, ne quem peditẽ ad colloquiũ Cæsar adduceret, uereri se, ne per insidias ab eo circũueniretur: uterq; cũ equitatu ueniret, alia ratione se non esse uenturum. Cæsar quòd nec colloquium interposita causa tolli uolebat, neq; salutem suam* Gallorum *equitatui cõmittere audebat, commodißimum eße statuit omnibus equis,* Gallis *equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ (cui quàm maximè confidebat) imponere, ut præsidiũ quàm amicißimũ, si quid opus facto esset, haberet.* Quod *cũ fieret, nõ irridiculè quidã ex militibus decimæ legionis dixit, plus, quàm pollicitus eßet,*

Cæsa

Cæsarem facere: pollicitum esse in cohortis se prætoriæ loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utriusq; aberat: eo, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt: legionem Cæsar, quam equis deuexerat, paßibus ducentis ab eo tumulo constituit: Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se, denos, ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uentum est, Cæsar initio orationis, sua, senatusq; in eũ beneficia cõmemorauit, quòd rex appellatus esset à senatu, quòd amicus, quòd munera * amplißimè missa. Quã rem & paucis cõtigisse, & à Romanis pro maximis hominũ officijs consueuisse tribui docebat. Illum, cùm neq; aditum, neq; causam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia cõsecutum. * Docebat etiam, quàm ueteres, quamq; iustæ causæ neceßitudinis ipsis cum Heduis intercederent: quæ senatusconsulta, quoties, quamq; honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetißent. Populi Rom. hanc esse consuetudinem, ut socios, atq; amicos non modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse. Quod uerò ad amicitiam Populi Romani attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret, obsides redderet, si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne, quos

Cæsaris & Ariouisti colloquium.

* Amplißima.

* Referebat.

quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respōdit: de suis uirtutibus multa prædicauit: transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna spe, magnisq; præmijs domum, propinquosq; reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum uoluntate datos, stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse, omneis Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse, ac contrà se castra habuisse, eas omneis copias uno ab se prælio fusas, ac superatas esse: si iterum experiri uelint, paratum se decertare: sin pacem malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq; se ea spe petisse. Si per populum Rom. stipendium remittatur, & deditiţij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Ro. amicitiā, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorū in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ causa facere: eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam uenisse, quàm populum Rom. Nunquàm ante hoc tempus exercitum populi Ro. Galliæ prouinciæ finibus egressum. Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret, Prouinciam suā esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quòd in suo iure se interpellaremus. Quòd ex

S.C.He

S.C.Heduos appellatos amicos diceret: non se tam Barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neq; bello Allobrogum proximo Heduos Romanis auxilium tulisse, neq; ipsos in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Ro. usos esse, debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturũ. Quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populi Ro. gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam, atq; amicitiam eius morte redimere posset. Quòd si decessisset, ac liberã sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum: & quæcunque bella geri uellet, sine ullo eius labore, & periculo cõfecturum. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neq; suam, neq; populi Ro. cõsuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret: neq; se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm populi Ro. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo: quibus populus Romanus ignouisset, neq; in prouinciam redegisset, neq; stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimũ quodq; tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperiũ. Si iudicium Senatus seruari oporteret, liberã debere esse Galliam, quam bello uictam suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est equites Ariouisti propius tumulum

mulum

mulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, telaq; in nostros conijcere. Cæsar loquendi finem fecit: seq; ad suos recepit, suisq; imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ, commißum cum equitatu prælium fore uidebat: tamen committendum nõ putabat, ut pulsis hostibus dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuẽtos. Posteaquàm in uulgus militum relatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixißet, impetumq; in nostros eius equites fecißent, eaq; res colloquium ut diremisset, multò maior alacritas, studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo pòst Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquẽdi Cæsari causa uisa non est, & eò magis, quòd pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatũ ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiectuirum existimabat. Commodißimum uisum est, M. Valerium Procillũ C. Valerij Caburij filium, summa uirtute, & humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quòd in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eũ mittere: & unà Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. His mãdauit, ut, quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent.

M. Valerius Procillus.

M. Titius.

ferrent. Quos cùm apud se in castris Ariouistus conspexißet, exercitu suo præsente, conclamauit, quid ad se uenirent, an speculandi causa. Conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum sex à Cæsaris castris sub mõte cõsedit. Postridie eius diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, & millibus passuũ duobus ultra eum castra fecit, eo cõsiliõ, uti frumento, cõmeatuq;, qui ex Sequanis, & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderẽt. Ex eo die dies continuos quinq; Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructã habuit, ut si uellet Ariouistus prælio cõtendere, ei potestas non deeßet. Ariouistus his omnibus diebus exercitũ castris continuit. Equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocißimi, ac fortißimi, quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa delegerant. Cum his in prælijs uersabantur, ad eos se equites recipiebant. Hi, si quid erat durius, cõcurrebant. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circunsistebant. Si quò erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locum delegit, acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iußit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos

Pugnæ genus Germanorum

tos (uti dictum est) aberat, eò circiter hominū numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iußit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum, quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque usque ad uesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cùm ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam, quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliâs eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec'ne. Eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisque castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. Ipse triplici instructa acie usq; ad castra hostium acceßit. Tum uerò demum necessariò

Germanorum superstitio.

Germani suas copias è castris eduxerũt, generatimq; cõstiterunt, paribusq; interuallis. Harudes, Marcomanos, Triboces, Vãgiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq; aciem suam rhedis, & carris circundederũt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt: quæ in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque uirtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmã hostium esse animaduerterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato, impetũ fecerũt. Itaq; hostes repentè, celeriterq; procurrerũt, ut spatiũ pila in hostes conijciẽdi nõ daretur. Reiectis pilis, cõminus gladijs pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperũt. Reperti sunt complures nostri milites, qui*in phalangas insilirent, & scuta manibus reuellerent, & desuper uulnerarent. Cùm hostium acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à dextro cornu uehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cùm animaduertisset P. Crassus adolescẽs, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutũ est, atq; omnes hostes terga uerterunt: neq; prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinq; peruenerunt. Ibi perpauci aut uiribus confisi, tranare contenderunt, aut lyntribus inuentis salutem sibi petierũt. In his fuit Ariouistus,*

Prælium.

* aliàs: Relictis.

* aliàs: phalangem.

Germanorum fuga.

qui

*qui nauiculã deligatam ad ripã nactus, ea profugit. Reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secũ adduxerat: altera * Norica, regis Voccionis soror, quã in Gallia duxerat à fratre missam. Vtraq; in ea fuga perijt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus, cùm à custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum*persequentẽ incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa uictoria, uoluptatẽ attulit, quòd hominem honestißimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum uidebat, neq; eius calamitate de tãta uoluptate, & gratulatione quicquam Fortuna diminuerat. Is se præsente de se ter sortibus cõsultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse incolumẽ. Item Marcus Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperũt: quos ubi, qui proximi Rhenum incolũt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulò, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.*

Ariouisti fuga

Vxores Ariouisti & filiæ pereunt.

* aliàs: Norici regis Voc.

* aliàs: insequentem.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER SECVNDVS.

CV'M ESSET Cæſar in citerio=
re Gallia in hybernis (ita uti ſuprà
demōſtrauimus) crebri ad eũ rumo
res afferebātur: literisq; itē Labieni
Belgarum in Ro. cōiuratio. certior fiebat, omneis Belgas, quam
tertiã eſſe Galliæ partē dixeramus,
cōtra populum Ro. cōiurare, obſi=
desq; inter ſe dare. Cōiurãdi has eſſe cauſas: Primũ quòd
uererētur, ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter
adduceretur. Deinde quòd ab nõnullis Gallis ſolicitarē=
tur. Partim, quia ut Germanos diutius in Gallia uerſari
noluerãt: ita populi Ro. exercitũ hyemare, atq; inueteraſ=
ſcere in Gallia moleſtè ferebant. Partim, quia mobilitate,
& leuitate animi nouis imperijs ſtudebant. Ab nonnullis
etiã, quòd in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad cōdu=
cendos homines facultates habebãt, uulgò regna occupa=
bantur: qui minus facilè eã rem in imperio noſtro cōſequi
poterant. Iis nuntijs, literisq; cōmotus Cæſar, duas legio=
nes in ceteriore Gallia nouas conſcripſit: & ineunte æſta
Q. Pedius legatus. te in ulteriorē Galliã, qui deduceret, Q. Pediũ legatum
miſit. Ipſe cùm primũ pabuli copia eſſe inciperet, ad ex=
ercitum uenit. Dat negotiũ Senonibus, reliquisq; Gallis,
qui finitimi Belgis erant, ut ea, quæ apud eos gerantur,
cogno

cognoscant: siq; de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitus in unũ locum conduci. Tũm uerò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter xv. ad fines Belgarum peruenit. Eò cùm de improuiso, celeriusq; omniũ opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & Antegrogiũ primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent se, suaq; omnia in fidem, atq; potestatem populi Ro. permittere: neq; se cum reliquis Belgis consensisse: neq; contra populum Ro. omnino coniurasse, paratosq; esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæterisq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosq;, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumq; esse eorum omniũ furorem, ut ne Suessiones quidem fratres, consanguineosq; suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumq; magistratũ cum illis habeãt, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Cùm ab his quæreret, quæ ciuitates, quãtæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumq; antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosq;, qui ea loca incolerent, expulisse: solosq; esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata, Teutõnes, Cimbrosq; intra fines suos ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earum rerũ memoria magnam sibi autoritatem, magnosq; spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere exploratа

Rhemi. Iccius. Antebrogius.

Suessiones.

Belgarum pleriq; à Germanis orti.

plorata Rheni dicebant: propterea quòd propinquitatibus, affinitatibusq; coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarũ concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. Plurimùm inter eos Bellouacos & uirtute, & autoritate, & hominum numero ualere. Hos posse conficere armata millia centum, pollicitos, ex eo numero lecta millia LX. totiusq; belli imperium sibi postulare. Sueßiones suos esse finitimos, latißimos, feracißimosq; agros possidere. Apud eos fuisse regẽ nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentißimum, qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit: nunc esse Regem Galbam. Ad hunc propter iustitiam, prudentiamq;, summam totius belli omnium uoluntate deferri, oppida habere numero XII. Polliceri millia armata quinquaginta. Totidem Neruios, qui maximè feri inter ipsos habeãtur, longißimeq; absint: XV. millia Atrebates. Ambianos X. millia. Mormos XV. millia. Menapios VII. millia. Caletos X. millia. Verocasses, & Veromanduos totidem. Catuacos XXIX. millia. Condrusos, Eburones, Cæresos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione * persecutus, omnem Senatũ ad se conuenire, principumq; liberos obsides ad se adduci iußit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet, quantopere Reipub. communisq; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines

Bellouaci

Belgarum copiæ. Bellouaci. Suesiones. Diuitiacus Suesionũ rex. Galba rex. Neruij. * Prosecutus. Diuitiacus Heduus.

Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquàm omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se uenire uidit, neq; iam longè abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit, atq; ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorũ ripis fluminis muniebat, & post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit: castra in altitudinẽ pedum duodecim uallo, fossaq; duodeuiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperũt. Aegrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est, testudine facta portis succedunt, murumq; subruunt. Quod tum facilè fiebat. Nã tanta multitudo lapides, ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cùm finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus summa nobilitate, & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar ijsdem

Axona flu.

Q. Titurius.

Bibrax opp.

melius subeunt

c 5 *ducibus*

ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum aduentu & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijsq;, quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus paßuum octo in latitudinem patebant. Cæsar primò & propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Vbi nostros non eße inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atq; idoneo, quòd is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, & in fronte leuiter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat: ab utroq; latere eius collis transuersam foßam ducit circiter passuum quadringentorum, & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit: ne, cùm aciem instruxißet, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset subsidio, duci possent,

reliquas

reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum, atq; hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant. Nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secũdiore equitum nostrorum prælio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscinderent: sin minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, * commeatuq́; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq; pontem traducit, atq; ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggreßi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacißimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt, primosq;, qui transierãt, equitatu circũuentos interfecerũt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt: neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit, concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenq; reuerti:

*aliâs: commeatuq; nostros prohiberent.

& quo

& quorum in fines primùm Romani exercitũ introduxissent, ad eos defendendos undiq; conuenirent, ut potius in suis, quàm in alienis finibus decertarẽt: & domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Diuitiacum quoque, atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re cõstituta, secũda uigilia magno cum strepitu, ac tumultu castris egreßi, nullo certo ordine, neque imperio, cùm sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, quòd qua de causa discederẽt, nondum perspexerat, exercitum, equitatumq; castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouißimum agmen moraretur, præmisit: eiq; Q. Pedium, & L. Arunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iußit. Hi nouißimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cùm ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, cõsisterent, fortiterq; impetum nostrorũ militum sustinerent, priores, quòd abesse à periculo uiderentur, neque ulla neceßitate, neq; imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumq; solis sequi de-

stiterunt

stiterunt, seq; in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, priusquàm se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit, magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, cõparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionũ multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; cõstitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumq; in Bellouacos ducit: qui cùm se, suaq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cũ exercitu circiter milia passuum quinq; abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & uoce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatem uenire, neq; contra populũ Rom. armis contendere. Item cùm ad oppidũ accessisset, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more pacem à Romanis petierũt. Pro his Diuitiacus (nã post discessum Belgarum, dimissis Heduorũ copijs ad eum reuerterat) facit uerba.

Nouiodunum oppugnat Cæsar.

Bratuspãtium opp.

Bello

Bellouacorũ deditio. Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates, contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Ro. bellum intulisse. Qui huius consilij principes fuissent, quòd intelligerẽt, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solùm Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clemẽtia, ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum autoritatem apud omneis Belgas amplificaturum: quorum auxilijs, atq; opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas autoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcẽtos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit.

Ambianorum deditio. Qui se, suaq; omnia sine mora dediderunt. Eorum fines

Neruiorum mores. Neruij attingebant, quorum de natura, moribusq; Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quòd his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent. Esse homines feros, magnæq; uirtutis. Increpitare, atq; incusare reliquos Belgas, qui se populo Ro. dedidissẽt, & patriam uirtutem proiecissent: cõfirmare sese, neq; legatos missuros, neq; ullam conditionem pacis accepturos. Cùm per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis,

Sabis flu. Sabim flumẽ ab castris suis non amplius millia passuũ

c decem

decem abeſſe: trans id flumen omnes Neruios conſediſ-ſe, aduentumq́; ibi Romanorum expectare unà cum Atre-batibus, & Veromanduis finitimis ſuis. Nam his utriſq; perſuaſerant, ut eandem belli fortunā experirentur. Ex-pectari etiam ab his Aduaticorū copias, atq; eſſe in iti-nere. Mulières, quiq́; per ætatem ad pugnam inutiles ui-derentur, in eum locum conieciſſe, quò propter paludes exercitui aditus non eſſet. Cæſar his rebus cognitis ex-ploratores, centurionesq́; præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. Cùm ex deditītijs Belgis, reliquisq́; Gallis complures Cæſarem ſecuti unà iter facerent, qui-dam ex his, ut poſteà ex captiuis cognitum eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerunt: atque his demonſtrarunt inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum nu-merum intercedere: neq; eſſe quicquam negotij, cùm pri-ma legio in caſtra ueniſſet, reliquæq́; legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri. Qua pulſa, impedimentisq́; direptis, futurum, ut reliquæ contrà con-ſiſtere non auderent. Adiuuabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus cum equita-tu nihil poſſent: neq; enim ad hoc tempus ei rei ſtudent: ſed quicquid poſſunt, pedeſtribus ualent copijs: quò fa-cilius finitimorum equitatum, ſi prædandi cauſa ad eos ueniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis, atq; infle-xis, crebrisq́; in latitudinem ramis enatis, & rubis, ſen-tibusq́; interiectis effecerant, ut inſtar muri hæ ſepes munimenta præberent: quò non modò non intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. Iis rebus cùm iter agminis

Attrebates.
Veromandui.
Aduatici.

noſtri

nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabim, quod suprà nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter ducentos, infimus, apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundū flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedū trium. Cæsar equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerāt. Nam quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq; impedimentis erāt. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cùm se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent, neq; nostri longius, quàm quem ad finē porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab ijs, qui in syluis abditi latebant, uisa sunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra syluam aciem, ordinesq; constiterant, atq; ipsi sese confirmauerant, subitò omnibus copijs prouolarunt, impetumq;

Cæsaris copiæ contra Neruios.

Prælium cum Neruijs equestre.

petumq; in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerũt, ut penè uno tempore & ad syluas, & in flumine * etiam in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem hostem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda. Vexillum proponendum, quod erat insigne, cùm ad arma concurri oporteret: Signum tuba dandum: Ab opere reuocandi milites, qui paulò longius aggeris petendi causa processerant, accersendi: Acies instruenda: Milites cohortandi: Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas, & incursus hostiũ impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio: scientia, atq; usus militum, quòd superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant: & quòd ab opere, singulisq; legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium expectabant: sed per se, quæ uidebantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq; impetum fortiter sustinerent. Et quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adijci posset, prælij committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causa profe-

*aliàs: &

Vexillum.

ctus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq́; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq́; tegmenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisq; in partem ab opere casu deuenit, quæq́; prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci natura, deiectusq́; collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio, atq; ordo postulabat, cùm diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusq́; densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis, prospectus impeditur: neque certa subsidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus esset, prouideri, neq; ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei cōstiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq́; cōfectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt. Et transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt, & in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones undecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea in-

Cæsaris cum Neruijs prælium.

teruallo septima constitisset, omnes Neruij cōfertissimo agmine, duce Boduognato, qui summā imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cùm se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire conspexerant, prædandi causa egreßi, cùm respexißent, & hostes in nostris castris uersari uidißent, præcipites sese fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis ueniebant, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Aliją; aliam in partem perterriti ferebātur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate mißi ad Cæsarem uenerant, cùm multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas diuersos, dißipatosq; in omneis partes fugere uidißent: desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos, superatosq;, castris, impedimentisq; eorum hostes potitos, ciuitati renuntiauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrū cornu profectus, ubi suos urgeri, signisq; in unum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibijpsis ad pugnam esse impedimento: quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo

Boduognatus dux Neruiorum.

Treuiri equites.

amißo, reliquarum cohortium omnibus ferè Centurioni=
P.Sextius Baculus. bus aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo P. Sextio
Baculo, fortißimo uiro multis, grauibusq; uulneribus con
fecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardio=
res, & nonnullos à nouißimis desertos, prælio excedere,
ac tela uitare: hosteis neque à fronte ex inferiore loco
subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, &
rem esse in angusto uidit, neq; ullum eße subsidium, quod
summitti posset: scuto ab nouißimis uni militi detracto,
Cæsar in primam aciē progressus pugnat. quòd ipse eò sine scuto uenerat, in primam aciem pro=
ceßit: centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos
cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare
iußit, quò facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe
illata militibus, ac redintegrato animo, cū pro se quisque
in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus
operam nauare cuperet, paulùm hostium impetus tardatus
est. Cæsar cùm septimam legionem, quæ iuxtà consti=
terat, item urgeri ab hoste uidißet, tribunos militum mo=
nuit, ut paulatim sese legiones cōiungerent, & conuersa
signa in hostes inferrent. Quo facto, cùm alijs alij subsi=
dium ferrent, neq; timerent, ne auersi ab hoste circūueni=
rentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperūt.
Interim milites legionū duarum, quæ in nouißimo agmi=
ne præsidio impedimentis fuerant, prælio nūtiato, cursu
incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et
Titus Labienus castris hostium potitus, & ex loco supe=
riore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus,
decimā legionē subsidio nostris misit. Qui cū ex equitū,
& calonū fuga, quo in loco res esset, quātoq; in pericu=
lo, &

lo & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouißent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam, qui uulneribus cõfecti procubuißent, scutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uerò, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionarijs militibus præferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem præstiterunt, ut cùm primi eorum cecidißent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui supereßent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, pilaq́; intercepta remitterent, ut nõ nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberent: * ausi quòd eßent trãsire latißimũ flumẽ, ascendere altißimas ripas, subire iniquißimum locũ, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internetionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cũ pueris, mulieribusq; in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nũtiata, cùm uictoribus nihil impeditũ, uictis nihil tutũ arbitrarentur, omniũ, qui supererant, consensu legatos ad Cæsarem miserunt, seq; ei dediderũt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis, ad treis Senatores: ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre poßent, sese redactos eße dixerũt. Quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices, usus misericordia uideretur, diligẽtißimè cõseruauit: suisq; finibus, atque oppidis uti iußit, & finitimis impe-

* außos eße trans.

Neruij uicti Cæsari se dedunt.

rauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq; prohiberent.

Aduatici.

Aduatici (de quibus suprà scripsimus) cũ omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterũt: cunctis oppidis, castellisq; desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè natura munitum contulerunt. Quod cùm ex omnibus in circuitu partibus altißimas rupes, despectusq; haberet: una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem nõ amplius ducentorũ pedum relinquebatur. Quem locũ duplici altißimo muro munierant: tum magni ponderis saxa, & praeacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq; prognati, qui cùm iter in prouinciam nostram, atq; Italiam facerent, his impedimentis, quae secũ agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenũ depositis, custodiae ex suis, ac praesidio, sex millia hominum unà reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cùm aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hũc sibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebãt, paruulisq; praelijs cum nostris contendebãt. Posteà uallo pedũ XII. in circuitu XV. millium, crebrisq; castellis circummuniti, oppido sese continebant. Vbi uineis actis, aggere extructo, turrim constitui procul uiderũt, primùm irridere ex muro, atq; increpitare uocibus, quòd tãta machinatio ab tanto spatio* instrueretur. Quibusnã manibus, aut quibus uiribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumq; omnibus Gallis prae magnitudine corporũ suorũ breuitas nostra cõtẽptui est) tãti oneris turrim in muros

*aliàs, instituerètur.

Galli Italis proceriores.

sese

ſeſe collocare confiderent. Vbi uerò moueri, & appropinquare mœnibus uiderunt, noua, atq; inuſitata ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt. Qui ad hunc modum locuti: Non ſe exiſtimare Romanos ſine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuaq; omnia eorum poteſtati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari, ſi fortè pro ſua clementia, ac manſuetudine, quam ipſi ab alijs audiſſent, ſtatuiſſet Aduaticos eſſe conſeruandos, ne ſe armis diſpoliaret. Sibi omnes ferè finitimos eſſe inimicos, ac ſuæ uirtuti inuidere, à quibus ſe defendere traditis armis nō poſſent: ſibi præſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quamuis fortunam à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſueſſent. Ad hæc Cæſar reſpondit, ſe magis conſuetudine ſua, quàm merito eorum ciuitatem conſeruaturum: ſi prius, quàm aries murum attigiſſet, ſe dediſſent: ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis. Se id, quod in Neruios feciſſet, facturum, finitimisq; imperaturum, ne quam dedititijs populi Romani iniuriam inferrent. Re nūtiata ad ſuos, illi ſe, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in foſſam, quæ erat ante oppidum, iacta, ſic ut propè ſummam muri, aggeriſq; altitudinē acerui armorū adæquarent, & tamen circiter parte tertia (ut poſteà cōpertum eſt) celata, atq; in oppido retenta, portis patefactis, ea die pace ſunt uſi. Sub ueſperum Cæſar portas claudi, militesq; ex oppido exire iuſſit, ne quam noctu oppidani

Aduaticorum deditio.

à militibus iniuriam acciperent. Illi antè inito (ut intelle-ctum est) consilio, quòd deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut deniq; indiligentius seruaturos crediderant, partim cũ ijs, quæ retinuerãt, & celauerant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subitò (ut tẽporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia uigilia, quà minimè arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repẽtè ex oppido eruptionẽ fecerunt. Celeriter (ut antè Cæsar imperauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò cõcursum est: pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribusq; tela iacẽrent, pugnari debuit, cùm in una uirtute omnis spes salutis consisteret.

Rebellio, ac eruptio Aduaticorum.

Occisis ad hominũ millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cùm iam defenderet nemo, atq; intromißis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab his, qui emerãt, capitũ numerus ad eũ relatus est milliũ quinquaginta triũ. Eodẽ tẽpore à P. Crasso, quẽ cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osisinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedõnes, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanũq; attingunt, certior factus est, omneis eas ciuitates in deditionẽ, potestatẽq; populi Ro. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quæ trans Rhenũ incolerẽt, mitterẽtur legati ad Cæsarẽ, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerẽtur. Quas legationes Cæsar, quòd in Italiã, Illyricũq; properabat, inita

Oppidi Aduaticorum excidium.

P. Crasso ciuitates maritimæ se dedũt.

proxi

proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erãt, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiã profectus est. Ob easq; res ex literis Cæsaris dies xv. supplicatio decreta est. Quod ante id tẽpus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER TERTIVS.

CVM IN *Italiam proficisceretur Cæsar, Seruium Galbam cum Legione* Seruius Gal. *duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosq; misit: qui à finibus Allobrogum, & lacu Lamano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quo magno cũ periculo, magnisq; portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri uolebat: Huic permisit, si opus esse arbitraretur, ut in ijs legionem hyemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot prælijs factis, castellisq; cõpluribus eorũ expugnatis, missis ad eũ undiq; legatis, obsidibusq; datis, & pace facta, cõstituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cũ reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. Qui uicus positus in ualle, nõ magna adiecta planicie, altissimis montibus undiq; contine-* Octodorus.

tur. Cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partẽ eius uici Gallis ad hyemandũ cõceßit, alteram uacuam ab his relictã cohortibus attribuit. Eum locũ uallo, fossáq; muniuit. Cùm dies hybernorũ cõplures trãsissent, frumentumq; eò comportari iußisset, subitò per exploratores certior factus est, ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesq;, qui impendêrent, à maxima multitudine Sedunorũ, & Veragrorũ teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subitò Galli belli renouandi, legionisq; opprimẽdæ consiliũ caperent. Primmù, quòd legionẽ, neq; eam plenißimã, detractis cohortibus duabus, & cõpluribus sigillatim, qui cõmeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebãt. Tum etiam, quòd propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex mõtibus in uallẽ decurrerẽt, & tela conijcerent, ne primum quidem posse impetũ suum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ad se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romànos non solùm itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium conare occupari, & ea loca finitimæ Prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cùm neq; opus hybernorum, munitionesq; plenè essent perfectæ: neque de frumento, reliquoq; commeatu satis esset prouisum, quòd deditione facta, obsidibusq; acceptis, nihil de bello timendũ existimauerat, cõcilio celeriter cõuocato, sentẽtias exquirere cœpit. Quo in concilio cùm tantum repentini periculi præter opinionem accidißet, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neq; subsidio

Sedunorũ, & Veragrorũ rebellio.

ueni

uениri,neq; cōmeatus supportari, interclusis itineribus, posset: propè iam desperata salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutē cōtenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum cōsilio, interim rei euentū experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, uix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atq; administrādis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, gessaq; in uallum conijcere. Nostri primò integris uiribus fortiter repugnare: neq; ullū frustra telum ex loco superiore mittere: ut quaq; pars castrorū nudata defensoribus premi uidebatur, eò occurrere, & auxiliū ferre. Sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi, cùm prælio excedebāt, alij integris uiribus succedebant. Quarū rerū à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modò defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidē eius loci, ubi cōstiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cùm iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solùm uires, sed etiā tela nostris deficerent, atq; hostes acrius instarēt, languidioribusq; nostris uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq; esset iam ad extremū perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centurio (quē Neruico prælio compluribus cōfectum uulneribus diximus) & item C. Volusenus tribunus militū, uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbā accurrūt, atq; unā esse spem salutis docēt: si eruptiōe facta, extremū auxiliū experirētur. Itaq; cōuocatis Cēturionibus, celeriter milites

Sedunorū cū Ro. prælium.

P. Sextij Baculi, & C. Voluseni uirtus.

certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela mißa exciperẽt, ſeq; ex labore reficerent. Pòſt ſigno dato è caſtris erumperent, atq; omnem ſpem
Romanorum eruptiò. *ſalutis in uirtute ponerent. Quod iußi ſunt, faciunt, ac ſubitò omnibus portis eruptione facta, neque cognoſcendi, quid fieret, neque ſui colligendi hoſtibus facultatem relinquũt. Itaq; commutata fortuna, eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum uenerant, undiq; circumuentos interficiunt, & ex hominũ millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad caſtra ueniße conſtabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt, ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtiũ copiis fuſis, armiſq; exutis, ſe in caſtra, munitioneſq; ſuas recipiunt. Quo prælio facto, quòd ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atq; alio ſeſe in hyberna conſilio ueniße meminerat, aliis ſe occurriße rebus uiderat, maximè frumenti, commeatuſq; inopia permotus, poſtero die omnibus eius uici ædificiis incenſis, in prouinciam reuerti contendit, ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq; hyemauit. His rebus geſtis, cùm omnibus de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germa-*
Noui belli cauſa. *nis, uictis in Alpibus Sedunis, atq; ita inita hyeme in Illyricum profectus eßet, quòd eas quoq; nationes adire, & regiones cognoſcere uolebat, ſubitum bellum in Gallia coortũ eſt. Eius belli hæc fuit cauſa. P. Craßus adoleſcẽs cum legione ſeptima proximis Oceano in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfe-*

ctos,

ctos, tribunosq; militum complures in finitimas ciuitates frumenti, commeatusq; petendi causa dimisit. Quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cũ T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis est lõgè amplissima autoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt, & scientia, atq; usu nauticarum rerum cæteros antecedunt, & in magno impetu maris, atq; aperto, paucis portubus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. Ab ijs * fuit initium retinendi Silij, atq; Velanij: quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabãt. Horũ autoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita, & repentina cõsilia) eadem de causa Trebium, Terrasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasq; ciuitates solicitant, ut in ea libertate, quã à maioribus acceperãt, permanere, quàm Romanorũ seruitutem perferre, malint. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad P. Crassum mittunt. Si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quòd ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanũ, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresq; comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cùm primũ per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reli

Veneti Galli.

* aliàs fit.

Gallorum subita consilia.

ti, reliquæq; ciuitates cognito Cæsaris aduentu, simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebāt, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, retentos ab se, & in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellū parare, & maximè ea, quæ ad usum nauium pertinerent, prouidere instituunt, hoc maiore spe, quòd multum natura loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationē impeditam, propter inscitiā locorū, paucitatemq; portuum sciebant. Neq; nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse cōfidebant. Ac iam ut omnia contra opinionē acciderent, tamen se plurimum nauibus posse: Romanos neq; ullam facultatem habere nauium, neq; eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulasq; nouisse, ac lōgè aliam esse nauigationem in * concluso mari, atq; in uastißimo, ac apertißimo Oceano perspiciebant. His initis consilijs, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naues in Venetiam, ubi Cæsarē primū bellū gesturum esse constabat, quàm plurimas poßunt, cogūt. Socios sibi ad id bellū Osisinos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostēdimus. Sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum equitū Romanorū, rebellio facta post deditionē, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idē sibi licere arbitrarentur. Itaq; cùm intelligeret omnes ferè Gal-

*aliàs interncluso.

los nouis rebus studere, & ad bellũ mobiliter, celeriterq́; excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem seruitutis odisse, prius, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaq; T. Labienũ legatũ in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cũ equitatu mittit. Huic mandat, Rhemos, reliquosq́; Belgas adeat, atq; in officio contineat: Germanosq́;, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cũ cohortibus legionarijs XII. & magno numero equitatus in Aquitaniã proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq́; mittit, qui eam manum distinendam curet. Decium Brutũ adolescentẽ classi, Gallicisq́; nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonibus, reliquisq́; pacatis regionibus conuenire iusserat, præficit, & cùm primùm posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis, promontorijsq́;, neq; pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitasset, quod bis semper accidit horarum duodecim spatio, neq; nauibus, quòd rursus minuẽte æstu naues in uadis afflictarentur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere, ac molibus, atq; his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebãt, sua omnia

T. Labienus in Treuiros.

P. Crassus in Aquitaniam.

Q. Titurius.

D. Brutus.

omnia deportabant, seq; in proxima oppida recipiebãt. Ibi se rursus ijsdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur: summaq; erat uasto, atq; aperto mari, magnis æstibus, raris, ac propè nullis portubus difficultas nauigandi. Nanq; ipsorum naues ad hunc modũ factæ, armatæq; erant. Carinæ aliquãtò planiores, quàm nostrarum nauium, quò facilius uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodũ erectæ, atq; item puppes ad magnitudinẽ fluctuum, tempestatumq; accommodatæ. Nauesq; totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, & cõtumeliam perferendam. Transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craßitudine. Ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alutæq; tenuiter confectæ, siue propter lini inopiã, atq; eius usus inscitiã: siue, quod est magis uerisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tãtosq; impetus uentorũ sustineri, ac tãta onera nauium regi uelis, non satis cõmodè arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ claßi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret: reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora, & accommodatiora. Neq; enim his nostræ rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinem facilè telum adigebatur, & eadẽ de causa minus cõmodè scopulis continebantur. Accedebat, ut cùm sæuire uentus cœpisset, & se uento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in uadis consisterent tutius, & ab æstu derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent. Quarum

Gallorum naues.

rum rerum omniũ nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus *expugnatis oppidis, Cæsar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam, captis oppidis reprimi, neq; his noceri posse, statuit expectandam classem. Quæ ubi cõuenit, ac primùm ab hostibus uisa est, circiter* CCXX. *naues eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt.* Neq; *satis* Bruto, *qui classi præerat, uel tribunis militum, centurionibusq́;, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent.* Rostro *enim noceri non posse cognouerant.* Turribus *autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex* Barbaris *nauibus superabat, ut neq; ex inferiore loco satis commodè tela adijci possent, & missa à* Gallis *grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ insertæ, affixæq́; longurijs non absimili forma muraliũ falcium.* His *cùm funes, qui antennas ad mâlos distinebant, cõprehensi, adductiq́; erant, nauigio remis incitato prærumpebantur.* Quibus *abscißis, antennæ necessariò cõcidebãt, ut cùm omnis* Gallicis *nauibus spes in uelis, armamentisq́; consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur.* Reliquum *erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facilè superabant, atq; eò magis, quòd in cõspectu* Cæsaris, *atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulò fortius factũ latêre posset.* Omnes *enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.* Disiectis *(ut diximus) antennis, cùm singulas binæ, aut ternæ naues*

Classis Gallica.

Nauale prælium.

circunsisterent, milites summa ui transcendere in hostiũ naues contendebãt. Quod postquã Barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cùm ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere cõtendebant. Ac iam conuersis in eam partẽ nauibus, quò uentus ferebat, tanta subitò malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna. Nam singulas nostri consectati expugnarunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu ad terram peruenerint, cùm ab hora ferè quarta, usque ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum, totiusq; oræ maritimæ confectum est. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiã grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant: tum nauium quod ubiq; fuerat, unum in locum coëgerant, quibus amißis, reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaq; se, suaq; omnia Cæsari dediderunt. In quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligentius in reliquũ tempus à Barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fineis Vnellorum peruenit. Iis præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus exercitum, magnasq; copias coëgerat. Atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq; senatu suo interfecto, quòd autores belli eße nolebant, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxe

Fuga nauium Gallicarum.

Dedũt se Cæsari.

Q. Titurij apud Vnellos gesta.

Viridouix.

iunxerunt. Magnaq́; prætereà multitudo undiq́; ex Gallia perditorum hominum, latronumq́; conuenerat: quos spes prædandi, studiumq́; bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cùm Viridouix cōtra eum duûm millium spatio cōsedisset, quotidieq́; productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut iam non solùm hostibus in contemptum Sabinus uenire, sed etiam nostrorum militum uocibus nonnihil carperetur. Tantamq́; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quòd cum tanta multitudine hostiū, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandū non existimabat. Hac cōfirmata opinione timoris, idoneū quendam hominem, & callidum delegit Gallum, ex ijs, quos auxilij causa secum habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusq́; persuadet, uti ad hostes transeat: & quid fieri uelit, edōcet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. Quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotij benegerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur, superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorū, cui rei parū diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quòd ferè libenter homines

id, quod uolunt, credunt. Iis rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquosq; duces ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa, læti uelut explorata uictoria, sarmentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorũ compleãt, ad castra pergunt. Locus erat castrorũ editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatij ad se colligendos, armandosq; Romanis daretur, exanimatiq; peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant onera, subitò duabus portis eruptionem fieri iubet. Factũ est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterẽt. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos equites cõsectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq; omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minimè resistẽs ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore P. Crassus, cùm in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut antè dictum est) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda: cùm intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pul-

Galli ad bella suscipiẽda alacres

P. Crassi in Aquitania gesta.

so, interfectus esset, atq; unde L. Manlius proconsul impedimentis amißis profugißet, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis prætereà uiris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, Sontiates.
equitatuq;, quo plurimùm ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prælium commiserũt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium renouarunt. Pugnatum est diu, atq; acriter, cùm Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putarẽt: nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes terga uertêre. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidũ Sontiatium Sõtiatiũ fuga.
oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, uineas, turresq; egit. Illi aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem, uineasq; actis: cuius rei sunt longè peritißimi Aquitani, prepter eà quod multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt: ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seq; in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iußi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi * Adcan- *aliàs, Adiatotonius: sic infrà.

tuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis de-
Soldurij qui. uotis, quos illi soldurios appellant, quorum hæc est con-
ditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his fruãtur,
quorum se amicitiæ dediderint. Si quid ijs per uim acci-
dat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem con-
sciscãt: neq; adhuc hominum memoria repertus est quis-
quam, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mo-
ri recusaret. Cum ijs Adcantuanus eruptionem facere
conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cùm ad
arma milites concurrissent, uehementerq; ibi pugnatum
esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis
conditione uteretur, à Crasso impetrauit. Armis, obsidi-
busq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Taru-
Vocontij. Tarusatij. satium profectus est. Tum uerò Barbari commoti, quòd
oppidum & natura loci, & manu munitum paucis die-
bus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant,
legatos quoquò uersus dimittere, coniurare, obsides in-
ter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad
eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ
Aquitaniæ, inde auxilia, ducesq; accersuntur. Quorum
aduentu magna cum autoritate, & magna cũ hominum
multitudine bellum gerere conantur. Duces uerò hi deli-
guntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant,
summamq; scientiam rei militaris habere existimabantur.
Ii consuetudine populi Ro. loca capere, castra munire,
instituunt. commeatibus nostros intercludere insistunt. Quod ubi
Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatẽ nõ
facilè diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & ca-
stris satis præsidij relinquere, ob eam causam minus com
modè

modè frumentum, cõmeatumq́; sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, nõ cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad cõcilium delata, ubi omneis idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediã aciem collocatis, quid hostes cõsilij caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq́; nostrorum se tutò dimicaturos existimabãt, tamen tutius esse arbitrabãtur, obsessis uijs, commeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter inopiã rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc cõsilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cùm sua cũctatione, atq; opinione, timidiores hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium uoces audirẽtur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur: cohortatus suos, omnibus cupiẽtibus ad hostium castra contendit. Ibi cùm alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq́; depellerent, auxiliaresq́;, quibus ad pugnam non multùm Crassus confidebat, lapidibus, telisq́; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atq; opinionem pugnantium præberent: cùm item ab hostibus constanter, ac non timidè pugnaretur, teláq; ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites circuitis hostium castris, Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta, castra munita, facilemq́;

aditum habere. Craßus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) educti quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erãt, & longiore itinere circũductis, ne ex hostium castris cõspici poßent: omniũ oculis, mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hostium castris constiterũt, quàm planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci poßet. Tum uerò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerũq; in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undiq; circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutẽ petere intenderunt. Quos equitatus apertißimis cãpis cõsectatus, ex milliũ quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisq; cõuenisse cõstabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Craßo dedidit, obsidesq; ultro misit, Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesq;. Paucæ ultimæ nationes anni tẽpore cõfisæ, quòd hyems suberat, id facere neglexerunt.

Hostiũ castra expugnata.

Aquitania se Crasso dedidit.

Cæsar apud Morinos & Menapios.

Eodem ferè tempore Cæsar, etsi propè exacta iam æstas erat, tamen quòd omni Gallia pacata, Morini, Menapijq; supererant, qui in armis eßent, neq; ad eum unquam legatos de pace misißent: arbitratus id bellum celeriter confici poße, eò exercitum adduxit. Qui longè alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam

quòd intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendißent, pulsas, superatasq; esse: continentesq; syluas, ac paludes habebant, eò se, suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium syluarum cùm peruenißet Cæsar, castraq; munire instituißet, neque hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus syluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosq; in syluas repulerunt, & compluribus interfectis, lõgius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar syluas cædere instituit: &, nequis inermibus, imprudentibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro uallo ad utrũq; latus extruebat. Incredibili celeritate magno spacio paucis diebus confecto, cùm iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores syluas peterent: eiusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaq; uastatis omnibus eorum agris, uicis, ædificisq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsq;, reliquis item ciuitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER QVARTVS.

EA, QVAE secuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. Pōpeio, M. Craßo consulibus, Vsipētes, Germani, & item Tenchtheri magna cū multitudine hominum flumen Rhenū transierunt, non longè à mari, quò Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebātur. Sueuorum gens est longè maxima, & bellicosißima Germanorum omnium: ij centum pagos habere dicūtur. Ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. Reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos alunt. Hi rursus inuicē anno pòst in armis sunt. Illi domi remanēt. Sic neq; agricultura, neq; ratio, atq; usus belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. Neq; longius anno remanere uno in loco incolēdi causa licet. Neq; multū frumēto, sed maximā partē lacte, atq; pecore uiuūt, multūq; sunt in uenationibus. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitæ, quòd à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino cōtra uoluntatē faciāt, & uires alit, & immani corporū magnitudine homines efficit. Atq; in eā se cōsuetudinē adduxerūt, ut locis frigidißimis

Vsipetes. Tenchtheri.

Sueui.

dißimis neq; uestitus, præter pelles habeant (quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta) & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut, quæ bello ceperint, quibus uendant, habeãt, quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiã iumentis, quibus maximè Galli delectãtur, quæq; impenso parant pretio, Germani importatis nõ utuntur, sed quæ sunt apud eos nata *parua, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. *praua.
Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliãtur, equosq; eodem remanere uestigio aßuefaciũt, ad quos se celeriter, cùm usus poscit, recipiũt. Neq; eorũ moribus turpius quicquam, aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quãuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt: quòd ea re ad laborem ferendũ remollescere homines, atq; effœminari arbitrãtur. Publicè maximã putant esse laudem, quàm latißimè à suis finibus uacare agros. Hac re significari magnũ numerũ ciuitatũ suã uim sustinere nõ potuisse. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia paßuũ *sexcenta agri uacare dicuntur. Ad *centum.
alteram partẽ succedunt Vbij, quorũ fuit ciuitas ampla, Vbij.
atq; florens, ut est captus Germanorũ. & paulò, qui sunt eiusdẽ generis, etiã cæteris humaniores, propterea quòd Rhenum attingunt, multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem, quòd Gallicis sunt moribus aßuefacti. Hos cùm Sueui multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt,

ac multo

ac multò humiliores, infirmioresq; redegerunt. In eadem causa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos suprà diximus: qui cùm plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt. Quas regiones Menapij incolebant, & ad utranq; ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant. Sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt, & cis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cùm neq; ui contendere, propter inopiam nauium, neq; clàm transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedeis, religionesq; simulauerũt. Et tridui uiam progreßi, rursus reuerterunt, atq; omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq; Menapios oppresserunt. Qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquàm ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumẽ trãsierunt: atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quòd sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerunq; rebus student, nihil his committendum existimauit. Est autem hoc Gallicæ cõsuetudinis, ut & uiatores etiam inuitos consistere cogant: &, quod quisque eorum de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant: & mercatores in oppidis uulgus circunsistat, quibus ex regionibus ueniant,

Vsipetes & Tenchtheri Menapios opprimunt.

Gallorũ mobilitas in cõsilijs capiendis.

ueniant, quasq́; res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: & his rumoribus, atq; auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è uestigio pœnitere necesse est: cùm incertis rumoribus seruiant, & pleriq; a l uoluntatem eorum ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cùm uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit. Missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq́; eos, uti ab Rheno discederent, omniaq́;, quæ postulasset ab se, fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam uagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit, eorumq́; animis permulsis, & confirmatis, equitatuq́; imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitatibusq́; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus cùm paucorũ dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neq; priores populo Ro. bellum inferre, neq; tamen recusare, si lacessãtur, quin armis cõtendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicunq; bellum inferant, resistere, neq; deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos, uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidẽ immortales pares esse possint. Reliquũ

Eburones.
Cõdrusones.
Germanorum legati ad Cæsarem.

quidem

quidem in terris esse neminem, quem non superare pos-
Cæsaris responsum. sint. Ad hæc Cæsar, quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neq; uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria possint. Sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Intereà ne propius se castra moueret, petierant. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus antè, prædandi, frumentandiq; causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.
Mosa flu. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum: & parte quadam Rheno recepta, quæ appellatur* Vacalos, insulam efficit Batauorum: neq; longius ab eo millibus passuum LXXX. in oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuirorum citatus fertur: & ubi Oceano appropinquauit, in plureis diffluit parteis, multis, ingentibusq; insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus, atq; ouis auiũ uiuere existimãtur: multisq; capitibus in oceanũ influit. Cæsar cùm ab hoste non

*aliàs Vualis. Batavi. Rhenus flu.

amplius

amplius paſsuũ XII. millibus abeſset, ut erat conſtitutũ, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congreſsi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Cùm id non impetraſſent, petebant, ut ad eos equites, qui agmẽ anteceſsiſſent, præmitteret, eosq; pugna prohiberet, ſibiq; uti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mittendi. Quorum ſi principes, ac Senatus ſibi iureiurando fidem feciſsent, ea conditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant. Ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. Hæc omnia Cæſar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interpoſita, equites eorũ, qui abeſſent, reuerterentur. Tamen ſeſe non longius millibus paſsuum quatuor aquationis cauſa proceſsurum eo die, dixit. Huc poſtero die quàm frequentiſsimi conuenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſserant, mittit, qui nuntiarent, ne hoſtes prælio laceſserent, & ſi ipſi laceſserẽtur, ſuſtinerent, quoad ipſe cũ exercitu propius acceſsiſſet. At hoſtes ubi primũ noſtros equites conſpexerũt, quorum erat quinq; milliũ numerus, cùm ipſi non amplius octingentos equites haberent, quòd hi, qui frumentandi cauſa ierant trãs Moſam, nondum redierant, nihil noſtris timẽtibus, quòd legati eorum paulò antè à Cæſare diſceſſerant, atq; is dies inducijs erat ab ijs pẽtitus, impetu facto celeriter noſtros perturbauerunt. Rurſus reſiſtentibus, conſuetudine ſua ad pedes deſilierunt, ſuffoſsiſq; equis, compluribuſq; noſtris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atq; ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quàm in conſpectum agminis noſtri uenißent. In eo prælio

Ger. legati ad Cæſarẽ reuertuntur.

ex equi

Piso aquitanus occisus.

ex equitibus nostris interficiuntur quatuor, & LXX. In his uir fortißimus Piso Aquitanus amplißimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cùm fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortißimè restitit. Cùm circumuentus multis uulneribus acceptis cecidißet, atq; id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertißet, incitato equo, sese hostibus obtulit, atq; interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neq; iam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum, atque insidias, petita pace, ultro bellum intulißent. Expectare uerò, dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ eße iudicabat, & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno prælio autoritatis essent consecuti, sentiebat. Quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. His cõstitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunißima res accidit, quòd postridie eius diei manè eadem & perfidia, & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt. Simul (ut dicebatur) sui purgandi causa, quòd contrà, atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisißent. Simul, ut siquid possent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iußit. Ipse omnes copias castris eduxit, equitatumq;, quòd recenti prælio perterritũ esse existimabat,

agmen

agmen subsequi iußit. Acie triplici instructa, & celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subitò perterriti, & celeritate aduētus nostri, & discessu suorum, neq; consilij habendi, neq; arma capiendi spatio dato, perturbabantur, ut copias'ne aduersus hostē educere, an castra defendere, an fuga salutem petere nescirent, quid præstaret. Quorum timor cùm fremitu, & concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerūt, paulisper nostris restiterunt, atq; inter carros, impedimentaq; præliū cōmiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) paßim fugere cœpit. Ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani per terga clamore audito, cùm suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt, & cū ad confluentem Mosæ, & Rheni peruenißent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atq; ibi timore, laßitudine, & ui fluminis oppreßi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cùm hostium numerus capitum CCCCXXX. milliū fuißet, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatē fecit. Illi supplicia, cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. Iis Cæsar libertatem conceßit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit

Germ. trepidatio.

Germanorum fuga.

Eorundem numerus.

f sibi

Rhenũ transire statuit Cæsar. sibi Rhenum esse transeundum, quarum illa fuit iustißima, quòd cùm uideret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit, cùm intelligerent, & posse, & audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Acceßit etiam, quòd illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam suprà commemoraui, prædandi, frumentandiq; causa Mosam transisse, neq; prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seq; cum ijs coniunxerat. Ad quos cùm Cæsar nuntios misißet, qui postularent, eos qui sibi, Galliæq; bellum intulißent, uti sibi dederent, responderunt populi Romani imperium Rhenum finire. Si se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret, cur si quicquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij. Vbij autem, qui uni ex transrhenanis, ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabãt, ut sibi auxiliũ ferrent, quòd grauiter ab Sueuis premerentur: uel si id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret. Id sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani Ariouisto pulso, & hoc nouißimo prælio facto uti etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi Romani tuti esse poßint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemoraui, Rhenũ transire decreuerat. Sed nauibus transire, neq; satis tutũ esse arbitrabatur, neq; suæ, neq; populi Romani dignitatis

dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter nō traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesqui pedalia paulum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinē fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machinationibus immißa in flumine defixerat, fistucisq; adegerat, non sublicae modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra uim, atq; impetum fluminis conuersa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus tradibus immißis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in cōtrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quò maior uis aquae se incitauisset, hòc arctius illigata tenerentur. Haec directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusq; consternebantur. Ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem fluminis obliquae adigebantur, quae pro ariēte subiectae, & cum omni opere coniunctae, uim fluminis exciperent, & aliae item suprà pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci, siue naues deijciendi operis causa essent à barbaris missae his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur.

Pontē in Rheno facit.

 Caesar

Cæsar ad utranq; partem pontis firmo præsidio relicto
Sicambri. in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eũ legati ueniunt, quibus pacem, atq; amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons instituí cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, atq; Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaq; omnia exportauerant, seq; in solitudinem, ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijsq; incensis, frumentisq; succensis, se in fines Vbiorum recepit: atq;
Sueui. his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquàm per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent: liberos, uxores, suaq; omnia in syluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent, hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent, hic Romanorum aduentũ expectare, atq; ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum inijceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem perfectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq; rescidit. Exigua parte æstatis relicta Cæsar, etsi in his locis (quòd omnis Gallia ad Septẽtrionem uergit) maturæ
Britannia. sunt hyemes, tamen in Britanniã proficisci contendit,

quòd

quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat, etsi tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adißet, & genus hominum perspexißet, loca, portus, aditus cògnouißet, quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam, neque ijs ipsis quicquam præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaq; conuocatis ad se undiq; mercatoribus, neque quãta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda priusquàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. Huic mãdat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur, quòd inde erat breuißimus in Britanniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat claßem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt, qui polliceantur obsides dare, atq; imperio populi Ro. obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq;, ut in ea sentẽtia permanerent, eos domum remisit. Et cum his unà Comium, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & uirtutem, & consilium probabat, & quem sibi

C. Volusenus

Morini.

Comius Atrebatensiũ rex.

fidelem esse arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, horteturq́;, ut populi Rom. fidem sequantur, seq́; celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent. Seq́; ea, quæ imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat, magnum his numerum obsidium imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX. onerarijs coactis, contractisq́;, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq́; distribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, uento tenebantur, quo minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum

Morinorum legati.

cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portũ tenere iußit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere uigilia soluit: equitesq́; in ulteriorem portum congredi, & naues conscendere, ac se sequi iußit: ab quibus cùm paulò tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britanniam *attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunisq́; militum conuocatis, & quæ ex* Voluseno *cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: monuitq́; ut rei militaris ratio, maximeq́;, ut res maritimæ postularent, ut quàm celerem, atq; instabilem motum haberẽt, ad nutum, & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimißis & uentum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia paßuũ octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano littore naues constituit. At barbari consilio* Romanorum *cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerunq; genere in prælijs uti consueuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum preßis, simul & de na-*

Cæsar in Britanniã traijcit.

Essedarij.

uibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum, cùm illi aut ex arido, aut paululum in aquam progreßi, omnibus membris expediti, notißimis locis audacter tela conijcerent, & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atq; huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iußit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paulùm modò pedem retulerunt. At nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui decimis legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, Deserite, inquit, milites, si uultis, aquilam, atque hostibus prodite: ego certè meum Reip. atq; imperatori officium præstitero. Hoc cùm magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atq; in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex naui desilierũt. Hos item alij ex primis proximis nauibus cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. Pugnatũ est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quòd neq; ordines seruare, neque firmiter insistere, neq; signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscunq; signis

occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uerò, notis omnibus uadis, ubi ex littore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebātur. Plures paucos circunsistebant. Alij ab latère aperto in uniuersos tela conijciebant. Quod cùm animaduertisset Cæsar, schaphas longarum nauiū, item speculatoria nauigia militibus cōpleri iussit: & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. Britannorum fuga. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt, obsides daturos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Britannorum deditio. Vnà cū his legatis Comius Atrebas uenit, quem suprà demonstrauerā, à Cæsare in Britanniā præmissū. Hunc ille è naui egressum, cùm ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atq; in uincula coniecerant. Tum facto prælio remiserunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem cōiecerunt, & propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus, quòd cùm ultro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesq; imperauit: quorum illi partem statim dederunt: partem ex longinquioribus locis accersitam, paucis pòst diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesq; undique

dique conuenere: & se ciuitatesq; suas Cæsari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartũ, quàm est in Britãniam uentum, naues XVIII. de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. Quæ, cùm appropinquarent Britanniæ, & ex castris uiderentur, tanta tẽpestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eòdem, unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorem partẽ insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo deijcerẽtur. Quæ tamẽ anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessariò aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena: quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit. Nostrisq; id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. Neque ullo nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cùm essent, funibus, anchoris, reliquisq; armamentis amißis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent: & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt, & quòd omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prælium factum ad ea, quæ iusserat Cæsar facienda

Nauium Cæsaris afflictio.

facienda conuenerant, inter se collocuti, cùm & equites, & naues, & frumentum Romanis *deeße intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent: quæ hòc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, cõmeatuq; nostros prohibere, et rem in hyemẽ producere: quòd bis superatis, aut reditu interclusis, nemmẽ posteà belli inferendi causa in* Britanniã *transiturum cõfidebant. Itaq; rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quòd obsides dare intermisserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaq; ad omneis casus subsidia comparabat. Nam & frumẽtum ex agris in castra quotidie conferebat, &, quæ grauißimè afflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur, & quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportati iubebat. Itaque cùm id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauibus amißis, reliquis ut nauigari commodè poßet, efficit. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum mißa, quæ appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, hi, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciarunt, puluerem maiorem, quàm consuetudo ferret in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat suspicatus, aliquid noui à* Barbaris *initum*

Rebellio Britannorum.

consi

consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & cõfestim se subsequi iussit. Cũ paulò longius à castris processisset, & suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela coniici animaduertit. Nã quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerãt. Tum dispersos depositis armis, in metẽdo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant, simul equitatu, atq; essedis circũdederãt. Genus hoc est ex essedis pugnæ, primò per omneis partes perequitant, & tela coniiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerunq; perturbãt: & cùm se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atq; ita se collocant, ut si illi à multitudine hostiũ premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatẽ equitũ, stabilitatem peditum in prælijs præstant, ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiũt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissimè recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tẽpore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. Nanq; eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex timore se receperunt. Quo facto ad lacessendum hostem, & committẽdum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco cõtinuit, & breui tem-

Pugnæ genus ex essedis.

ui tempore intermißo, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt cõtinuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostẽ à pugna prohiberẽt. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorũ militum suis prædicauerunt. Et quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulißent, demõstrauerũt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt: Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si eßent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamẽ nactus equites circiter xxx. quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt, quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt: cõplures ex his occiderunt: deinde omnibus longè, lateq; ædificijs incẽsis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus mißi, ad Cæsarem de pace uenerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iußit, Quòd propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatẽ nactus, paulò post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Ex his onerariæ duæ eosdem portus, quos reliquæ capere non potuerunt, sed paulò infrà delatæ sunt. Quibus

Fuga Britannorum.

bus ex nauibus cùm eßent expositi milites circiter C C C. *atq; in castra contenderent*, Morini *quos* Cæsar *in* Bri*tanniā proficiscēs, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorū numero circunsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserūt, cùm illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt.* Qua *renūtiata,* Cæ*sar omnem ex castris equitatū suis auxilio misit.* Interim *nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortißimè pugnauerunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt.* Postea *uerò quàm equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis, terga uerterunt: magnusq; eorum numerus est occisus.* Cæsar *postero die* T. Labienum *legatum cū his legionibus, quas ex* Britannia *reduxerat, in* Mori*nos qui rebellionem fecerant, misit.* Qui *cum propter siccitates paludū, quò se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes ferè in potestatem* Labieni *uenerunt.* At Q. Titurius, & L. Cotta *legati, qui in* Menapiorum *fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumētis succisis, ædificijsq; incensis, quòd* Menapij *omnes se in dēsißimas syluas abdiderant, ad* Cæsarem *se receperūt.* Cæsar *in* Belgis *omniū legionum hyberna constituit.* Eò *duæ omnino ciuitates ex* Britannia *obsides miserunt: reliquæ neglexerunt.* His *rebus gestis, ex literis* Cæsaris *dierum* x x. *supplicatio à senatu decreta est.*

Morinorum rebellio.

C. Iulij

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER QVINTVS.

LVCIO Domitio, Appio Claudio consulibus, discedens ab hybernis Cæsar in Italiã, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quàm plurimas possent hyeme naues ædificandas, ueteresq́; reficiendas curarent. Earũ modũ, formãq́; demõstrat: ad celeritatẽ onerãdi, subductionesq́; paulò facit humiliores, quàm qbus in nostro mari uti cõsueuimus. Atq; ideo magis, quòd propter crebras commutationes æstuũ magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinẽ iumẽtorũ trãsportãdã, paulò latiores, quàm qbus in alio mari uti assueuerãt. Has oẽs actuarias impetrat fieri, quã ad rẽ humilitas multũ adiuuat. Ea, quæ sũt usui ad armãdas naueis, ex Hispania apportari iubet. Ipse cõuẽtibus Galliæ citerioris peractis in Illyricũ proficiscitur: quòd à Pirustis finitimã Pirustæ.
partẽ prouinciæ incursionibus uastari audiebat. Eò cũ uenisset ciuitatibus milites imperat, certũq́; in locũ cõuenire iubet. Qua re nũtiata, Pirustæ legatos ad eũ mittũt, q doceãt, nihil earũ rerũ publico factũ cõsilio, seséq́; paratos esse demõstrãt omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorũ, Cæsar obsides imperat, eosq́; ad

certam

certā diē adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatē persecuturū demōstrat. Iis ad diē adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litē æstiment, pœnāq; constituant. His confectis rebus, conuentibusq; peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiscitur. Eò cùm uenisset, circuitis omnibus hybernis singulari militū studio, in summa rerū omniū inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius suprà demonstrauimus naueis, & longas duodetriginta inuēnit instructas: neq; multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atq; ijs, qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostendit: atq; omneis ad portum Icium conuenire iubet. Quo ex portu commodißimum in Britāniā traiectū esse cognouerat circiter milliū passuum xxx. transmissum à continenti. Huic rei, quod satis esse uisum est militum, reliquit. Ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorū proficiscitur: quòd hi neque ad concilia ueniebant, neq; imperio parebant, Germanosq; transrhenanos solicitare dicebantur. Hæc ciuitas longè plurimum totius Galliæ equitatu ualet, magnasq; habet copias peditū, Rhenumq; (ut suprà demonstrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se cōtendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter simulatque de Cæsaris, legionumq; aduentu cognitum est, ad eum uenit: se, suosq; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit, quæq; in Treuiris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatumq; cogere, ijsq;, qui per ætatem in armis esse non poterant,

Portus Icius.

Treuiri.

Induciomarus.

Cingetorix.

in syluam Arduennam abditis (quæ ingēti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinet) bellum parare instituit. Sed postea quàm nōnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati cōsulere nō possent: ueritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus, legatos ad Cæsarē mittit, sese iccirco à suis discedere, atq; ad eum uenire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio cōtineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq; ciuitatem in sua potestate esse, seq;, si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturū, & suas, ciuitatisq; fortunas eius fidei permissurum. Cæsar etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæq; eum res ab instituto consilio deterreret, tamen ne æstatem in Treuiris cōsumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicū bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum cc. obsidibus uenire iußit. His adductis, & filio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Indutiomarum, hortatusq; est, ut in officio permaneret. Nihilo tamen secius principibus Treuirorū ad se cōuocatis, eos singillatim Cingetorigi cōciliauit. Quod cùm merito eius à se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius autoritatem inter suos quamplurimum ualere, cuius tam egregiam in se uolūtatem perspexißet. Id factum grauiter tulit Indutiomarus, suam gratiā inter suos minui, & qui iam antè inimico in nos animo fuisset, multò grauius hoc dolore exarsit. Iis

Arduenna Sylua.

Indutiomarus

g rebus

rebus constitutis, Cæsar ad portum Iccium cum legioni=
Meldæ. bus peruenit: ibi cognoscit, XL. naues, quæ in Meldis
factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non po=
tuisse, atq; eôdem, unde erant profectæ, relatas: reliquas
paratas ad nauigandum, atq; omnibus rebus instructas
inuenit. Eôdem equitatus totius Galliæ conuenit, numero
millium quatuor, principesq; ex omnibus ciuitatibus, ex
quibus perpaucos (quorum in se fidem perspexerat) re=
linquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere
decreuerat, quòd, cùm ipse abesset, motũ Galliæ uerebatur.
Dũnorix rebellis. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à
nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis con
stituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum
imperij, magni animi, magnæ inter Gallos autoritatis co=
gnouerat. Accedebat huc, quòd iam in concilio Heduorũ
Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis defer=
ri: quod dictum Hedui grauiter ferebant, neq; recusandi,
aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere aude=
bant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille
primò omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia
relinqueretur, partim quòd insuetus nauigandi mare ti=
meret, partim quòd religionibus sese diceret impediri.
Posteaquàm id obstinatè sibi negari uidit, omni spe im=
petrandi adempta, principes Galliæ singulos solicitare,
reuocare, hortariq; cœpit, ut in continenti remanerent,
metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobi=
litate spoliaretur. Id esse consiliũ Cæsaris, ut, quos in con=
spectu Galliæ interficere uereretur, hos omneis in Bri=
tanniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere,

iusiu=

iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarēt. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum, quibuscunque rebus posset, Dumnorigē statuebat: quòd longius eius amentiā progredi uidebat, prospiciendum, nequid sibi, ac Reipub. nocere posset. Itaque dies circiter XXV. *in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare cōsueuit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesq; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnā partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahiq; imperat: si uim faciat, neq; pareat, interfici iubet. Nihil hunc se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumq; fidem implorare cœpit, sæpe clamitans liberum se, liberæq; ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circunsistunt, hominemq; interficiunt. At Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in Gallia gererētur, cognosceret, & cōsilium pro tempore,*

Corus uētus.

Dumnorigis cædes.

equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregiè & natura, & opere munitum, quem domestici belli (ut uidebatur) causa iam antè præparauerant. Nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosq́; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosq́; ex syluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugienteis longius Cæsar persequi uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei mané, tripartitò milites, equitesq́; in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cùm iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt: qui nuntiarent superiori nocte maxima coorta tempestate, propè omneis naueis afflictas, atque in littus eiectas esse, quòd neque anchoræ, funesq́; subsisterent, neq; nautæ, gubernatoresq́; uim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu nauium, magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumq́; reuocari, atque itinere desistere iubet. Ipse ad naueis reuertitur. Eadem ferè, quæ ex nuntijs, literisq́; cognouerat, coràm perspicit, sic ut amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. Labieno scribit, ut quàm plurimas posset, his legionibus, quæ sunt apud eum, naueis instituat. Ipse, et si

res erat multæ operæ, ac laboris, tamen commodißimum esse statuit, omneis naueis subduci, & cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies x. consumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermißis, subductis nauibus, castrisq; egregiè munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit: ipse eodē, unde redierat, proficiscitur. Eò cùm uenisset, maiores iam undiq; in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. Summa imperij, belliq; administrandi communi consilio permissa est Caßiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia paßuum. LXXX. Huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. Sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq; præfecerant. Britanniæ pars interior ab ijs incoli ur, quos natos in insula ipsi memoria proditū dicunt. Maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferēdi causa ex Belgio trāsierant: qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Vtuntur autē nummo æreo, aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est, præter fagū, atq; abiētem. Leporem, & gallinā, & anserem gustare fas non putant. Hæc tamen

Casliuellanus.

Britanniæ descriptio.

men

men alunt animi, uoluptatisq; causa. Loca sunt temperatiora, quàm in Gallia remißioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam: huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad Meridiẽ spectat. Hoc latus tenet circiter millia paßuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solem: qua ex parte est Ibernia dimidio minor (ut existimatur) quàm Britannia, sed pari spatio transmißus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ insulæ existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continente uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorũ opinio, septingentorum millium paßuum. Tertium est contra Septentrionem, cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. Hoc millia paßuum octingenta in longitudinem esse arbitratur. Ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia paßuum. Ex his omnibus longè sunt humanißimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neq; multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte, & carne uiuunt, pellibusq; sunt uestiti. Omnes uerò se Britanni glasto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliore sunt in pugna aspectu: capilloq; sunt promisso

Ibernia insula

Mona insula

Britannorum mores.

ſo, atque omni parte corporis raſa, præter caput, & labrum ſuperius. Vxores habent deni, duodeniq́; inter ſe communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed ſiqui ſunt ex his nati, eorum habētur liberi, à quibus primū uirgines quæq; ductæ ſunt. Equites hoſtium, eſſedariiq́; acriter prælio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſyluas, colleſq́; compulerint, ſed compluribus interfectis, cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſyluis eiecerunt: impetuq́; in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pugnauerunt; duabusq́; miſſis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atque his primis legionum duarum, cùm hæ intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe conſtitiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris per medios audaciſſimè proruperunt, ſeq́; inde incolumes receperunt. Prælium.

Q. Laberij Duri mors. Eo die Q. *Laberius* Durus *Tribunus militum interficitur. Illi pluribus ſubmiſſis cohortibus repelluntur. Toto hoc in genere pugnæ cùm ſub oculis omnium, ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros propter grauitatem armorum, quòd neque inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere auderent, minus aptos eſſe ad huius generis hoſtem: equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quòd illi etiam conſultò plerunque cederent, & cùm paululum ab legionibus noſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prælio contenderent. Equeſtris autem prælij ratio &*

cedenti

cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquàm conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationesq; dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integriq;, & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rariq; se ostendere, et lentius, quàm pridie; nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, cùm Cæsar pabulandi causa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; non absisterent: nostri acriter in eos impetu facto repulerunt: neq; finem insequēdi fecerunt, quoad subsidio cōfisi equites (cum post se legiones uiderent) præcipites hostes egerunt, magnoq; eorum numero interfecto, neq; sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique conuenerant, auxilia, discesserunt, neque post id tempus unquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atq; hoc ægrè, transiri potest. Eò cùm uenisset, animaduertit ad alterā fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus, præfixisq; munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebātur. Iis rebus cognitis à captiuis, perfugisq;, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cùm capite solo ex aqua extarēt, ut hostes

 impetum

defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caßi legationibus mißis sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit non longè ex eo loco oppidum Caßiuellauni abesse, syluis, paludibusq; munitum: quò satis magnus hominum, pecorisq; numerus conuenerit. Oppidum autem Britanni uocant, cùm syluas impeditas uallo, atque foßa muniunt: quò incursionis hostium uitandæ causa conuenire consueuerunt: eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè natura, atq; opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseq; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorum repertus, multiq; in fuga sunt comprehensi, atq; interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caßiuellaunus ad Cantium, quòd esse ad mare suprà demonstrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit, atque his imperat, ut coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. Hi cùm ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Caßiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maximè etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cùm statuisset hyemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facilè extrahi posse intelligeret,

Oppidum.

Cantium.

Reges Britannici.

Cassiuellauni deditio.

ligeret: obsides imperat, & quid in annos singulos uectigalis populo Rom. Britannia penderet, constituit. Interdicit, atque imperat Caßiuellauno, ne Mandubratio, neu Trimobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuênit refectas. His deductis, quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. At ex ijs, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas posteà Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cùm aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessariò angustius milites collocauit. Ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita, cùm soluisset, uigilia, prima luce terram attigit, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: Alteram in neruios, Q. Ciceroni: Tertiam in Essuos, L. Roscio: Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iußit. Tres in Belgio collocauit. His

Legionum in hyberna distributio.

M. Crassum

*M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conſcripſerat, & cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam, & Rhenũ, qui ſub imperio Ambiorigis, & Catiuulci erãt, miſit. His militibus Q. Titeriũ Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam legatos præeſſe iuſsit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit. Atq; harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roſcio in pacatiſsimam, & quietiſsimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum centum continebantur. Ipſe intereà, quoad legiones collocaſſet, munitaq́; Hyberna cognouiſſet, * in Gallia morari conſtituit. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar pro eius uirtute, atque in ſe beneuolentia, quòd in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat uſus, maiorũ locum reſtituerat. Tertium iam hunc annum regnantem, inimici palàm, multis etiam ex ciuitate autoribus interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille ueritus (quod ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulſu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci iubet, ibiq́; hyemare: quorum opera cognouerat Taſgetium interfectum, hos compræhenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis, quæſtoribusq́;, quibus legiones tradiderat, certior factus eſt, in hyberna peruentum, locumq́; hybernis eſſe munitum. Diebus circiter. xv. quibus in hyberna uentum eſt, initium repentini tumultus, ac*

* *aliàs*, *in Galliam morari.*

Taſgetius carnutenſis.

Carnutũ defectio.

Ambiorix. Catiuulcus. *tus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cùm ad fines regni sui Sabino, Cottæq; præstò*
Induciomarus *fuissent, frumentumq; in hyberna comportauissēt, Induciomari Treuiri nuntijs impulsi, suos cōcitauerunt, subitoq; oppreßis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cùm celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendißent, atque una ex parte Hispanis equitibus emißis equestri prælio superiores fuissent: desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius*
*aliàs, missu *ex Hispania quidem, qui iam antè *iußu Cæsaris ad Ambiorigem uentitare consueuerat. Apud quos Ambiorix*
Ambiorigis oratio. *in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei * confiteri debere, quòd eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendēre consueßet: quodq; ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remißi eßent: quos Aduatici obsidum numero mißos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis, suaq; esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quàm ipse in multitudinē: ciuitati porrò hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facilè ex humilitate sua probare posse, quòd nō adeò sit imperitus rerum, ut suis*
*aliàs, confidere.

copijs

copijs populum Rom. se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facilè Gallos Gallis negare potuisse: præsertim cùm de recuperanda cõmuni libertate consilium initum uideretur, quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij pro beneficijs Cæsaris, monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat, magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse, hanc affore biduo, ipsorum esse consiliũ, uelint'ne prius, quàm finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere: quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cùm faciat, et ciuitati sese consulere, quòd hybernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiã referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix: *Carpineius, &* Iunius, *quæ audierãt, ad legatos deferunt: illi repẽtina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant. Maximeq́; hac re permouebantur, quòd ciuitatẽ ignobilem, atq; humilem* Eburonũ *sua sponte populo* Ro. *bellum facere ausam, uix erat credendum. Itaq; ad concilium rem deferunt, magnaq́; inter eos ex his tot causis cõtrouersia orta est.* L. Aurunculeius, *compluresq́; tribuni militum, & primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neq; ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant; quãtasuis magnas copias etiam Germanorum* Consultatio Romanorum.

sustineri

*sustineri posse munitis hybernis docebant, rem esse testimonio, quòd primũ hostium impetum multis ultro uulneribus illatis, fortißimè sustinuerint: re frumentaria non premi. Intereà & ex proximis hybernis, & à Cæsare conuentura subsidia. Postremò quid esset leuius, aut turpius, quàm autore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cùm maiores manus hostiũ adiunctis Germanis conuenissent, aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum, breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neq; Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra uenturos esse, non hostem autorem, sed rem spectare, subesse Rhenum, magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras uictorias: ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi Ro. Imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postremò quis hoc sibi persuaderet sine certa * re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramq; partem esse tutam, si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos. Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atq; eorum, qui dissentirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utranq; partem habita disputatione, cũ à Cotta, primisq; ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita uultis, Sabinus: & id clariore uoce, ut*

* spe

magna pars militum exaudiret. Neq; is ſum, inquit, qui grauißimè ex uobis mortis periculo terrear. Hi ſapient, & ſi grauius quid acciderit, abs te rationem repoſcent: qui ſi per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communem cum reliquis belli caſum ſuſtineāt, ne reiecti, & relegati longè ab cæteris aut ferro, aut fame intereant. Cōſurgitur ex cōcilio: cōpræhendunt utrunq;, & orant, ne ſua dißenſione, & pertinacia rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem, ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modò unum omnes ſentiant, ac probent. Contrà in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cotta permotus manus, ſuperat ſentētia Sabini: pronuntiatur prima luce ituros: conſumitur uigilijs reliqua pars noctis, cùm ſua quiſq; miles circunſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumēto hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, & lāguore militum, & uigilijs periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut, quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amicißimo Ambiorige conſiliū datum, longißimo agmine, magniſq; impedimentis. At hoſtes poſteaquàm ex nocturno fremitu, uigilijſq; de profectione eorum ſenſerūt, collocatis inſidijs, bipartitò in ſyluis opportuno, atque occulto loco à millibus paſſuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cùm ſe maior pars agminis in magnam cōuallem demiſiſſet: ex utraq; parte eius uallis ſubitò ſeſe oſtenderunt: nouißimoſq; premere, & primos prohibere aſcenſu, atq; iniquißimo noſtris

Ambiorigis insidiæ.

loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil antè prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesq; disponere: hæc tamē ipsa timidè, atq; ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunq; his accidere consueuit: qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atq; ob eam causam profectionis autor non fuisset: nulla in re communi saluti deerat, & in appellandis, cohortandisq; militibus imperatoris, & in pugna militis officia præstabat. Cumq; propter longitudinem agminis minus facilè per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendum esset, prouidere possent: iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consilium, etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandū alacriores effecit, quòd non sine summo timore, & desperatione id factū uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgò milites ab signis discederent, quæq; quisq; eorū charissima haberet, ab impedimētis petere, atq; arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronūtiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atq; illis reseruari, quæcunq; Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute, & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebātur, tamē omnē spem salutis in uirtute ponebant: & quoties quæq; cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus

cade

cadebat. Quare animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela coniijciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant. Leuitate armorũ, & quotidiana exercitatione nihil his noceri posse, rursus se ad signa recipientes, insequantur. Quo præcepto ab his diligẽtißimè obseruato, cùm quæpiam cohors ex orbe exceßerat, atque impetum fecerat, hostes uelocißimè refugiebant. Interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cùm in eum locum, unde erant egreßi, reuerti cœperant, & ab ijs, qui ceßerant, & ab ijs, qui proximi steterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neq; à tanta multitudine cõiecta tela à confertis uitari poterant. Tamen tam multis incõmodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant, & magna parte diei consumpta, cùm à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti, & magnæ autoritatis, utrunq; femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortißimè pugnans dum circumuẽto filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq́; adhortãs, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius cùm procul Ambiorigem suos cohortantem conspexißet, interpretẽ suũ C. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi, militibusq́; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere, sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsi uerò nihil nocitum iri:

T. Baluentij, & Q. Lucanij mors.

inq; eam rem se, suamq; fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedāt, & cum Ambiorige unà colloquantur: sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atq; in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet, & cùm propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit, suisq;, ut idem faciant, imperat.

Sabini mors. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorq; consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuētus interficitur. Tum uerò suo more uictoriā conclamant, atq; ululatū tollunt, impetuq; in nostros facto, ordines perturbant: ibi L. Cotta pugnās interficitur cum maxima parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cùm magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra uallum proiecit, ipse pro castris fortissimè pugnās occiditur. Alij ægrè ad noctem oppugnationem sustinēt, noctu ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per syluas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cū equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur, neque diem, neque noctem intermittit, peditatumq; se subsequi iubet.

L. Cottæ mors.

L. Petrosidij mors.

Aduatici. Re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruēnit, hortaturq;, ne sui in perpetuam liberandi, atque ulciscendi Romanos pro his, quas acceperint,

rint, iniurijs occasionem dimittat. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interijsse demonstrat, nihil esse negotij subitò oppreßam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. Facilè hac oratione Neruijs persuadet. Itaq; confestim dimißis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus poßunt, cogunt, & de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondũ ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit neceße, ut nõnulli milites, qui lignationis, munitionisq; causa in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt, ægrè is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ magnis propositis præmijs, si pertulissent, obseßis omnibus uijs mißi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres c x x. excitãtur incredibili celeritate, quæ deeße operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, foßam complent, à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus, nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcunq; ad proximi

Neruiorum rebellio.

Q. Ciceronis castra oppugnantur à Neruijs.

diei oppugnationem opus sunt, noctu cõparantur. Multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres cõtabulantur: pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cùm tenuißima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum cõcursu, ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tunc Duces, Principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causamq; amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese uelle dicũt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transiße, Cæsaris, reliquorumq; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem ostentant fidei faciundæ causa: errare eos dicunt, si quicquam ab his præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumq; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atq; hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunq; parteis uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modò respondit, non esse consuetudinem populi Rom. ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatosq; ad Cæsarem mittant, sperare se pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum XI. & foßa pedum XV. hyberna cingunt. Hæc ex superiorũ annorũ cõsuetudine à nostris cognouerãt, & quosdã de exercitu nacti captiuos, ab his docebãtur. Sed nulla his ferramentorũ copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladijs cespites circun-

cidere

cidere, manibus, ſagulisq́; terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognoſci potuit: nam minus horis tribus decem millium paſſuum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisq́; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, teſtudinesq́;, quas ijdem captiui docuerant, parare, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes fuſili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in caſas, quæ more Gallico ſtramẽtis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehẽderunt, & uenti magnitudine in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes maximo clamore inſecuti quaſi parta iam, atq; explorata uictoria, turres, teſtudinesq́; agere, & ſcalis uallum aſcendere cœperunt. At tanta militum uirtus, atque ea præſentia animi fuit, ut cùm undiq; flamma torrerentur, maximaq́; telorum multitudine premerentur, ſuaq́; omnia impedimenta, atq; omneis fortunas conflagrare intelligerent: non modò demigrandi cauſa de uallo decederet nemo, ſed penè ne reſpicere quidem quiſquam, ac tum omnes acerrimè, fortißimeq́; pugnarent. Hic dies noſtris longè grauißimus fuit: ſed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hoſtium uulneraretur, atq; interficeretur, ut ſe ſub ipſo uallo conſtipauerant, receſſumq́; primis ultimi non dabant. Paulùm quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo ſtabant loco, receſſerunt, ſuosq́; omneis remouerunt, nutu, uocibusq́; hoſtes ſi introire uellent, uocare cœperunt, quorum progredi auſus eſt nemo: tum

ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq; succensa est. Erant *in ea legione fortißimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent,* T. Pulfio, *&* L. Varenus. *Ii perpetuas inter se controuersias habebant, uter alteri anteferretur, omnibusq; annis de loco summis simultatibus contendebant.* Ex *ijs* Pulfio, *cùm acerrimè ad munitiões pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies, bic dies de nostris controuersijs iudicabit. Hæc dum dixisset, procedit extra munitiones: & quæ pars hostium confertißima uisa est, in eam erumpit: ne* Varenus *quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto.* Pulfio *pilum in hosteis mittit, atque unum ex multitudine procurrentem traijcit, quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela conijciunt, neq; dant regrediendi facultatem.* Transfigitur *scutum* Pulfioni, *& uerutum in balteo defigitur. Auertit hic casus uaginam, & gladiũ educere conantis dextram moratur manum, impeditumq; hostes circunsistunt. Succurrit inimicus illi* Varenus, *& laboranti subuẽnit: ad hunc se confestim à* Pulfione *omnis multitudo conuertit.* Illum *ueruto transfixum arbitrantur.* Varenus *gladio comminus rem gerit, atq; uno interfecto, reliquos paulùm propellit: dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit.* Huic *rursus circumuento fert subsidium* Pulfio, *atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt.* Sic *fortuna in contentione, &*

T. Pulfio. L. Varenus.

certa

certamine utrunq; uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq; esset, neq; dijudicari posset, uter utri uirtute anteferendus uideretur. Quanto erat in dies grauior, atq; asperior oppugnatio, & maximè, quòd magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat: tātò crebriores literæ, nuntijq; ad Cæsarem mittebantur, quorū pars depræhensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronē profugerat, suamq; ei fidem præstiterat: hic seruo spe libertatis, magnisq; persuadet præmijs, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos, sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsarem peruenit: ab eo de periculo Ciceronis, legionisq; cognoscit. Cæsar acceptis literis circiter hora XI. diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire: exijt cum nuntio Crassus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipu. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit: quòd ibi impedimenta

Vertico Neruius.

exercitus, obsides ciuitatũ, literas publicas, frumentumq́; omne, quod eò tolerandæ hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, nõ ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cùm omnes ad eũ Treuirorum copiæ uenissent, ueritus, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetus sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria efferri sciret, literas Cæsari remittit, quanto cum periculo legionẽ ex hybernis educturus esset, rẽ gestã in Eburonibus perscribit, docet omneis peditatus, equitatusq́; copias Treuirorum tria millia passuum longè ab suis castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis salutis auxiliũ in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognóscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq́; in periculo res sit: tum cuidã ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolã deferat. Hanc Græcis conscriptã literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non poßit, monet, & tragulam cum epistola ad amentũ deligata, intra munitiones castrorum abijciat. In literis scribit se cum legionibus profectum, celeriter affore: hortatur, ut pristinam uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptũ, tragulam mittit, hæc casu ad turrim adhæsit, neq; ab nostris biduo animaduersa, tertio die à quodam milite conspicitur: dempta, ad Ciceronem defertur: ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaq́; omneis

Epistola Græcis literis conscripta.

læti

lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebãtur: quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt: ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Eæ erant armatorũ circiter millia LX. *Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarẽ deferat: hunc admonet, iter cautè, diligẽterq; faciat: perscribit in literis hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitudinẽ cõuertisse: quibus literis circiter mediam noctem Cæsar allatis, suos facit certiores, eosq; ad dimicandũ animo cõfirmat. Postero die prima luce mouet castra, & circiter millia passuũ quatuor progressus trans uallem magnam, & riuum hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat: consedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit: atq; hæc, etsi erant exigua per se uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis: tamen angustijs uiarum quàm maximè potest contrahit eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat. Interim speculatoribus in omneis partes dimissis explorat, quo cõmodissimè itinere uallem transire posset. Eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis utriq; sese suo loco continent: Galli quòd ampliores copias, quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæsar si fortè timoris simulatione hosteis in suum locum elicere posset citra uallem, ut pro castris prælio contenderet: si id efficere non posset, ut*

explo

exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq; transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seq; in castra recipere iubet: simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri: portasq; obstrui, atque in his administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet.

Neruij Cæsaris castra oppugnant.

Quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt, nostris uerò etiam de uallo deductis propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt, præconibusq; circummißis, pronuntiari iubent: seu quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem, ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quòd eà nõ posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scindere, alij foßas cõpellere inciperẽt.

Cæsaris eruptio, ac Nerviorum fuga.

Tum Cæsar omnibus portis eruptione facta, equitatuq; emißo, celeriter hosteis dat in fugam, sic, ut omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumq; ex his numerum occidit, atque omneis armis exuit. Longius prosequi ueritus, quòd syluæ, paludesq; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illorum locũ relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudines, munitionesq; hostium admiratur, legione producta, cognoscit non decimum quenque esse relictum militem sine uulnere, ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quanta cum uirtute sint res administrandi

mini

ministratæ. Ciceronem *pro eius merito, legionemq́; collaudat, centuriones sigillatim, tribunosq́; militum appellat, quorum egregiam fuiße uirtutem testimonio* Ciceronis *cognouerat.* De *casu* Sabini, *&* Cottæ *certius ex captiuis cognoscit.* Postero *die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur, et confirmat: quòd detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd beneficio* Deorum *immortalium, & uirtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur.* Interim *ad* Labienum *per* Rhemos *incredibili celeritate de uictoria* Cæsaris *fama perfertur, ut cùm ab hybernis* Ciceronis *millia paßuum quinquaginta abesset, eoq́; post horam nonam diei* Cæsar *peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor orire tur: quo clamore significatio uictoriæ, gratulatioq́; ab* Rhemis Labieno *fieret.* Hac *fama ad* Treuiros *perlata* Induciomarus, *qui postero die castra* Labieni *oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq́; omneis in* Treuiros *reducit.* Cæsar Fabium *cum legione in sua remittit hyberna, ipse cum tribus legionibus circum* Samarobrinam *trinis hybernis hyemare constituit: & quòd tanti motus* Galliæ *extiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decreuit.* Nam *illo incommodo de* Sabini *morte perlato, omnes ferè* Galliæ *ciuitates de bello consultabant: nuntios, legationesq́; in omnes partes dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant, nocturnaq́; in locis desertis concilia habebant, neque ullum ferè totius hyemis*

Induciomari fuga.

mis tempus interceßit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de cōcilijs, & motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorū copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnādi sui causa conueniße, neque longius millia paßuum octo ab hybernis suis abfuisse, sed nūtio allato de uictoria Cæsaris, discesßisse, adeò, ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis, aliâs terrirando, cùm se scire, quæ fierent, denūtiaret, aliâs cohortando, magnā partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones (quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos autoritatis) Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cùm ille præsensißet, ac profugißet, usq; ad fines insecuti, regno, domoq; expulerunt, & mißis ad Cæsarem satis faciundi causa legatis, cùm is omnem ad se Senatum uenire iußisset, dicto audientes nō fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium uoluntatis cōmutationem attulit, ut præter Heduos, & Rhemos (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs) nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeò haud scio mirandum'ne sit, cùm compluribus alijs de causis, tum maximè, quòd qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdi

Senonum motus.

Hedui, & Rhemi Romanis fideles.

perdidiße, aut populi Romani imperia perferrēt, grauiſsimè dolerent. Treuiri uerò, atq; Induciomarus totius hy mis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates ſolicitarēt, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus noſtri interfecta, multò minorem ſupereſſe dicerent partem, neq; tamen ulli ciuitati Germanorum perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret: cum ſe bis expertos dicerent, Arioniſti bello, & Tenchtherorum tranſitu, non eſſe fortunam amplius tentaturos. Hac ſpe lapſus Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad ſe allicere cœpit: ac tantam ſibi iam his rebus in Gallia autoritatem compararuerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiamq;, atque amicitiam publicè, priuatimq; peterent. Vbi intellexit ultro ad ſe ueniri, altera ex parte Senōnes, Carnutesq; conſcientia facinoris inſtigari: altera Neruios, Aduaticosq; bellum Romanis parare, neq; ſibi uoluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet, armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, eſt initium belli, quo lege communi omnes puberes armati conuenire coguntur: & qui ex his nouißimus uenit, in conſpectu multitudinis, omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis generum ſuum, quem ſuprà demonſtrauimus Cæſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceßiſſe, hoſtem iudicandum curat, bonaq; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat acceſſitum ſe à Senonibus, & Carnutibus, alijsq; compluri

Armatum cōcilium apud Gallos.

pluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq; agros populaturũ, ac prius, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum, quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cùm & loci natura, & manu munitissimis castris sese cõtineret: de suo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq; undiq; conuocat. Iis certam diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cũ omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut territandi causa, equites plerunq; omnes tela intra uallum coniiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisq; opinionem, quibuscunq; poterat rebus, augebat. Cùm maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet: nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tãta diligẽtia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enũtiari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex cõsuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atq; ibi magnam partem diei consumit: equites tela coniiciũt, & magna contumelia uerborũ nostros ad pugnam euocant: nullo à nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt. Subitò Labienus, duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hostibus, atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterẽt Induciomarum

marum: neu quis quēq; prius uulneret, quàm illū interfectum uiderit, quòd mora reliquorū, illum spatiū nactum effugere nolebat: magna proponit ijs, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis cōsiliū fortuna: & cùm unū omnes peterent, in ipso fluminis uado deprę hensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra: redeūtes equites, quos poßunt, cōsectantur, atq; occīdūt. Hac re cognita omnes Eburonū, & Neruiorū, quæ cōuenerāt, copiæ discedūt, pauloq; habuit post id factū Cæsar quietiorem Galliam. Induciomari mors.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER SEXTVS.

MVLTIS de causis Cæsar maiorem Galliæ motū expectans, per M. Syllanum, C. Antistium Reginū, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reipublic. causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimēti acceptum, non modò id breui tempore sarciri, sed

etiam maioribus adaugeri copijs posset. Quod cùm Pompeius & Reipub. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactā hyemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortiū numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi Romani disciplina, atq; opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. Illi finitimos, atq; Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt, cùm ab proximis impetrare nō possent, ulteriores tentant: inuentis nonnullis ciuitatibus iureiurādo inter se confirmant, obsidibusq; de pecunia cauent, Ambiorigem sibi societate, & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cùm undiq; bellū parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis: Senōnes ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimisq; ciuitatibus cōsilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus solicitari, maturius sibi de bello cogitandū putauit. Itaq; nondum hyeme cōfecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit, & prius, quàm illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris, atq; hominū numero capto, atq; ea præda militibus cōcessa, uastatisq; agris, in deditionē uenire, atq; obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter cōfecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Cōcilio Galliæ primo uere (ut instituerat) indicto, cùm reliqui præter Senōnes, Carnutes, Treurosq; uenissent: initiū belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere

Cæsar Neruios subigit.

uidere

uideretur, conciliũ in Lutetiam Parisiorũ transfert (confines erant hi Senonibus, ciuitatemq́; patrũ memoria coniunxerant, sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur) Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq́; itineribus eò peruenit. Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quàm id effici posset, adesse Romanos nuntiatur: necessariò sententia desistunt, legatosq́; deprecandi causa ad Cæsarẽ mittũt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæsar petẽtibus Heduis dat ueniã, excusationẽq́; accipit, quòd æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centũ, hos Heduis custodiendos tradit. Eôdem Carnutes legatos, obsidesq́; mittũt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eadem ferunt responsa. Peragit conciliũ Cæsar, equitesq́; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente, & animo in Bellum Treuirorũ, & Ambiorigis insistit. Cauarinũ cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigẽ prælio nõ esse cõcertaturũ, reliqua eius consilia animo circunspiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonũ finibus, perpetuis paludibus, syluisq́; muniti: qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarẽ legatos nũquàm miserant: cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treuiros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia

Lutetia. Parisij.

Acco.

Senonum deditio.

Carnutum deditio.

Cauarinus.

Menapij.

existimabat, quàm ipsum bello lacessendum, ne desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus expeditis quinq; in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci præsidio freti in syluas, paludesq; confugiunt, suaq; eòdem conferunt. Cæsar partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq; effectis pontibus, adijt tripartitò, ædificia, uicosq; incendit, magno pecoris, atq; hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eũ pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eos legatos finibus suis recepissent. His cõfirmatis rebus Cõmiõ Atrebatem cũ equitatu, custodis loco in Menapijs relinquit, ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treuiri magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs, Labienum cum una legione, quæ in eorũ finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo non longius bidui uia aberant, cùm duas uenisse legiones * iussu Cæsaris cognoscunt: positis castris à millibus passuum xv. auxilia Germanorũ expectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; cohortium præsidio impedimentis relicto, cum uigintiquinq; cohortibus, magnoq; equitatu, contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum, atq; hostem difficili transitu flumen, ripisq; præruptis.

Menapiorum deditio.

* aliàs, missu.

Hoc

Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hosteis transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes: loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hosteis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum, primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit: & quo facilius hostibus timoris det suspitionem, maiore strepitu, & tumultu, quàm populi Romani fert cõsuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoq; per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hosteis deferuntur. Vix agmen nouißimum extra munitiones processerat, cùm Galli cohortati inter se, ne speratã prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare: neq; suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam, adoriri non audeant: flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmißis paulum impedimẽtis, atque in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis facultatem: hostem impedito, atq; iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coràm cernere existimate. Si-

Labieni strategema.

Labieni cum Treuiris prælium, & Treuirorũ fuga.

mul signa ad hostem conuerti, aciemq; dirigi iubet, & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hosteis iaciunt. Illi ubi præter spem quos fugere credebant, infestis signis ad se ire uiderũt: impetum modò ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam cõiecti, proximas syluas petierunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis pòst diebus ciuitatẽ recipit. Nam Germani, *qui auxilio ueniebant, percepta* Treuirorum *fuga, sese domum contulerunt. Cum ijs propinqui* Induciomari, *qui defectionis autores fuerant, comitati eos ex ciuitate excessere.* Cingetorigi, *quem ab initio permansisse in officio demõstrauimus, principatus, atq; imperium est traditum.* Cæsar *postquàm ex* Menapijs *in* Treuiros *uenit, duabus de causis* Rhenum *transire constituit.* Quarum *erat altera, quòd auxilia contra se* Treuiris *miserant.* Altera, *ne* Ambiorix *receptum ad eos haberet. His constitutis rebus paulùm supra eum locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem instituit.* Nota, *atq; instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur, firmo in* Treuiris *præsidio ad pontem relicto, ne quis ab his subitò motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; traducit.* Vbij, *qui antè obsides dederant, atq; in deditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in* Treuiros *missa, neq; ab se fidem læsam: petunt, atq; orant, ut sibi parcat, ne communi odio* Germanorũ, *innocẽtes pro nocentibus pœnas pendant, si amplius obsidũ uellet, dare*

Cæsar Rhenũ transire constituit.

Vbij.

polli

pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse. Vbiorum satisfactionem accepit, aditus, uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis pòst diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unum locum copias cogere, atque his nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus, equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locũ deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad* iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis, referunt Sueuos omnes, posteaquàm certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus suis, sociorumq; copijs, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, hãc lõgè introrsus pertinere: & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruscis iniurijs, incursionibusq; prohibere: ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solùm in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq;, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum sunt principes, qui summam autoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum

Sueui.

*aliquam.

Bacenis sylua

Cherusci.

De Galliæ, & Germaniæ moribus.

rum ad arbitrium, iudiciumq; summa omnium rerum, cõsiliorumq; redeat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim opprimi quisque, & circumuenir non patitur, neq;, aliter si faciat, ullam inter suos habet autoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ: namque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. Cùm Cæsar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Ii cùm per se minus ualerẽt, quòd summa autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorum erant clientelæ: Germanos, atque Ariouistum sibi adiunxerant, eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uerò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent, obsidesq; ab his principum filios acciperent, & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros, & partem finitimi agri per uim occupatam possiderent, Galliæq; totius principatũ obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petẽdi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Aduẽtu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis, quòd ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque Imperio æquiore se uti uidebant. Reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq; anplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant, quos quòd adæquare apud

Hedui. Sequani. Diuitiacus. Rhemi.

Cæsa

Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis *coniungi poterant, se* Rhemis *in clientelam dicabant.* Hos *illi diligenter tuebantur, ita & nouam, & repentè collectam autoritatem tenebant.* Eo *tum statu res erat, ut longè principes haberentur* Hedui: *secundum locum dignitatis* Rhemi *obtinerent.* In *omni* Gallia *eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo.* Nam *plebs penè seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio.* Plerique *cùm aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus.* In *hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos.* Sed *de his duobus generibus alterum est* Druidum, *alterum* Equitum. Illi *rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur.* Ad *hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoq; ij sunt apud eos honore.* Nam *ferè de omnibus controuersijs publicis, priuatisq; constituunt, & si quod est admißum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem discernunt, præmia, pœnasq; constituunt.* Si *quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt.* Hæc *pœna apud eos est grauißima.* Quibus *ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditū eorum, sermonemq; defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neq; ijs petentibus ius redditur, neq; honos ullus communicatur.* His *autem omnibus* Druidibus

Plebs Gallorum.

Druides.

præest unus, qui summam inter eos habet autoritatem. Hoc mortuo, siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur, nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco cōsecrato: huc omnes undiq; qui controuersias habent, cōueniunt, eorumq́; iudicijs, decretisq́; pârent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam trāslata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunq; illò discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neq; tributa unà cum reliquis pendunt: militiæ uacationem, omniumq́; rerum habent immunitatem, tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusq́; mittuntur. Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos uicenos in disciplina permanent: neq; fas esse existimant ea literis mandare, cùm in reliquis ferè rebus, publicis, priuatisq́; rationibus Græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, quòd neque in uulgum disciplinam efferri uelint, neq; eos, qui discunt, literis cōfisos minus memoriæ studere: quod ferè plerisq; accidit, ut præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios, atq; hoc maximè ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa prætereà de sideribus, atque eorum motu: de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum

Carnutes.

Carnutes medii Galliae

Animarū immortalitas.

rum

rum natura: de Deorum immortalium ui, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. Ii, cùm est usus, atque aliquod bellum incidit, quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent, omnes in bello uersantur, atque eorum ut quisque est genere, copijsq; amplißimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq; habet. Hanc unam gratiam, potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quòd pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulachra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia sint compræhensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cùm eius generis copia deficit, etiam ad innocentiam supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt: huius sunt plurima simulachra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum, atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. De his eandem ferè, quam aliquæ gentes

Equites Galli

Galli religionibus dediti.

Deus Gallorũ præcipuus Mercurius.

Dij Gallorũ.

tes habent opinionem, Apollinem morbos depellere: Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere: Iouem imperium cœlestium tenere: Martem bella regere. Huic, cùm prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunq; deuóuent, quæ superauerint, animalia capta immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idq; ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt: & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, ut munus militiæ sustinere posint, palàm ad se adire non patiantur, filiumq; in puerili ætate publico in conspectu patris aßistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq; seruantur: uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, uitæ, necisq; habent potestatem. Et cùm paterfamiliàs illustriore loco natus decesit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspitionem uenit, de uxoribus in ser-

Galli à Dite patre prognati.

uilem

milem modum quæstionem habent: & si compertum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa, omniaq; quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulò supra hanc memoriam serui, & clientes, quos ab ijs dilectos eße constabat, iustis funeribus confectis unà cremabantur. Quæ ciuitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne'ue cum quo alio communicet, quòd sæpe homines temerarios, atq; imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ uisa sunt, occultant: quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt: nam neq; Druides habent, qui rebus diuinis præsint, neq; sacrificijs student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris consistit: ab paruulis duritiæ, ac labori student. Qui diutißimè impuberes permanserũt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq; confirmari putant. Intra annum uerò uigesimum fœminæ notitiam habuisse, in turpißimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio, quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut

Germanorum mores.

Dij Germanorum.

paruis

paruis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student, maiorq́; pars uictus eorũ in lacte, & caseo, & carne consistit: neq; quisquam agri modum certum, aut fineis proprios habet: sed magistratus, ac princeps in annos singulos gentibus, cognationibusq́; hominum, qui unà coierunt, quantum eis, & quo loco uisum est, attribuunt agri, atq; anno pòst, aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas, ne aßidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent: ne latos fineis parare studeant, potentioresq́; humiliores possessionibus expellant: ne accuratius ad frigora, atque æstus uitandos ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesq́; nascuntur: ut animi æquitate plebẽ contineant, cùm suas quisq; opes cum potentißimis æquari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quàm latißimis circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neq; quenquam prope se audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrãtur, repentinis incursionis timore sublato. Cùm bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus qui ei bello præsint, ut uitæ, necisq́; habeant potestatem, diliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atq; pagorum inter suos ius dicunt, cõtrouersiasq́; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiũt, atq; ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi uelint, profiteantur, consurgunt ij, qui

& cau

& causam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur, atq; ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniumq; rerum ijs posteà fides derogatur. Hospites uiolare fas non putant, qui quaq; de causa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent, sanctosq; habent: ijs omnium domus patent, uictusq; cõmunicatur. Ac fuit antea tempus, cùm Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominũ multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilißima sunt Germaniæ loca circum Hercyniam syluam (quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quam illi Orciniam appellant uulgo) Tectosages occuparunt, atq; ibi cõsederunt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus se cõtinet, summamq; habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. Nunc quòd in eadem inopia, egestate, patientiaq; Germani permanent, eodẽ uictu, & cultu corporis utuntur. Gallis autẽ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia multa ad copiam, atq; usus largitur: paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute cõparant. Huius Hercyniæ syluæ, quæ suprà demõstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorũ, & Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinem attingit. Neq; quisquam est huius

Hercynia sylua.

Orcinia.

Tectosages.

Hercyniæ syluæ latitudo.

Germa

Germaniæ, qui se aut adiße, aut audiße ad initium eius syluæ dicat, cùm dierum iter LX. processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda

Bos Hercyniæ syluæ. uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisq; directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus: ab eius summo sicut palmæ, ramiq; latè diffunduntur: eadem est fœminæ, marisq; natura, eadem forma, magnitu-

Alces. doq; cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine paulò antecedunt, mutilæq; sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisq; habent, neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu

* ac conciderũt, erigere sese,* aut subleuare poßũt. His sunt arbores pro cubilibus, ad eas se applicant, atque ita paulum modò reclinatæ quietem capiunt: quarum ex uestigijs cùm est animaduersum à uenatoribus, quò se recipere cõsueuerint, omnes eo loco aut à radicibus subruũt, aut abscidunt arbores tantùm, ut summa species earum stantium relinquatur: huc cùm se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atq; unà ipsæ

Vri. concidunt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur: ij sunt magnitudine paulò infra Elephantos: specie, & colore, & figura tauri: magna uis est eorum, & magna uelocitas: neq; homini, neque feræ, quam conspexerunt, parcunt: hos studiosè foueis captos interficiũt. Hoc se labore durant adolescentes, atq; hoc genere uenationis exercent:

exercent: & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita ab labris argento circūcludunt, atq; in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

Cæsar postquàm per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quòd, ut suprà demonstrauimus, minimè omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius, sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atq; ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atq; in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumq; cohortium duodecim pōtis tuendi causa ponit, magnisq; eum locum munitionibus firmat. Ei loco, præsidioq; C. Volcatiū Tullum adolescentem præfecit: ipse cùm maturescere frumēta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam syluam, quæ est totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibusq; Treuirorum ad Neruios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit, siquid celeritate itineris, atq; opportunitate temporis proficere possit, monet, ut igneis fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilius, ut imperatum est, facit, celeriter, contraq; omnium opinionem Arduenna sylua.

k confecto

confecto itinere multos in agris inopinantes deprahendit, eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari Fortuna potest: nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret, priusq; eius aduentus ab omnibus uideretur, quàm fama, ac nuntijs afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisq; comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc quoq; factum est, quòd ædificio circundato sylua, ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui uitandi æstus causa plerunq; syluarum, ac fluminum petunt propinquitates, comites, familiaresq; eius angusto in loco equitum nostrorum uim paulisper sustinuerũt: ijs pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem syluæ texerunt: sic ad subeundum periculum, & ad uitandum, multũ Fortuna ualuit. Ambiorigis fuga. *Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cùm reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certè clàm dimißis per agros nuntijs, sibi quenq; consulere iußit: quorum pars in Arduenam syluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egreßi, se, suaq; omnia alienißimis crediderunt.* Catiuulci mors. *Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cùm laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset,*

omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia, Germaniaq; copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq; ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosq;, legatos ad Cæsarem miserũt oratum, ne se in hostium numero duceret, ne'ue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse unam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, siqui ad eos Eburones ex fuga conuenißent, ad se ut reducerentur, imperauit. Si ita fecißent, fines eorum se uiolaturum negauit. Tum copijs in treis parteis distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. Id castelli nomen est: hoc ferè est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atq; Aurunculeius hyemandi causa considerant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar: tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem subleuaret. Præsidio impedimentis legionem quartamdecimam reliquit: unam ex his tribus, quas proximè conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castrisq; Quintum Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq; equites ei attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas parteis, quæ Menapios attingunt proficisci iubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scalden, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ parteis, ire constituit: quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem

Segni, Condrusi.

Vatuca.

Q. Tul. Cicero.

T. Labienus.

Scalde flu.

audiebat: discedēs, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumq; hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus cōmunicato consilio, exploratisq; hostium rationibus, aliud initium belli capere poßint. Erat, ut suprà demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omneis parteis dispersa multitudo, ubi cuiq; aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota: magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutē exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac syluæ incertis, occultisq; itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemq; hominū sceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. Si continere ad signa manipulos uellet (ut instituta ratio, & cōsuetudo exercitus Romani postulabat) locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia, et in eiusmodi difficultatibus, quantū diligētia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid omitteretur (etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant) quàm cum aliquo detrimento militū noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit.

omneis

omneis euocat spe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in sylvis Gallorum uita, quàm legionariorum periclitaretur: simul ut magna multitudine circunfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter cõuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesq; adpetebat septimus: quem ad diem Cæsar ad impedimẽta, legionemq; reuerti constituerat. Hic, quantum in bello Fortuna poßit, & quantos afferat casus, cognosci potuit: dißipatis, ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) manus erat nulla, quæ paruam modo timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruẽnit fama, diripi Eburones, atq; ultro omneis ad prædam euocari, cogunt equitum duo millia Sicambri: qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atq; Vsipetes, suprà docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusq; triginta millibus paßuum, infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; ab Cæsare relictum, primos Eburonũ fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidißimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt, non hos palus in bello, latrociniisq; natos, non syluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscũt, atq; unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædã, quibus iam licet esse fortunatißimis tribus horis ad Vatucam uenire potestis. Huc omneis suas fortunas exercitus Romanorũ contulit: prædæ tantum est, ut ne murus quidem cingi poßit, neq; quisquam

Sicãbri trãßciunt Rhenũ, ut Eburones prædentur.

egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt, ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerãt. Cicero, qui per omneis superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuißet, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi paßus esset, septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quòd longius eum progreßum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorũ permotus uocibus, qui illius patientiam penè obsesßionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu, dispersis, ac penè deletis hostibus, in millibus paßuum tribus offendi posset, quinq; cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus, qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter CCC. sub uexillo unà mittuntur: magna prætereà multitudo calonum, magna uis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur: hoc ipso tẽpore, & casu Germani equites interueniũt: protinusq; eodem illo, quo uenerant cursu, ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt uisi obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquarent, usque eo, ut qui sub uallo tẽderent mercatores, recipiẽdi sui nõ haberent facultatem. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet: circunfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem

Sicambri castra Ciceronis aggrediuntur.

aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit: totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit: neq; quò signa ferantur, neque quàm in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronuntiat: alius deleto exercitu, atq; imperatore uictores barbaros uenisse contendit: pleriq; nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq;, & Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierãt, nullum esse intus præsidium: perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, *qui primum pilum apud Cæsarẽ duxerat, cuius mẽtionem superioribus prælijs fecimus: ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hosteis, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atq; in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat.* Paulisper *prælium unà sustinent: relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus: deficiens, ægrè per manus tractus seruatur.* Hoc *spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantùm ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorum præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic uerò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modò conscripti, atq; usus militaris imperiti, ad tribunũ militum, Cẽturionesq;*

P. Sextius Baculus.

ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt: rediisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerăt. Posteà despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt: calones in proximum tumulum procurrunt, hinc celeriter deiecti se in signa, manipulosq; coniiciunt. Eò magis timidos perterrēt milites. Alij cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circūuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt. Alij ut in iugo consistant, atq; eundem omnes ferant casum. Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unà profectos docuimus. Itaq; inter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat propositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad unum in castra perueniunt omnes: hos subsecuti calones, equitesq; eodem impetu, militum uirtute seruantur. At ij, qui in iugo constiterant nullo etiam nunc usui rei militaris percepto, neq; in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderant, neque eam, quam profuisse alijs uim, celeritatemq; uiderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum dimiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt: militum pars horum uirtute summotis hostibus præter spem incolumis in castra peruenit: pars à

barbaris circumuenta perijt. Germani desperata expugnatione castrorũ, quòd nostros iam constitiße in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt: ac tantus fuit etiam post discessum hostium, terror, ut ea nocte, cùm C. Volusenus missus cum equitatu * ad castra uenißet, fidem non * in. haberent, adesse cũ incolumi Cæsarẽ exercitu. Sic omniũ animos timor præoccupauerat, ut, penè alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neq; incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent: que timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, unum, quòd cohortes ex statione, & præsidio eßet emisse, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum Fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit: multò etiam amplius, quòd penè ab ipso uallo, portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maximè admirandum uidebatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatißimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad uexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omneis partes dimittit: omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quisq; conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tanta multitudine iumentorũ, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerant, ut si qui etiam in præsentia se occultaßent, tamẽ ijs deducto exercitu rerum omnium Eburonum uastatio.

inopia pereundum uideretur: ac sæpe in eum locum uentum est, tanto in omneis parteis diuiso equitatu, ut non modò uisum ab se Ambiorigem in fuga conspexisse dicerent captiui, sed nec planè etiam abiße ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uincerent, semperq; paulùm ad summam fœlicitatem defuisse uideretur: atque ille latebris, aut syluis, aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones, parteisq; peteret non maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis uitã suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Cæsar duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum reduxit: concilioq; in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senŏnum, & Carnutum quæstionem habere instituit: & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronuntiata, more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium ueriti profugerunt: quibus cùm aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fineis Treuirorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senŏnum finibus Agendici in hybernis collocauit, frumentoq; exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

Durocortum opp. Conciliũ Galliæ totius. Acconis supplicium. Agendicum opp.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMVS.

QVIETA Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agẽdos proficiscitur. Ibi cognoscit de P. Clodij cæde, de Senatusq; consulto certior factus, ut omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectũ tota prouincia habere instituit. Eæ res in Galliã transalpinã celeriter perferuntur. Addũt ipsi, & affingũt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarẽ, neq; in tantis dissensionibus ad exercitũ uenire posse. Hac impulsi occasione, qui iam antè se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius, atq; audacius de bello cõsilia inire incipiũt. Indictis inter se principes Galliæ cõcilijs, syluestribus, ac remotis locis, querũtur de Acconis morte: hũc casum ad ipsos recidere posse demonstrant. Miserantur cõmunem Galliæ fortunã, omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli initiũ faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatẽ uindicent. Eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quàm eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quòd neq; legiones, absente Imperatore audeant ex hybernis egredi, neque Imperator sine præsidio ad legiones peruenire poßit. Postremò in acie

Gallorum cõcilia contra Romanos.

in acie præstare interfici, quàm non ueterem belli gloriã, libertatẽq́; quam à maioribus acceperãt, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculũ cõmunis salutis causa recusare, principesq́; se ex omnibus bellũ facturos pollicentur, & quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur: ut iureiurando, ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis (quod more eorum grauißima cerimonia cõtinetur) ne facto initio belli à reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurãdo ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab consilio discedi-

initio

Cotuatus, & Conetodunus duces Gallorum.

C. Fusius Cotta occiditur.

tur. Ubi ea dies uenit: Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus: desperatis hominibus Genabim dato signo cõcurrunt: ciuesq́; Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in ijs C. Fusium Cottam honestũ equitem Romanum, qui rei frumẽtariæ iußu Cæsaris praeerat, interficiunt, bonaq́; eorum diripiunt. Celeriter ad omneis Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionesq́; significant: hanc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit. nam quæ Genabi oriente sole gesta eßent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est milium paßuum circiter C L X. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtili filius Aruernus summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam, quòd regnũ appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facilè eos incendit. Cognito eius cõsilio ad arma cõcurritur: ab Gobanitione patruo suo,

Vercingetorix.

reli

reliquisq; principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergobia: non tamen desistit, atq; in agris habet delectum egentiũ, ac perditorũ. Hac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate, in suã sententiã perducit. Hortatur, ut cõmunis libertatis causa arma capiant: magnisq; coactis copijs aduersarios suos, à quibus paulò antè erat eiectus, expellit ex ciuitate: Rex ab suis appellatur: dimittit quoquò uersus legationes, obtestatur, ut in fide maneãt: celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andos, reliquosq; omneis, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur Imperium: qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militũ celeriter ad se adduci iubet. Armorũ quantũ quæq; ciuitas domi, quodq; ante tẽpus efficiat, constituit. In primis equitatui studet, summæ diligentiæ summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit. nam maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effoßis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento, & magñitudine pœnæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur, eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere possent. Hedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliqu[illegible]at, copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus

Lucterius Cadurcus.

Ligeris. gibus mittunt, qui cùm ad flumen Ligerim uenißent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumen transire ausi, domum reuertũtur, legatisq́; nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertiße: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut, si flumẽ trãsißent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circũsisterent. Id eáne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, nõ uidetur

Bituriges. pro certo esse ponẽdum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cũ iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res cõmodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Trãsalpinam Galliam profectus est: eò cùm uenißet, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire poßet. Nam si legiones in prouinciam accerseret se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitũ contenderet, ne ijs quidem, qui eo tẽpore pacati uiderẽtur, suam salutem rectè committi uidebat. In-

Ruteni. terim Lucterius Cadurcus in Rutenos mißus eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nitiobriges, & Gabalos ab utrisque obsides accipit, & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur: eò cùm uenisset, timẽtes cõfirmat, præsidia in Rutenis, Prouincialibus, Volscis, Artomicis, Tolosatibus, circumq́; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementumq́;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines

Auer-

Aruernorum cõtingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præſentia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur: etſi mons Gebẽna, qui Aruernos ab Heluijs diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa niue ſex in altitudinem pedum, atque ita uijs patefactis ſummo militum labore ad fines Aruernorum peruẽnit: quibus oppreſſis inopinantibus, quòd ſe Gebenna, ut muro munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini, unquam eo tempore anni ſemitæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latiſſimè poſſent, uagentur, & quàm maximum hoſtibus terrorem inferãt. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunſiſtunt, atque obſecrant, ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cùm uideat omne ad ſe bellum trãslatũ: quorũ ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos uerſus. At Cæſar biduũ in his locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige uſu uẽtura, opinione perceperat, per cauſam ſupplemẽti, equitatusq́; cogendi ab exercitu diſcedit: Brutum adoleſcentem his copijs præficit. Hunc monet, ut in omneis parteis equites quàm latiſſimè peruagentur: daturum ſe operã, ne lõgius triduo ab caſtris abſit. His cõſtitutis rebus omnibus, ſuis inopinantibus, quàm maximis poteſt itineribus Viennam peruẽnit, ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiſerat, neq; diurno, neq; nocturno itinere intermiſſo, per fines Heduorum in Lingõnes contendit, ubi duæ legiones hyemabãt, ut ſi quid etiam de

Gebenna mons.

Cæſar Aruernos opprimit.

sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. . Eò cùm peruenisset, reliquas legiones mittit, priusq; in unum locum omneis cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nũtiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit: atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæsar collocauerat, Heduisq; attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consiliũ capiendũ afferebat, si reliquam partem Hyemis uno in loco legiones cõtineret, ne stipendiarijs Heduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præsidiũ uideretur positũ esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Præstare uisum est tamẽ, omneis difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. Itaq; cohortatus Heduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq́;, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cùm ad oppidum Senõnum Vallaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primum allato nun

Gergobia Boiorum opp.

Vallaunadunum opp.

Genabum capitur.

to nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm longius eam rem ductum iri existimarent, præsidiũ Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar peruēnit, & Castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt: quæq; ad eam rem usui sint, militibus imperat: &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egreßi flumen transire cœperunt: qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas eße iusserat, portis incensis intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pontis, atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant: oppidum diripit, atque incendit: prædam militibus donat, exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruēnit. Vercingetorix, ubi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atq; obuiam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Nouiodunũ. *Quo ex oppido, cùm legati ad eum ueniſsent oratum, ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet: parte iam obsidum tradita, cùm reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromißis, qui arma, iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatq; oppidani conspe-*

xerunt, atque in spem auxilij uenerunt: clamore sublato arma capere, portas claudere, murum cõplere cœperunt. Centuriones in oppida, cùm ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexißent, gladijs districtis portas occupauerũt, suosq; omneis incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatũ educi iubet: prælium q; equestre cõmittit: laborãtibus iam suis, Germanos equites circiter C C C C. submittit, quos ab initio secũ habere instituerat: eorum impetum Galli sustinere nõ potuerunt: atq; in fugam conie cti multis amißis, sese ad agmen receperũt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, cõpræhensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum (quod erat maximum, munitißimumq; in finibus Biturigum, atque agri fertilißima regione) profectus est: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat: docet longè alia ratione esse bellum gerendum, atq; antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendũ, ut pabulatione, & cõmeatu Romani prohibeãtur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, & quòd anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse, necessariò dispersos hosteis ex edificijs petere: hos omneis quotidie ab equitibus * deleri poße. Præterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda, uicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatio à Boia quoquò uersus, quo pabulãdi causa adire posse ui-

Præliũ equestre.

Auaricũ opp.

Vercingetorigis consilia.

* aliâs, diripi.

se uideantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur. Romanos aut inopiā non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros: neque interesse, ipsos'ne interficiāt, impedimētis'ue exuant, quibus amissis bellum geri nō poßit. Prætereà oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamq; tollēdam. Hæc si grauia, aut acerba uideatur, multò illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sint necesse accidere uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx. urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus: in omnibus partibus incēdia cōspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant: tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd se propè explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos cōfidebant. Deliberatur de Auarico in communi concilio, incēdi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succēdere cogerentur: facilè se loci natura defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus flumine, & palude circundata unum habeat, & perangustum aditū. Datur petentibus uenia, dissuadente primo Vercingetorige, pòst concedente & precibus ipsorū, & misericordia uulgi, defensores idonei oppido deligūtur. Vercingetorix minoribus Cæsarē itineribus subsequitur, & locū castris deligit,

Galli urbes suas incēdūt.

git, paludibus, syluisq; munitum, ab Auarico longe millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula diei tēpora, quæ ad Auaricū gererētur, cognoscebat, & quid fieri uellet, imperabat: omneis nostras pabulationes, frumentationesq; obseruabat: dispersosq;, cùm lōgius necessariò procederent, adoriebatur, magnoq; incōmodo afficiebat: etsi, quantū ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis tēporibus, diuersisq; itineribus

Auarici obsessio.

iretur. Castris ad eā partē oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palude aditum (ut suprà diximus) angustū habebat, aggerem apparare, uineas agere, turreis duas cōstituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat. De re frumētaria Boios, atq; Heduos adhortari non destitit: quorū alteri, quòd nullo studio agebant, non multū adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerūt, consumpserūt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorū, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usque eò, ut complureis dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquioribus uicis adacto, extremam famam sustentarent: nulla tamen uox est ab his audita populi Romani maiestate, & superioribus uictorijs indigna: quinetiam Cæsar cùm in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complureis annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquàm infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem

nem reliquissent: præstare, omneis perferre acerbitates, quàm non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribunisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iàm muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atq; ipsum cum equitatu, expeditisq;, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum, quò nostros postero die pabulatũ uenturos arbitrabatur: quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt: copias omneis in loco edito, atq; aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iußit. Collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atq; impedita cingebat, nõ latior pedibus quinquaginta: hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant: generatimq; distributi in ciuitates, omnia uada, ac saltus eius paludis certis custodijs obtinebant: sic animo parati, ut si eam paludẽ Romani perrũpere conarentur, hæsitanteis premerent ex loco superiore, ut qui propinquitatem loci uiderent, paratos propè æquo marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatẽ conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcenteis, edocet, quanto de-

trimento, & uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriam: quos cùm sic animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat chariorē. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliqua, quæ ad oppugnationē oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, cùm ad suos redisset, proditionis insimulatus, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cū omni equitatu decessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine cōsilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris cōcessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit, Quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui seipsum munitione defenderet: equitum uerò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti: summam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandū impelleretur: cui rei propter animi mollitiā studere omneis uideret, quòd diutius laborem ferre non possent. Romani si casu interuenerint, fortunæ: si alicuius indicio uocati, huic habendā gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata.

Vercingetorix proditionis accusatur.

plorata. Quin etiam ipsis remitteret, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere uideatur. Hæc ut intelligatis, inquit, syncerè à me pronuntiari, audite Romanos milites: producit seruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, uinculisq́; excruciauerat: ij iam antè edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicũt, fame, & inopia adductos clàm ex castris exisse, si quid frumẽti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquã, nec ferre operis laborem posse. Itaq; statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecißet, triduo exercitũ deducere. Hæc, inquit, à me Vercingetorix beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine tantum exercitum uictorem fame penè consumptum uidetis, quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum esse. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueuerunt, cuius orationẽ approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellũ administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summittãtur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quòd penè in eo, si oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quôque traduntur, aptißimum. Nam & laqueis Gallorum solertia

falces aduertebant: quas cùm destinauerãt, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atq; has corijs intexerant: tum crebris diurnis, nocturnisq; eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur: & nostrarum turrium altitudinem, quãtum has quotidianus agger expresserat, commißis suarum turrium mâlis adæquabant, & apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, moenibusq; appropinquare prohibebant. Muri Gallici. *Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem paribus interuallis distãtes inter se, binos pedes in sŏlo collocantur: eæ reuinciuntur extrorsus: & multo aggere uestiuntur: ea autem, quæ diximus interualla, grandibus in frõte saxis effarciuntur: his collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum seruetur, neq; inter se contingant trabes, sed paribus intermißæ spatijs, singulæ singulis saxis interiectis, arctè contineãtur: sic deinceps omne opus cõtexitur, dũ iusta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem, uarietatemq; opus deforme non est alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant: tum ad utilitatem, & defensionem urbium summã habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrsus reuincta, neque perrumpi,*

neq;

neq; distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cùm toto tempore, frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt: & diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX. altum pedes LXXX. extruxerunt. Cùm is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulò ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succēderant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ob utroq; latēre turriū eruptio fiebat. Alij faces, atq; aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasq; res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quò primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset: tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabāt, duæq; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderent, omnis uerò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus & spes uictoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederēt: omnemq; Galliæ salutem in illo uestigio temporis positā arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignū memoria uisum, prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac

picis traditas glebas in ignem è regione turris proijcie-bat: scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq́; concidit: hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scor-pionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quar-tus: nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atq; omni parte summotis hostibus finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, *quòd res nulla successerat, postero die consiliũ ceperũt ex oppido profugere, hortante, & iubente* Vercingeto-*rige: id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque lõgè ab oppido castra* Vercingetorigis *aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat,* Romanos *ad insequẽdum tarda-bat: iamq; hoc facere noctu apparabãt, cùm matresfami-liâs repentè in publicum procurrerunt, flentesq; proie-ctæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se, & communeis liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret.* Vbi *eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerunq; in summo periculo timor misericordiam nõ re-cipit, conclamare, & significare de fuga* Romanis *cœpe-runt: quo timore perterriti* Galli, *ne ab equitatu* Roma-*norum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt.* Poste-*ro die* Cæsar *promota turri, perfectisq; operibus, quæ fa cere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendũ consilium tempestatem arbitratus est, quòd paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat:*

*suos quoq; *suosq; languidius in opere uersari iussit, &, quid fieri uellet*

uellet, ostendit: legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquãdo pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent, ijs, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus euolauerũt, murumq; celeriter complerunt. Hostes re noua perterriti, muro, turribusq; deiecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut si qua ex parte obuiam contraueniretur, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circunfundi uiderunt, ueriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt, parsq; ibi, cùm angusto exitu portarum seipsi premerent, à militibus pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter quadringẽta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito, se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerũt: quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit, ueritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia uulgi seditio oriretur, ut procul in uia dispositis familiaribus suis, principibusq; ciuitatũ disparãdos, deducendosq; ad suos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars castrorũ ab initio obuenerat. Postero die cõcilio cõuocato, cõsolatus, cohortatusq; est, ne se admodum animo demitterẽt, ne'ue perturbarentur incommodo: non uirtute, neq; acie uicisse Rom. sed artificio quodã, & sciẽtia oppugnationis, cuius rei

Auarici oppugnatio.

Vercingetorigis oratio.

rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omneis secundos rerum euentus expectent: sibi nunquàm placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet: sed factũ imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atq; unum consilium totius Galliæ effecturum: cuius cõsensui, ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idq; se propè iam effectũ habere: intereà æquum esse ab ijs communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc ratio non ingrata Gallis maximè, quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultũ abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat: plusq; animo prouidere, & præsentire existimabatur, quòd re integra, primò incendendum Auaricum, pòst deserendum censuerat. Itaq; ut reliquorum imperatorum res aduersæ autoritatem minuunt: sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur: simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus, primumq; eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda, & perferenda existimarent: nec minus, quàm est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atq; earũ principes donis, pollicitationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quisq; aut

oratione

oratione subdola, aut amicitia facilimè capi posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos, uestiendosq; curat: simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci uelit: sagittariosq; omneis, quorũ erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Olloviconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complureis dies commoratus, summam'que ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Iam propè hyeme confecta, cùm ipso anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue* eum ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum, ut maximè necessario tempore ciuitati subueniat, summo esse in periculo rem, quòd, cùm singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem florentem, & illustrem adolescentem: alterum Cotum antiquißima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusq;

Teutomatus.

* cùm

Heduorum ad Cæsarẽ legati

cuiusq; eorum clientelas: quòd si diutius alatur cõtrouersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte decertet: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque autoritate. Cæsar *etsi à bello, atq; hoste discedere detrimẽtosum esse existimabat: tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tãta, & tam cõiuncta populo* Romano *ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad uim, atque ad arma descenderet: atq; ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à* Vercingetorige *accerseret: huic rei præuertendum existimauit, & quòd legibus* Heduorum, *ijs, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure, aut legibus eorum diminuiße uideretur, ipse in* Heduos *proficisci statuit,* Senatumq; *omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit.* Cùm *propè omnis ciuitas eò conuenisset, doceretúrq;, paucis clàm uocatis, alio loco, alio tempore, atq; oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cùm leges duos ex una familia, uiuo utroq;, non solùm magistratus creari uetarent, sed etiam in* Senatu *esse prohiberent,* Cotum *magistratum deponere coëgit:* Conuictolitanem, *qui per* Sacerdotes *more ciuitatis, intermißis magistratibus, esset creatus, potestatẽ obtinere iußit.* Hoc *decreto interposito cohortatus* Heduos, *ut controuersiarum, ac dißensionum obliuiscerentur: atque omnibus omißis his rebus, huic bello seruirent, eaq́;, quæ meruissent præmia, ab se deuicta* Gallia *expectarẽt: equitatumq́; omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ causa disponeret.* Exercitum *in duas parteis diuisit: quatuor*

legio

legiones in Senones, Parisiosq; Labieno ducendas dedit: VI. ipse in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit, cùm uterq; utriq; esset exercitui in conspectu, ferè è regione castris castra poneret: dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent. Erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partē flumine impediretur, quòd non ferè ante autumnū Elauer uado transiri soleat. Itaq; ne id accideret, syluestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cū duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, demptis quartis quibusq; cohortibus, uti numerus legionū constare uideretur, ijs, quàm longißimè poßent, progredi iußis, cū iam ex diei tempore cōiecturam caperet, in castra peruentum: ijsdem sublicis, quarū pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit: celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne cōtra suā uoluntatē dimicare cogeretur, magnis itineribus antecesit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiā peruenit: equestriq; prælio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altißimo monte omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obseßione nō prius agendū cōstituit, quàm rem frumētariā expediſſet. At Vercingetorix castris pro oppido

Elauer flu.

Gergouiā peruenit Cæsar.

oppido in monte positis mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat: atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesq; earũ ciuitatum, quos sibi ad consiliũ capiendũ delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid cõmunicandum, seu quid administrandum uideretur, neq; ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quôq; esset animi, ac uirtutis suorum, periclitaretur. Erat *è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atq; ex omni parte circuncisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes uidebantur. Sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur: tamen silentio noctis Cæsar ex castris egreßus, prius quàm subsidium ex oppido uenire poßet, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: fossamq; duplicẽ duodenûm pedum à maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.* Dum *hæc ad Gergouiam geruntur,* Con*uictolitanis* Heduus, *cui magistratũ adiudicatũ à Cæsare demonstrauimus, solicitatus ab* Aruernis *pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorũ erat princeps* Litauicus, *atq; eius fratres amplißima familia nati adolescentes.* Cum *ijs primùm communicat, hortaturq́; eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint: unã esse* Heduorũ *ciuitatem, quæ certißimam Galliæ uictoriam distineat: eius autoritate reliquas contineri, qua traducta, locum consistendi* Romanis *in* Gallia *non fore: esse nonnullo*

Conuictolitanis ab Aruernis pecunia solicitatur.

nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen ut iustißimam apud eum causam obtinuerit, sed plus communi libertati tribuere: cur enim potius Hedui de suo iure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus & oratione magistratus, & præmio deductis, cùm se uel principes eius consilij fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quòd ciuitatem temere ad suscipiendũ bellum adduci posse non confidebant: placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducenda curaret, fratresq; eius ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus accepto exercitu, cùm millia passuũ circiter xxx. ab Gergouia abesset, conuocatis subitò militibus, lachrymãs, Quò proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis Eporedorix, & Viridomarus insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab his cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt: nam ego fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare. Producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet: atq; eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omneis equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultaße, atque ex media cæde profugisse. Conclamant Hedui, & Litauicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi uerò, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiã contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere? An dubi-

Hedui à Cæsare deficiũt.

tamus, quum nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortē, qui indignissimè interierūt: atq; hos latrones interficiamus. ostēdit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia unà erant: continuò magnū numerum frumenti, commeatusq; diripit: ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit: in eodem mendatio de cæde equitum, & principū permanet: hortatur, ut simili ratione, atq; ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix. *Eporedorix Heduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ:* Viridomarus. *& unà Viridomarus pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati: ijs erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. Ex ijs Eporedorix cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem defert: orat, ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Romani deficere: quid futurum, prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint: quorum salutem neq; propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. Magna affectus solicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorū ciuitati præcipuè indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatumq; omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res in celeritate posita esse uideba*

debatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit: fratres Litauici cùm cõpræhendi iußisset, paulò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tẽpore itineris labore permoueantur, cupidißimis omnibus, progressus millia paßuum XXV. agmen Heduorum conspicatus, immißo equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicitq; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosq; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortẽ deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatẽ Heduorum mißis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset: tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio mißi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant, cùm crebrò integri defeßis succederent, nostrosq; aßiduo labore defatigarent: quibus propter magnitudinẽ castrorũ perpetuò esse ijsdem in uallo permanendũ, multitudine sagittarum, atq; omnis generis telorũ multos uulneratos, ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta, Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosq; uallo addere, & se in posterum diem, similem ad casum parare. His rebus cognitis Cæsar summo studio militum ante ortum solis

Heduorũ deditio.

Litauici fuga

in castra peruenit. Cùm hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt: impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maximè illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeant pro re comperta: bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad furorem impellit, ut facinore admisso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium Trib. militum iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant: hos continuò in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt, repugnantes diem, noctemq; obsident: multis utrinque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuntio allato, omneis eorum milites in potestate Cæsaris teneri, cõcurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant, quæstionẽ de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumq; bona publicant, legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitatesq; reliquas legationibus solicitant: quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quàm mitißimè potest, legatos appellat, nihil se propter inscientiam, leuitatẽq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neq; de sua in Heduos beneuolentia diminuere: ipse maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circunsisteretur

Hedui in Romanos grassantur.

Temeritas Gallorum.

Cauillonum oppi.

retur, consilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uisa est facultas bene rei gerendæ: nam cùm minora in castra operis perspiciendi causa uenisset, animaduertit collē, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat, admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi propè æquum, sed syluestre, & angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi, uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi uiderentur: ad hūc muniendum locum omneis à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita Cæsar mittit complures equitum turmas eò de media nocte, ijs imperat, ut paulò tumultuosius omnibus in locis peruagarentur: prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, muliones cum caßidibus equitum specie, ac simulatione collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa uagarentur: longo circuitu easdē, omnesq; iubet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat à Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit, & paulùm progressam inferiore loco constituit, syluisq; occultat: augetur

*illò ad munitionem

Gallis suspitio, atq; omnes *illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit. legatisq;, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari, occasionis esse rem, non prælij. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio ascensu eodem tempore Heduos mittit. Oppidi murus ab planitie, atque initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) M. CC. passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat: à medio ferè colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli: atq; inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murum oppidi densißimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgreßi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. Cōsecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iußit: legionisq; decimæ, qua cū erat concionatus, signa constitêre. At reliquarū milites legionum non

exaudito

exaudito tubæ sono, quòd satis magna uallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisq́;, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris uictoriæ, & hostium fuga, superiorumq́; temporum secũdis prælijs, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non uirtute consequi possent: neq; prius finem sequendi fecerũt, quàm muro oppidi, portisq́; appropinquarunt. Tum uerò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cùm hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt: matresfamiliâs de muro uestem, argentumq́; iactabant, & pectore nudo prominentes pasßis manibus obtestabantur Romanos, *ut sibi parcerent, neu, sicut* Auarici *fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant.* L. Fabius *Centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se* Auaricensibus *præmijs, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, treis suos nactus manipulares, atque ab his subleuatus murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alterã partem oppidi, ut suprà demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab* Romanis *teneri, præmißis equitibus magno concursu eò contenderunt: eorum ut quisq; primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq́; pugnantiũ numerum augebat: quorum cùm magna multitudo conuenisset, matresfamiliâs, quæ paulò antè* Romanis *de muro manus tendebant, suos obtestari, & more*

Gergouiæ oppugnatio.

L. Fabij uirtus.

m 4 Galli

*illò ad munitionem Gallis suspitio, atq; omnes *illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit. legatisq;, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari, occasionis esse rem, non prælij. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio ascensu eodem tempore Heduos mittit. Oppidi murus ab planitie, atque initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) M. CC. passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat: à medio ferè colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli: atq; inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murum oppidi densißimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgreßi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. Cõsecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iußit: legionisq; decimæ, qua cũ erat concionatus, signa constitêre. At reliquarũ milites legionum non

exaudito

exaudito tubæ sono, quòd satis magna uallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisq́;, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris uictoriæ, & hostium fuga, superiorumq́; temporum secũdis prælijs, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non uirtute consequi possent: neq; prius finem sequendi fecerũt, quàm muro oppidi, portæq́; appropinquarunt. Tum uerò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cùm hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt: matresfamiliâs de muro uestem, argentumq́; iactabant, & pectore nudo prominentes pa̋ßis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, treis suos nactus manipulares, atque ab his subleuatus murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alterã partem oppidi, ut suprà demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmißis equitibus magno concursu eò contenderunt: eorum ut quisq; primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq́; pugnantiũ numerum augebat: quorum cùm magna multitudo conuenisset, matresfamiliâs, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more

Gergouiæ oppugnatio.

L. Fabij uirtus.

Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes, atq; integros sustinebant. Cæsar cùm iniquo loco pugnari, hostiumq́; augeri copias uideret, præmetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latĕre hostium constitueret, ut si nostros depulsos loco uidisset, quo minus liberè hostes insequerentur, terreret: ipse paulùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnæ expectabat, cùm acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco, & numero, nostri uirtute confiderent, subitò sunt Hedui uisi, ab latĕre nostris aperto, quos Cæsar ab dextera parte alio ascensu manus distinendæ causa miserat: ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat: tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem

L. Fabij mors tempore L. Fabius centurio, quiq; unà murum ascenderant, circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur.

M. Petreius. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cùm portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me unà uobiscum seruare non possum, uestræ quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi: uos data facultate uobis consulite: simul irrupit

rupit in medios hosteis, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulùm submouit: conãtibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ uitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, uiresq; deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, uosq; ad legionem recipite. Ita pugnãs pòst paulùm concidit, ac suis saluti fuit. Nostri, cùm undiq; premerentur, XLVI. cẽturionibus amißis, deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardauit, quæ pro subsidio paulò æquiore loco constiterat. Hanc rursus tertiædecimæ legionis cohortes exceperunt, quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primùm planiciem attigerunt, infestis contra hosteis signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit: eo die milites sunt paulò minus septingenti desiderati. Postero die Cæsar concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq; militum repræhẽdit, quòd sibi iudicauissent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neq; signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis militum, legatisq; retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cùm sine duce, & sine equitatu depræhensis hostibus exploratam uictoriam dimisisset, nec paruum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam, arrogantiamq; repræhendere, quòd plus se, quàm imperatorem de uictoria, atq; exitu rerum sentire existimarent:

Cæsaris oratio ad milites.

nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quàm uirtutem, atq; animi magnitudinē desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione cōfirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur: neu, quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitās, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco constituit. Cùm Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atq; eo secundo, in castra exercitum reduxit. Cùm hoc idē postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos cōfirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus: tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traducit: ibi à Viridomaro, atque Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad solicitandos Heduos profectum, opus esse & ipsos præcedere ad confirmandā ciuitatem. Heduorum perfidia. *Et si multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectam habebat, atq; horū discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat: tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit: quos, & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, ut non solùm in pristinum statum redissent: sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse uiderētur. His datis mandatis, eos ab se dimisit*

sit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positũ: huc Cæsar omneis obsides Galliæ, frumentũ, pecuniam publicam, suorum, atq; exercitus impedimentorũ magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia, atque Hispania coëmptorum miserat. Eò cùm Eporedorix, Viridomarusq; uenisset, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptũ, quod est oppidum apud eos maximæ autoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq; partem Senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace, & amicitia concilianda publicè missos: nõ prætermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negotiandi, aut itineris causa cõuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducẽdos curauerunt, oppidũ, quod ab se teneri non posse iudicabãt, ne cui esset usui Romanis, incenderunt, frumẽti, quod subitò potuerũt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atq; incendio corruperũt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasq; ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus locis iniiciendi timoris causa ostentare cœperunt, ut ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent: quam ad spem multũ eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat,* & omnino uado transiri nõ posse uideretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi cẽsuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quàm essent maiores eò coactæ copiæ, dimicaret.

Nam

Nouiodunũ.

Bibracte op.

*ut

Nam ut commutato consilio iter in prouinciam conuer- teret, id ne tum quidem necessariò faciendum existima- bat, cùm infamia, atq; indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, uiarumq; difficultas impediebat: tum maximè, quòd adiungi Labieno, atque his legionibus, quas unà miserat, uehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit: uadoq; per equites inuento, pro rei necessitate opportuno, ut bra- chia modò, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, dispositio equitatu, qui uim fluminis refringeret, atq; hostibus primo aspectu perturbatis, in- columem exercitum traduxit, frumentumq; in agris, & copiam pecoris nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem ge- runtur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimētis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorū, positum in insula fluminis Sequanæ. Cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè confectus ætate, ta- men propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. Is cùm animaduertisset perpe- tuam esse paludem, quæ influeret in Sequănam, atque il- lum omnem locum* magnopere impediret, hic consedit, nostrosq; transitu prohibere instituit. Labienus primò uineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atq; iter munire conabatur: postquàm id difficilius con- fieri

Gebenna.

Agendicum.

Lutetia opp.

*Magno im pediret ope re.

fieri animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus eodē, quo uenerat, itinere Melodunū peruenit. Id est oppidum Senōnum in insula Sequănæ positum, ut paulò antè Lutetiam diximus: deprǣhensis nauibus circiter L. celeriterq; coniunctis, atque eò militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit: & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes re cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq; eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti ab palude in ripis Sequănæ è regione Lutetiæ contra Labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur, iam de Heduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur: Galliq; in colloquijs interclusum itinere, & Ligere Cæsarem inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem defectione Heduorum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus tanta rerum cōmutatione, longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neque iam, ut aliquid acquireret, prælioq; hosteis lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Nanque altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabant: alteram Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat: tum legiones à præsidio, atque impedimentis interclusas maximum flumen distine

Melodunum.

Lutetia incenditur.

Bellouacorū rebellio.

*distinebat. Tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. Itaque sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrieq; administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet. Quinque cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit, ipse pòst paulò silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quò naueis appelli iusserat. Eò cùm esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tẽpestas, ab nostris opprimuntur: exercitus, equitatusq;, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paulò infrà milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omneis perturbatos defectione Heduorum, fugam parare: suas quoque copias in treis partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu * Metiosedum uersus*

**aliâs: Iosedum*

uersus missa, quæ tantùm progrederetur, quantùm naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerūt. Prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostiū acies cernebātur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, & tot secūdissimorū præliorū memoriam tenerent, atq; ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hosteis superassent, adesse existimarent, dat signum prælij. Primo cōcursu ab dextero cornu, ubi septima legio cōstiterat, hostes pelluntur, atque in fugam cōijciuntur: ab sinistro, quem locū duodecima legio tenebat, cùm primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant: nec dabat suspitionē fugæ quisquam: ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. Ac incerto etiānum exitu uictoriæ, cū septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionē ostenderunt, signaq; intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquā loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectiq; sunt: eandem fortunā tulit Camulogenus. At ij, qui præsidio cōtra castra Labieni erāt relicti, cùm prælium cōmissum audissent, subsidio suis ierunt, collemq; ceperunt, neq; nostrorum militum, uictorumq; impetum sustinere potuerunt: sic cum suis fugientibus permisti, quos non syluæ, montesq; texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicū: ubi impedimēta totius exercitus relicta erāt: inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruēnit. Defectione Heduorum cognita, bellū augetur. Legationes in omneis parteis circummittuntur: quantū gratia, autoritate, pecunia ualent, ad solicitandas ciuitates

Labieni cum Gallis præliū.

Gallorū fuga.

Defectio Heduorum.

ciuitates, nitũtur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos depofuerat, horum supplicio dubitanteis territant. Petunt à Vercingetorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesq; belli gerẽdi communicet: re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperij tradatur: & re in cõtrouersiam deducta totius Galliæ cõciliũ Bibracte inducitur: eôdẽ cõueniunt undiq; frequentes multitudines: suffragijs res permittitur, ad unum omnes Vercingetorigem probãt imperatorem. Ab hoc cõcilio Rhemi, Lingones, Treuiri absfuerũt: Illi quòd amicitiam Romanorum sequebantur: Treuiri, quòd aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu: querũtur fortunæ commutationẽ, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neq; tamen suscepto bello, suum consiliũ ab reliquis separare audent. Inuiti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi pârent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides.

Equitum Gallorũ numerus.

Deniq; ei rei constituit diem: huc omneis equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum dicit, neq; fortunã tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed, quoniam abũdet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus, pabulationibusq; Romanos prohibere, æquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq; se

Segusiani.

consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Segusianisq;, qui sunt finitimi ei prouinciæ, decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos. ijs præficit

cit fratrẽ Eporedorigis, bellumq́; inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos, proximosq́; pagos Aruernorum in Heluios: item Rutenos, Cadurcosq́; ad fines Volgarum, Aremicorumq́; depopulandos mittit. Hic nihilò minus clandestinis nuntijs, legationibusq́; Allobroges solicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat: horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum, & uiginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omneis parteis opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congreßi pellũtur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatis, compluribusq́; alijs interfectis, intra oppida, murosq́; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura, & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla ex prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat, equitesq́; ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant: eorum aduentu, quòd minus idoneis equis utebantur, à tribunis militum, reliquisq́; equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq́; distribuit. Intereà, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesq́;, qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt: magno horum coacto numero, cùm Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò facilius

Equites Germani.

subsidium prouinciæ ferri posset: circiter millia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix cõsedit, cõuocatisq; ad concilium præfectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat, fugere in prouinciam Romanos, Galliaq; excedere. Id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atq; otiũ parum profici: maioribus enim coactis copijs reuersuros, neque finem belli facturos: proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse. Si, id quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctißimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset: probata re, atq; omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in treis partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum tripartitò diui-

Pugna. *sum, ire contra hostẽ iubet. Pugnatur unà tum omnibus in partibus, consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur: si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; conuerti iubebat: quæ res & hostes ad insequendum tardabat,*

dabat, & nostros spe auxilij confirmabat: tandem Germani ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco depellunt: fugienteis usq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs consederat, persequuntur: cõplu reisq; interficiũt. Qua re animaduersa, reliqui, ne circũuenirentur, ueriti, se fugæ mandant: omnibus locis fit cædes. Tres nobilißimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur. Cotus præfectus equitum, qui cõtrouersiam cũ Conuictolitane proximis comitijs habuerat, & Cauarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copijs præfuerat, & Eporedorix, quo Duce ante aduentũ Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit: protinusq; Alexiam, quod est oppidũ Mandubiorum, iter facere cœpit: celeriterq; impedimenta ex castris educi, & se subsequi iußit. Cæsar impedimentis in proximũ collem deductis, duabusq; legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouißimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quòd equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planicies circiter millia passuum tria in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio,

Alexia oppi.

oppidum cingebant: sub muro, quæ pars collis ad Orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossamq́; & macerlam sex in altitudinem pedum produxerant. Eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus x I. M. passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibiq́; castella uigintitria facta: in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subitò irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. Opere instituto fit equestre prælium in ea planicie, quam intermissam collibus trium millium passuum in longitudinem patêre suprà demonstrauimus: summa ui ab utrisq; contenditur: laborantibus nostris Cæsar Germanos summittit, legionesq́; pro castris constituit, ne qua subitò irruptio ab hostium peditatu fiat: præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt, atq; angustioribus portis relictis coarctantur: Germani acrius usque ad munitiones sequuntur: fit magna cædes: nonnulli relictis equis fossam transire, & maceriam transcendere conantur. Paulùm legiones Cæsar, quas pro ualle constituerat, promoueri iubet: non minus qui intra munitiones erant, Galli perturbantur, ueniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur: multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquàm munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem à se equitatum noctu dimittere: discedentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat,

adeat, omneisq́ʒ, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit, obtestaturq́ʒ, ut suæ salutis rationem habeant: neu se de cõmuni libertate optimè meritum in cruciatũ hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentũ se exiguè dierum triginta habere, sed paulò etiam lõgius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, quà erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se referri iubet: capitis pœnam ijs, qui non paruerint, constituit. Pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulsa copia, uiritim distribuit: frumentum parcè, & paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit: his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Munitiones Cæsaris. *Fossam ped. uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius sòlum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omneis munitiones ab ea fossa pedibus* CCCC. *reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, ne facilè totum opus militum corona cingeretur, ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere * possent, hoc intermisso spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadẽ altitudine perduxit: quarũ interiorem campestribus, ac demißis locis aqua ex flumine deriuata cõpleuit: post eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit: huic lo-* *posset.

ricam, pinnasq; adiecit grandibus ceruis, eminentibusq; ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto opere circũdedit: quæ pedes LXXX. inter se distarent. Erat eo tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa ui conabãtur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaq; truncis arborũ, haud admodum firmis ramis abscißis, atque horum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ ducebantur: huc illi stipites demißi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quini erant ordines cõiuncti inter se, atq; implicati, quò qui intrauerant, se ipsi acutißimis uallis induebant: hos Cippos appellabant: ante hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebãtur, paulatim angustiore ad summũ fastigio. Huc teretes stipites feminis craßitudine ab summo præacuti, & præusti emittebantur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo sõlo pedes tres terra occultabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac uirgultis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant: id ex similitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedẽ longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur,

Cippi.

Lilium.

medio

mediocribusq; intermißis ſpatijs, omnibus locis differe-bantur, quos Stimulos nominabãt. His rebus perfectis re-giones ſecutus, quàm potuit æquißimas, pro loci natura quatuordecim millia paſſuum complexus, pares eiuſdem generis munitiones diuerſas ab his, contra exteriorem hoſtem perfecit, vt ne magna quidem multitudine, ſi ita accidat, eius diſceſſu munitionum præſidia circunfundi poſſent: neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentumq; habere omneis conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum indicto, non omneis, qui arma ferre poſſent, ut cenſuit Vercingetorix, conuocandos ſtatuunt, ſed certum numerum cuiq; ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confuſa nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec frumenti rationem habere poſſent. Imperant Heduis, atq; eorum clientibus, Seguſianis, Ambruaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia triginta quinque: parem numerum Aruernis, adiunctis Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui ſub Imperio Aruernorum eſſe conſueuerunt. Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo millia: Bellouacis decem, totidẽ Lemouicibus, octona Pictonibus, Turonibus, & Pariſijs, & Heluetijs, bis ſena millia: Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrigibus quina millia: Aulercis Cenomanis totidem: Atrebatibus quatuor millia: Bellocaßis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus terna: Rauracis, & Boijs triginta: uniuerſis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorũ conſuetudine Armoricæ appellãtur, quo ſunt

Stimuli.

Conſpiratorum in Rom. numerus.

in numero: Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Osißimi, Lemouices, Vnelli, sena. Ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quòd se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam Imperio obtemperaturos: rogati tamen à Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. Huius opera Commij, ita, ut antea demonstrauimus, fideli, atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar, pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat: iura, legesq; reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat: tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitiæ memoria mouerentur, omnesq; & animo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII. millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recensebantur, numerusq; inibatur, præfecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruerno consobrino Vercingetorigis summa imperij traditur: ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur: omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alexiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquã, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio, cùm ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq; cernerentur. At ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscij, quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant, ac uarijs

Commius.

rijs dictis sententijs, quarum pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus autoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpißimam seruitutē deditionis nomine appellant: neq; hos habendos ciuium loco, neq; ad concilium adhibendos censeo, cùm ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium uestrum consensu pristinæ residere uirtutis memoria uidetur: animi est ista mollicies, non uirtus, inopiā paulisper ferre non posse: qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atq; ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si nullam præterquàm uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid hominū millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, cōsanguineisq; nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestræ salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quòd ad diem non uenerint, de eorum fide, constantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animi'ne causa quotidie exerceri putatis? si illorum nuntijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto, ijs utimini testibus, appropinquare eorū aduentū, cuius rei

Critognati Aruerni oratio.

timore exterriti, diē, noctemq; in opere uersantur. Quid ergo? Mei consilij est facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumq; fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum uidebantur, uitam tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq; illata calamitate Cimbri finibus nostris aliquādo excesserunt, atq; alias terras petierunt: iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uerò quid petunt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq; bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq; considere, atq; his æternam iniungere seruitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quòd si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure, & legibus cōmunitatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis constituunt, ut, qui ualetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant. Illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atq; auxilia morentur, quàm deditionis, aut pacis subeundam conditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque uxoribus exire coguntur: ij cùm ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in seruitutem receptos cibo iuuarent. Hos Cæsar dispositis

in uallo custodijs recipi prohibebat. Intereà Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiam perueniunt: & colle exteriore occupato non longius * quingentis paßibus à nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planiciem, quam in longitudinem tria millia passuum patêre demonstrauimus, complent: pedestresq; copias paulùm ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in campum: concurritur, his auxilis uisis fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copijs ante oppidum considunt, & proximam fossam cratibus integunt, atq; aggere explent, seq; ad eruptionem, atq; omnes casus comparant. Cæsar omni exercitu ad utranq; partem munitionum disposito, ut si usus ueniat, suum quisq; locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & prælium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undiq; iugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant: qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent: ab his complures de improuiso uulnerati prælio excedebant. Cùm suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine uiderēt, ex omnibus partibus & ij, qui munitionibus continebantur, & ij, qui ad auxilium conuenerant, clamore, & ululatu suorum animos confirmabant, quòd in conspectu omnium res gerebatur: neq; rectè, aut turpiter

*mille

Prælium.

piter factum celari poterat: utrosq; & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabat. Cùm à Meridie propè ad Solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetū fecerunt, eosq́; propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq́; sunt. Item ex reliquis partibus nostri cædentes usq; ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonū numero effecto, media nocte silentio ex castris egreßi ad campestres munitiones accedunt. Subitò clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduētu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq́;, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare: eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, sudibusq́;, quas in operē disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent: prospectu tenebris adempto multa utrinq; uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebāt. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorū proficiebant: posteaquā propius successerūt, aut seipsi stimulis inop

Fuga Gallorum.

Galli castra Cæsaris oppugnant.

lis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex uallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibant: multis undiq; uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cùm lux appareret, ueriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circũuenirentur, se ad suos receperũt: at interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimẽto repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent, ab his superiorũ castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non poterant nostri, necessariò penè iniquo loco, & leniter decliui castra fecerunt. Hæc C. *Antistius* Reginus, & L. *Caninius* Regulus *legati cum duabus legionibus obtinebãt: cognitis per exploratores regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam uirtutis opinionem habebãt, quid, quoq; pacto agi placeat, occultè inter se constituunt, adeundi tempus* Vergasillaunus.
definiunt, cùm meridies esse uideatur: ijs copijs Vergasillaunum Aruernum unum ex quatuor ducibus propinquum Vercingetorigis præficiunt. Ille ex castris prima uigilia egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iußit: cùm iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra, quæ suprà demonstrauimus, contendit:

eodemq;

eodemq́; tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostēdere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur, à castris lõgurios, musculos, falces, reliquaq́; quæ eruptionis causa parauerat, profert: pugnatur uno tempore omnibus locis, atq; omnia tentantur: quæ minimè uisa pars firma esset, huc cõcurritur. Romanorum manus, tantis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit: multum ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit, quòd suum periculum in aliena uident uirtute cõsistere. Omnia enim plerunq;, quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbãt. Cæsar idoneum locũ nactus, quid quaq; in parte geratur, cognoscit: laborantibus summittit: utrisq; ad omnia occurrit: unum illud esse tempus prædicat, quo maximè contendi conueniat: Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant: maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momẽtum. Alij tela coniiciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab uniuersis in munitionem coniectus & ascensum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerant Romani, contegit: nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. Iis rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere nõ posit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id nisi necessariò nõ faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur,

tatur, ne labori succumbãt: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet consistere. Interiores desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricam rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus sex: pòst cum alijs septem Fabium legatum: postremò ipse, cùm uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit: restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò, quò Labienũ miserat, contendit: cohortes quatuor ex proximo castello educit, equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus postquàm neq; aggeres, neq; fossæ uim hostiũ sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarẽ per nuntios facit certiorẽ, quid faciendum existimet: accelerat Cæsar, ut prælio intersit: eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in prælijs uti cõsueuerat, turmis equitum, & cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hæc decliuia, & deuexa cernebantur, hostes committũt præliũ, utrinq; clamore sublato: excipitur rursus ex uallo, atque omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis pilis, gladijs rem gerunt, repẽtè post tergũ equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga uertunt, fugiẽtibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, & princeps Lemonicũ occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus

Fuga Gallorum.

Sedulij mors.

Vergasillaunus captus.

uiuus in fuga comprehēditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur, pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt: fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga, quòd nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent: de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur, magnus numerus capitur, atq; interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedūt. Postero die Vercingetorix concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, & quoniam sit fortunæ cedendum, ad utranq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati, iubet arma tradi, principes produci: ipse in munitione pro castris consedit, eò Duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proijciūtur, reseruatis Heduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus confectis, in Heduos proficiscitur, ciuitatē recipit: eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerū obsidum, legiones in hyberna mittit: captiuorum circiter uiginti millia Heduis, Aruernisq; reddidit. T. Labienum cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minutium Basilium cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quā à finitimis

Vercingetorigis deditio.

Bellouacis

Bellouacis calamitatem accipiant. c. Antistium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Qu. Tullium Ciceronē, & P. Sulpitium Cabilonni, & Matiſcone in Heduis ad Ararim rei frumentariæ cauſa collocat: ipſe Bibracte hyemare conſtituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti ſupplicatio indicitur.

A. HIRCII DERELICTORVM DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVVS.

COACTVS aſsiduis tuis uocibus Balbe, cùm quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ uideretur deprecationem habere, difficillimam rem ſuſcepi: Cæſaris noſtri Commentarios rerum geſtarũ Galliæ non comparandos ſuperioribus, atque inſequentibus eius ſcriptis, contexui: nouiſsimeq; imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci, uſq; ad exitum, non quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finẽ nullum uidemus, ſed uitæ Cæſaris: quos utinam, qui legent, ſcire poſsint, quàm inuitus ſuſceperim ſcribendos, quò facilius caream ſtultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me medium interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operoſè ab alijs eſſe perfectũ, quod non horum elegantia commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tanta-

rum rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra, quàm reliquorum est admiratio. Cæteri enim, quàm bene, atque emendaté: nos etiam, quàm facilè, atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum uerißima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interessem: quæ bella quanquàm ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantiæ subeo, quòd me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI GALLIA deuicta, Cæsar cùm à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesq; facere: cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neq; ulla multitudine in unum locum coactæ resisti poße Romanis: nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani

ad

ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorem suis præfecit hybernis: ipse equitatus præsidio pridie Calendarum Ianuarij ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non longè à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, cùm latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis, deiectisq; accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. Nanque etiam illud uulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli, frumentiq;, si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendijs terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentũ effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hospitijs confisi, aut societate consiliorum, confugerant frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quàm de domestica salute cogitandi: qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitanteis terrore ad conditiones

Biturigum oppressio.

pacis adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges cùm ſibi uiderent clementia Cæſaris reditum patêre in eius amicitiam, finitimasq; ciuitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fecerunt. Cæſar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſimè permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus duo millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq; in hyberna remiſſis, ipſe ſe recepit die XL. Bibracte: ibi cùm ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, cùm non amplius decem, & octo dies in hybernis eſſet commoratus, legiones quartamdecimam, & ſextam ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ cauſa ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum duabus legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Cùm fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, deſertis uicis, oppidisq;, quæ tolerandæ hyemis cauſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida * dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpenteis eo maximè tempore acerrimas tempeſtates cùm ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atque in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter ſtramentis tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit: equites tamen, & auxiliarios pedites in omneis parteis mittit, quaſcunq;

Carnutum fuga.

*amiſerant

quascunq; petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerunq; magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppreßi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cùm tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec syluarum præsidio tempestatibus durißimis tegi possent: dispersi magna parte amissa suorum, dißipantur in finitimas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cùm satis haberet conuenientes manus dißipare, ne quod initium belli nasceretur: quantumq; in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi collocauit: ipse, cùm crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasq; præstabant, finitimasq; ijs ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fineis Sueßionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreßionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optimè de re publica meritos accipere, legionem ex hybernis euocat rursus undecimam. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueßionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorum opportunitas, belliq; ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur: castrisq; in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in

Bellouacorũ motus.

Corbeus Bellouacorum dux.

O 3 omneis

omneis parteis ad aliquos excipiendos, ex quibus hostiũ cõsilia cognosceret. Equites officio functi renũtiant paucos in ædificijs esse inuentos, atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent (nanq; esse undiq; diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remißi: à quibus cùm quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quod'ue esset consilium eorum, inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre possent, in unũ locum conuenisse. Itemq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocassos, Attrebates locũ castris excelsum impedita circundatum palude delegisse, omnia impedimẽta in ulteriores syluas cõtulisse: complures esse principes belli autores, sed multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esse nomen populi Ro. intellexissent. Paucis antè diebus, ex his castris Cõmium discessisse ad auxilia Germanorum adducẽda: quorum & uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Constituisse autẽ Bellouacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut si diceretur Cæsar cum tribus legionibus uenire, offerrent se ad dimicandum, ne miseriore, ac duriore posteà conditione cum toto exercitu decertare cogerẽtur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegissent. Pabulatione autẽ, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. Quæ Cæsar cũ cõsentientibus plurimis cognouisset, atq; ea, quæ proponerentur, cõsilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate barbarorũ remota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celerius hostes con-

tempta

tempta suorum paucitate prodirent in aciem: singularis enim uirtutis ueterrimas legiones septimam, octauã, & nonam habebat: summæ spei, delectæq; iuuentutis undecimam: quæ octauo iam stipendio functa, tamẽ collatione reliquarum nondum eandem uetustatis, & uirtutis ceperat opinionem. itaq; concilio aduocato, rebus ijs, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat, si fortè hostes triũ legionũ numero posset elicere ad dimicandũ. Agminis ordinẽ ita cõstituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia iret impedimẽta: deinde omniũ impedimentorũ agmẽ (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectũ hostiũ celerius opinione eorũ exercitũ adducit. Quas legiones repentè instructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cùm uiderẽt, quorũ erant ad Cæsarẽ plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri cõsilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedũt. Cæsar, & si dimicare optauerat, tamẽ admiratus tantam multitudinem hostiũ, ualle intermissa, magis in altitùdinem depressa, quàm latè patente, castra castris hostium cõfert. Hæc imperat uallo pedum XII. muniri, *coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari: fossam duplicem pedum quinum denũ lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis, constratisq; coniungi: quorum frontes uiminea loricula munirentur,

* aliâs: loriculamq;

ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pōtibus, quò tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusq; tela promitteret: alter quò propior hostē in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur: portis fores, altioresq́; turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium: nanq; & operum magntudinem, & timorem suum sperabat fiduciā barbaris allaturū: & cùm pabulatū, frumentatumq; longius esset proficiscēdum, paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebrò paucis utrinq; procurrentibus inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quā tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq́; transibant, acriusq́; hostes insequebantur: aut uicißim hostes eōdē transgreßi nostros longius summouebāt. Accidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisq́; ex ædificijs pabulū conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circūuenirentur: quæ res & si mediocre detrimentū iumentorū, ac seruorū nostris afferebat: tamē stultas cogitationes incitabat barbarorū: atq; eò magis, quòd Commius, quē profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixerā, cum equitibus uenerat: qui tametsi numero non amplius erant quingenti: tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæsar cùm animaduerteret hostem cōplures dies castris, palude, & loci natura munitis se tenere, neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu posse, literas ad Trebonium mittit, ut quàm celerrimè posset, legionem XIII. quæ

cum

cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerſeret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad ſe ueniret. Ipſe equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtiũ incurſiones ſuſtinerent: quod cùm quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, quod plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitũ noſtrorum, ſylueſtribus locis inſidias diſponunt. Eodemq; equites poſtero die mittunt, qui primum elicerent noſtros in inſidias, deinde circumuentos aggrederentur: cuius mala ſors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanque ij, cùm repentè hoſtium equites animaduertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent, cupidius inſecuti, à peditibus undiq; ſunt circundati: quo facto perturbati, celerius, quàm conſuetudo fert equeſtris prælij, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco principe ciuitatis præfecto equitũ, qui cũ uix equo propter ætatẽ poſſet uti, tamen cõſuetudine Gallorum, neque ætatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, neque dimicari ſine ſe uoluerat. Inflantur, atque incitantur hoſtium animi ſecundo prælio, Principe, & præfecto Rhemorum interfecto: noſtri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conſpectu utrorũq; caſtrorum, quæ ad uada, tranſituſq; fiebant paludis: qua contentione Germani, quos propterea Cæſar tranſ-

Vertiſcus rhemorum præfectus occiditur.

duxerat Rhenum,ut equitibus interpositi præliarentur, cùm constantius uniuersi paludem transissent, paucisq; resistentibus interfectis,pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solùm ij,qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur: sed etiam,qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt:nec prius finem fugæ fecerunt,sæpe amißis superioribus locis,quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset,utrum secundis,minimisq; rebus insolentiores,an aduersis mediocribus timidiores essent. Compluribus diebus ijsdem in castris consumptis, cùm propius accessisse legiones, & C. Treboniū legatum cognouissent, duces Bellouacorum ueriti similem obsessionem Alexiæ,noctu dimittunt eos,quos aut ætate, aut uiribus inferiores,aut inermes habebant,unaq; reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppreßi luce, copijs armatorum,castrorum uias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quàm longius agmen impedimentorum suorum proceßisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat, neque non usq; eò legiones admouendas,ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita cùm paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset,atque id iugum,quod trans paludem penè ad

Bellouacorū fuga.

hostium

hostium castra pertineret, mediocri ualle à castris eorũ intercisum animaduerteret: pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq; in summam planiciem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur: ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum peruenit, aciemq; eo loco cõstituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari cõfisi loci natura, cùm dimicare nõ recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarẽtur, in acie permanserũt: quorum pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis muniri iubet castra: absolutis operibus, legiones pro uallo instructas collocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cùm Romanos ad insequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierũt. Fasces, ubi consederant (nam in acie sedere Gallos consuesse superioribus cõmentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac uirgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, signo pronũtiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conspectu texit Romanorum: quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerũt. Cæsar etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis: tamen id consilium cùm fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet, & turmas mittit ad insequẽdum: ipse ueritus insidias, ne fortè in codẽ loco*subsistere*

*ubi

*subsisteret

hostis

hostis, atq; elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cùm intrare fumum, & flammam densissimam timerent, ac siqui cupidius intrauerāt, uix suorum ipsi priores partes aduerterent, equorum insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine ullo detrimento, millia non amplius decem progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde cùm sæpe in insidijs equites, peditesq; disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant: quod cùm crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar Corbeum Bellouacorū ducem fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti, ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit, equitatumq;, qua cōsuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus, quàm potest maximè, appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cùm sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omneis parteis passibus mille, syluis undiq; impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut indagine munitum, hunc insidijs circunderunt: nostri explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atque armis parati, cùm subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu cùm sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, pri-

Fuga Bellouacorum.

mus

mus cum paucis se ostendit, atq; in proximas turmas impetum facit: nostri constanter impetum sustinent insidiatorum: neq; plures in unum locum conueniunt, quòd plerunq; equestribus prælijs, cùm propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Cùm dispositis turmis, inuicem rari præliarentur, neque ab lateribus circumueniri suos paterentur, erumpunt cæteri celeriter Corbeo præliante ex syluis, fit magna contentione diuersum prælium: quod cùm diutius pari marte iniretur, paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites, quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui, turmisq; nostrorum interpositi cõstanter præliantur: pugnatur aliquandiu pari cõtentione: deinde, ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebriq; eodem tẽpore & nostris, & hostibus nuntij afferũtur, Imperatorem instructis copijs adesse. Qua re cognita præsidio cohortiũ cõfisi nostri acerrimè præliantur, ne si tardius rem gessissent, uictoriæ gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quærunt nequicquam. Nam quibus difficultatibus locorũ Romanos claudere uoluerant, his ipsi tenebantur: uicti tamen, perculsiq; maiore parte amissa consternati, quò sors tulerat, profugiunt, partim syluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur

Bellouacorũ fuga.

tur

tur. Cùm interim nulla calamitate uictus Corbeus excederet prælio, syluasq; peteret, haud inuitantibus nostris, ad deditionem potuit adduci, quin fortißimè præliando, cõpluresq; uulnerãdo, cogeret elatos iracundia uictores in se tella conijcere. Corbei mors. Tali modo re gesta, recentibus prælij uestigijs ingressus Cæsar, cùm uictos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relictu- ros, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus * octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat, tamen exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repentè ex fuga paucis, atq; his uulneratis receptis, qui syluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortißimis peditibus, cùm aduentare Romanos existimarent: concilio repentè cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, obsidesq; ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus probato cõsilio Cõmius Attrebas ad eos perfugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri euestigio mittunt ad Cæsarem legatos: petuntq;, ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate nunquàm profectò esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse, delectorum peditum multa millia interijsse, uix refugisse nuntios cædis: magnum tamen, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos, quòd Corbeus autor belli, concitator multitudinis esset interfectus. Nunquàm enim Senatum tantum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse

*nouem

Cemmij fuga.

Bellouacorũ deditio.

*tuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos, cæterasq; Galliæ ciuitates suscepisse bellum pertinacißimè: hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire, atq; intelligere se causam peccati facillimè mortuis delegari: neminem uerò tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere posset. Sed tamen se contentū fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt: obsides conficiunt. Concurrūt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum, obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quē timor*cohibebat cuiusquā fidei suam committere salutē. Nam superiore anno T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cùm Commiū comperisset solicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere: infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. Cùm in colloquiū uentum esset, &, ut conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem nō potuit, grauiter tamen primo ictu gladio caput percußit. Cùm utrinq; gladij districti essent, non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorunq; consilium: nostrorum, quòd mor-*

* *prohibebat*

tifero

tifero uulnere Commium credebant affectum: Gallorum quòd insidijs cognitis, plura, quàm uidebant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquàm in conspectum cuiusquam Romani *uenire*. Bellico*sißimis gentibus deuictis, Cæsar cùm uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quò sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere ad præsens imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit.* M. *Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi coniungit.* C. *Fabium legatum cum cohortibus uigintiquinque mittit in diuersißimam partem Galliæ, quòd ibi quasdã ciuitates in armis esse audiebat: neque* C. *Caninium* Rebilum *legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat.* T. *Labienum ad se euocat, Legionemq́; duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium* Romanorum *tuendas, ne quod simile incommodum accideret de incursione barbarorũ,*

Tergestini. *ac superiore estate* Tergestinis *accidisset, quia repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppreßi: ipse ad deuastandos, depopulandosq́; fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritũ, atq́; fugientem cum redigi posse in sũam potestatem desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeò fines eius uastare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cùm in*omneis fineis partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incẽdijs, rapinis uastasset, magno numero*

*omnes partes finium Amb.

hominum

hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit, quorũ ciuitas propter Germaniæ uicinitatẽ, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat, neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cùm magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum literis, nuncijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuò in amicitia Romanorum permãserat: quòd pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum contendit: quò cùm aduentaret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco Duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus cùm appropinquare Caninium cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cùm complures dies in oppugnationem consumpsisset, & magno suorum detrimento nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat: literisq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum, & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere oppidanos, repentè eo ex loco cum copijs recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem

Treuirorum ferocitas.

C. Caninius.

Duracius.

Dumnacus.

constratum,copias traduxisset. Fabius,& si nondum in conspectum uenerat hostium,neq; se cum Caninio cõiunxerat: tamen doctus ab ijs,qui locorum nouerant naturam,potißimùm credidit hostes perterritos,eum locum, quem petebant,petituros. Itaque cum copijs ad eundem pontem contendit: equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum,quantum cùm processisset, sine defatigatione equorum, in eadem se reciperent castra. Consequuntur equites nostri,ut erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen,& fugientes,perterritosq; sub sarcinis in itinere aggreßi, magna præda,multis interfectis,potiuntur. Itaq; re bene gesta se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites præmittit sic paratos,ut confligerent,atque omne agmen morarentur,dum consequeretur ipse: cuius præceptis ut res gereretur, Qu. Titatius Varus præfectus equitum singularis & animi,& prudentiæ uir suos hortatur:agmenq; hostiũ consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit:consistit audacius equitatus hostiũ succedentibus sibi peditibus,qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine:nanq; nostri contemptis pridie,superatisq; hostibus,cùm subsequi legiones meminissent,& pudore cedendi,& cupiditate per se conficiendi prælij fortißimè contra pedites præliantur:hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur: cùm aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem,quæ suis esset equitibus

Qu. Titatius. Varus.

tibus inuicem præsidio: tum repentè confertæ legiones in conspectū hostium ueniunt: quibus uisis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostiū, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuq; passim fugæ se mãdant. at nostri equites, qui paulò antè cum resistentibus fortißimè conflixerant, lætitia uictoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circunfusi, quantum equorum uires ad persequendum, dextræq; ad cædendum ualent, tantum eo prælio interficiunt. Itaq; amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerãt, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga cùm constaret Drapetem Senõnem, qui, ut primū defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatē uocatis, exulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat: non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unaq; consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse: quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluisse, cognitum est. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento, aut timore Prouinciæ magna infamia perditorum hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate summißiores essent futuræ: dato uerò spacio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re

Drapetis, ac Lucterij motus.

summa felicitas, celeritasq́; in recipiendis ciuitatibus Fa-
Carnutũ deditio. *bium consequitur.* Nam Carnutes, *qui sæpe uexati nunquàm pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in deditionem: cæteræq́; ciuitates positæ in ultimis Galliæ*
Armoricarũ deditio. *finibus,* Oceanoq́; *coniunctæ, quæ* Armoricæ *appellantur, autoritate adductæ* Carnutum, *aduentu* Fabij, *legionumq́; imperata sine mora faciunt.* Dumnacus *suis finibus expulsus, errans, latitansq́; solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.* At Drapes, *unaq́;* Lucterius *cùm legiones,* Caniniumq́; *adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent* Prouinciæ *fines intrare posse, nec iam liberam uagandi, latrocinandiq́; facultatem haberent, consistunt in agris* Cadurcorum. Ibi *cùm* Lucterius *apud suos ciues quondam integris rebus multũ potuisset, semperq́; autor no-*
Vxellodunũ opp. *uorum consiliorum magnam apud* Barbaros *autoritatem haberet, oppidum* Vxellodunum, *quod in clientela fuerat, eius natura loci egregiè munitũ occupat suis, &* Drapetis *copijs, oppidanosq́; sibi coniungit.* Quò *cùm confestim* C. Caninius *uenisset, animaduerteretq́; omnes*
*quò *oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas,* quod defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile: magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit: à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit.* Quod *cùm animaduerterent oppidani, miserrimaq́;* Alexiæ *memoria*

moria soliciti similem casum obsessionis uererentur, maximeq; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes, & Lucterius educunt. Ii paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quò minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non posit, aut pluribus in locis infirma disponat præsidia. Magna copia frumenti comparata, considunt Drapes, & Lucterius non longius ab oppido x. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit: dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, syluestribus, angustisq; itineribus frumentum importare in oppidum instituit: quorum strepitum uigiles castrorum cùm sensissent, exploratoresq; missi, quæ gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri, ut uiderunt, acrius

contra armatos incitati nemině ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis cōperit partem copiarum cū Drapete esse in castris intra millia passuum decem: qua re ex cōpluribus cognita, cùm intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, nemině ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cùm in experiendo periculum nullū uideret, equitatum omnem, Germanosq; pedites summæ uelocitatis homines ad castra hostiū præmittit. Ipse legionem unam intra castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cùm propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut Barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. At Germanos, equitesq; imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prælium commisisse. Qua re cognita legionem armatam, instructamq; adducit: ita repētè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur: quod ubi accidit, Germani, equitesq; signis legionis uisis uehementissimè præliantur: confestim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibusq; aut interfectis, aut captis magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicissimè re gesta sine ullo penè militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoste deleto, cuius timore * augere præsidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum

Lucterij fuga.

Drapes captus.

* diuidere

suis

suis copijs postero die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur, ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cùm in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore cõmentario Cæsar exposuit initiũ belli esse ortum, quòd præcipuè eos propter conscientiam facti timere animaduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret, principẽ sceleris ipsius, & concitatorem belli Guturnatum ad supplicium deposcit: qui & si ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo mi itum consensu, qui & omnia pericula, & detrimenta belli Guturnato accepta referebãt, adeò ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Lucterio gesta essent, quoq; in cõsilio permanerẽt oppidani: quorum & si paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne uniuersa Gallia non uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: ne'ue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem: cùm omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum uererentur. Itaque C. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur, ipse cum

Guturnatus factionis Carnutũ princeps occiditur.

*omni equitatu, quàm poteſt celerrimè ad Caninium contendit. Cùm contra expectationem omnium Cæſar Vxellodunum ueniſſet, oppidumq́; operibus clauſum animaduerteret, neq; ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione poſſe, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognoſceret, aqua prohibere hoſtẽ tentare cœpit. Flumẽ infimam uallem diuidebat, *quæ penè totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undiq; oppidum Vxellodunum: hoc auertere loci natura prohibebat: ſic enim imis radicibus montis ferebatur, & nullam in partem depreßis foßis deriuari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eò deſcenſus, ut prohibentibus noſtris ſine uulneribus, ac periculo uitæ neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſint aſcẽſu. Qua difficultate eorũ cognita, Cæſar ſagittarijs, funditoribusq́; diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis poſteà multitudo aquatum unum in locum cõueniebat ſub ipſius enim oppidi murum: magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ ferè pedum c c c. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cùm optarent reliqui, Cæſar unus uideret non ſine magno periculo, è regione eius, uineas agere aduerſus montem, & aggeres ſtruere cœpit magno cum labore, & cõtinua dimicatione. Oppidani enim loco ſuperiore decurrunt, & eminus ſine periculo præliantur, multosq́; pertinaciter ſuccedentes uulnerant: nõ deterrentur tamen milites noſtri uineas proferre, & labore, atq; operibus uincere locorũ difficultates.*

Cæſar Vxellodunum peruenit.

* quod

tates. Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea cùm tela tormentis iacerentur ad fontis aditus: nec sine periculo possent aquari oppidani: non tantum pecora, atq; iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exiftit, quæcunq; enim per locum præcipitē missa erant, ea uineis, & aggere suppressa comprahendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquàm periculoso genere prælij, locoq; iniquo premebantur: tamen omnia paratißimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusq; utrinque clamor oriebatur, ita ut quisq; poterat maximè insignis, quò notior, testatiorq; uirtus eius esset, telis hostiū, flāmæq; se offerebat. Cæsar cùm cōplures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montē ascendere, & simulatione mœniū occupādorū clamorē undiq; iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cùm, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, reuocāt ob impugnādis operibus armatos, murisq; disponunt. Ita nostri sine prælij facto, celeriter

p 5 opera

opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cùm pertinaciter resisterēt oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. Ad prostremum cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atq; auersæ: quo facto repentè fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum uoluntate factum putarent. Itaq; necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cùm suam lenitatem cognitā omnibus sciret, neque uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitū* consiliorū suorū animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq; concessit, quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione, & dolore uinculorum: siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cùm sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi Roma. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit, compluribusq; Treuiris interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potesta

Vxelloduni deditio.

* consilij sui

Cæsaris crudelitas.

Drapetis mors.

Epasnactus Aruernus Lucterium Cæsari tradit.

testa

testatem, atque in ijs Surum Heduum: qui & uirtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cùm in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuictã, & subactam esse, Aquitaniam nunquàm ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter, feliciterq; confecit. Nanq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq; ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: duas in Heduos misit: quorum in omni Gallia summam esse autoritatem sciebat: duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionẽ coniunctam Oceano continerent: Duas reliquas in Lemouicum fines non lõgè ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in prouincia moratus, cùm celeriter omnes cõuentus percucurrisset, publicas controuersias cognouisset, benemeritis præmia tribuisset: cognoscendi enim maximã facultatem habebat, quali quisq; animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atq; auxilijs Prouinciæ illius. His rebus confectis ad legiones in Belgium se recepit, hybernauitq; Nemetocernæ: ibi cognoscit Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam cùm Antonius in hy

Surus Heduus.

Cæsar in Aquitaniam proficiscitur.

Narbo.

Nemetocerna.

*in hyberna uenisset, ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam uulnerationem, quam suprà commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus autor armorum, duxq; deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se, suosq; latrocinijs alebat, infestisq; itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum c. Volusenus Quadratus, qui cum eo hybernaret: hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam uirtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quò libentius id faceret, quod imperabatur. Itaq; dispositis insidijs sæpius eius equites aggressus secunda prælia faciebat. Nouissimè cùm uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commij cupiditate pertinacius cum cū paucis insecutus esset, ille autem fuga uehemēti Volusenū longius produxisset, *repentè omnium suorum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua uulnera perfidia interposita paterentur inulta, cōuersoq; equo se à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaq; infesta medium femur eius magnis uiribus traijcit. Præfecto uulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu *pulsi uulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur.*

**inimicus homini repentè*

Volusenus uulneratus à Commio.

**perculsi*

Quod

Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in castra. Commius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amißa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurum, ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnū illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani: quam postulationem Antonius, cùm iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit, obsides accepit. Commij deditio.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quòd insequens annus L. Paulo, & C. Marcello consulibus, nullas habet Galliæ magnopere res gestas: ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusq; eo tempore fuisset, pauca scribenda, coniungendaq; huic Commentario statui. Cæsar cùm in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates: nulli spem, aut causam dare armorum. nihil enim minus uolebat, quàm sub discessu suo neceßitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cùm exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponendo defessam tot aduersis prælijs Galliam, cōditione parendi meliore facilè in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinē in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipa, & colonias appella

*appellaret, quibus M. Antonij quæstoris sui commendaret sacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia, cùm libenter pro homine sibi coniunctißimo, quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa Cæsaris * recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem prius factum, quàm Italiam attingere in itinere audierat: tamen non minus iustam sibi causam municipia, & colonias adeundi existimauit, ut ijs gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent: simulq́; se, & honorem suum insequentis anni commendaret petitione: propterea quòd insolenter aduersarij sui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem, & dignitatē Cæsaris expoliarent: ereptum Sergio Galbæ consulatum, cùm is multò plus gratia, suffragijsq́; ualuisset, quòd sibi coniunctus & familiaritate, & neceßitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs, & colonijs incredibili honore, atq; amore. Tum primùm enim ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello: nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq́; omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat, Hostiæ omnibus locis immolabantur: triclinijs stratis fora, templaq́; occupabantur, ut uel expectatißimi triumphi lætitia percipi posset: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitū Nemetocernam redijt, legionibusq́; ex*

* decedentis

omnibus

omnibus hybernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquàm crebrò audiebat Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quicquam, neque contra Senatus autoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facilè obtineri. Nam C. Curio Tri. pleb. cùm Cæsaris causam, dignitatemq; defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio, atq; arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq; dimitteret, fore eo facto liberã, & sui iuris ciuitatem. Neq; hoc tantùm pollicitus est, sed etiam per se discesionem facere cœpit: quod ne fieret, Consules, amiciq; Pompeij iusserunt: atque ita rem moderãdo, discesserunt. Magnum hoc testimonium Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cùm impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crasi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouincijs: sententijsq; dictis discesionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat: Senatus frequens in alia omnia transijt, quibus non frangebantur animi

inimi

inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quò maiores pararent neceßitudines, quibus cogi poßet Senatus id probare, quod ipsi constituißent. Fit deinde s. c. *ut ad bellum Parthicũ legio una à Cn. Pompeio, altera à* c. *Cæsare mitterentur: neque obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur.* Nam Cn. Pompeius *legionem primam, quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cùm de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini dubium eßet, Cn.* Pompeio *legionẽ remisit,* **& ex suo numero* x v. *quam in Gallia citeriore habuerat, ex* s. c. *iubet tradi: in eius locum* x i i i. *legionẽ in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs* x v. *deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hyberna.* c. Trebonium *cum legionibus* i i i i. *in Belgio collocat.* c. Fabium *cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutißimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima uirtus, &* Hedui, *quorum autoritas summa eßet, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.* Quò *cùm uenißet, cognoscit,* **per* M. Marcellum *Conf. legiones duas ab se remißas, quæ ex* s. c. *deberent ad Parthicum bellum duci, Cn.* Pompeio *traditas, atq; in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquàm nulli erat dubium,* **quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.*

* *& suo nomine* x v.

* *à* Paulo, *&* Marcello *Conß.*

* *quidnã cõtra Cæsarẽ pararetur.*

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO CIVILI
LIBER PRIMVS.

LITERIS A Fabio C. Cæsaris Consulibus redditis ægrè ab ijs impetratum est summa Tribunorũ pleb. contentione, ut Senatu recitarentur. Vt uerò ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Consules de repub. in ciuitate. L. Lentulus Consul Senatui, reiq; publ. se non **L. Lentulus, Consul.** defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere uelint: sin Cæsarem respiciant, atq; eius gratiã sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neq; Senatus autoritati obtemperaturum: habere se quoq; ad Cæsaris gratiam, atq; amicitiam receptum: in eandem sentẽtiam loquitur Scipio, Pompeio **Scipio. Pompeius.** esse in animo reip. non deesse, si Senatus sequatur: si cunctetur, atq; agat lenius, nequicquam eius auxiliũ, si posteà uelit, Senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: ut primò M. Marcellus ingressus in **M. Marcellus.** eam orationem non oportere antè de rep. ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent: quo præsidio, tutò, & liberè Senatus, quæ

uellet decernere, auderet: ut M. Callidius, qui censebat, ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Callidij paucis ferè mutatis uerbis sequebatur. Ii omnes conuitio L. Lentuli Cons. correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Callidij pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus conuitijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorũ Pompeij pleriq; cõpulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam sequuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitũ dimittat: Si non faciat, eũ aduersus remp. facturũ uideri. Intercedit M. Antonius, Qu. Cassius Tr. Pl Refertur confestim de intercessione Tribunorum, dicuntur sentẽtiæ graues: ut quisq; acerbissimè, crudelissimeq; dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperũ Senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocãtur. Laudat Põpeius, atq; in posterũ confirmat: segniores castigat, atq; incitat: multi undiq; ex ueteribus Põpeij exercitibus, spe præmiorũ, atq; ordinũ euocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur Vrbs: ad ius comitiorũ Tribunos Pl C. Curio euocat. Omnes amici Consulũ, necessarijq; Põpeij, atq; eorũ, qui ueteres inimicitias cũ Cæsare gerebãt, cogũtur in Senatũ: quorũ uocibus, & cõcursu terrẽtur infirmiores, dubij cõfirmantur, plerisq; uerò liberè potestas decernẽdi eripitur. Pollicetur L. Piso cẽsor sese iturũ ad Cæsarẽ. Item L. Roscius prætor, qui de his rebus

M. Callidius. M. Rufus. M. Antonius. Qu. Cassius. C. Curio. L. Piso. L. Roscius.

rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem cōficiendā ſpatij poſtulant. dicuntur etiam à nonnullis ſētētiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uolūtatē Senatus ei proponant: omnibus his reſiſtitur, omnibusq; oratio Conſ. Scipionis, Catonisq; opponitur. Catonē ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ: Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitus, ac prouinciarū, & regum appellandorum largitionibus mouetur, ſeq; alterum fore Syllā inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ, atq; exercituum impellit, quos ſe pro neceßitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul iudiciorū metus, adulatio, atq; oſtētatio ſui, & potentium, qui in rep. iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus (quòd neminem dignitate ſecum exæquari uolebat) totum ſe ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorū ipſe maximā partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari: ſimul infamia duarū legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæq; ad ſuam potētiam, dominatumq; cōuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. His de cauſis aguntur omnia raptim, atq; turbatè, neq; docendi Cæſaris propinquis eius ſpatiū datur, nec Trib. Pl. ſui periculi deprecandi, neq; etiam extremi iuris interceßionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: ſed de ſua ſalute die ſeptimo cogitare coguntur, quòd illi turbulētißimi ſuperioribus tēporibus Trib. Ple. octauo deniq; menſe ſuarum actionum reſpicere, ac timere conſueuerant. Decurritur ad illud extremū, atq; ultimum S. C. quo, niſi penè in ipſo urbis incendio,

Cato. Scipio. Pompeius.

atq; in desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquàm antè discessum est: Dent operam Consules, Po. Rom. Tribuni Pleb. quiq; Consules sunt ad urbem, ne quid Resp. detrimenti capiat. *Hæc* s. c. *perscribuntur ad* VII. Iduum Ianuarij. *Itaq; quinq; primis diebus, quibus haberi* Senatus *potuit, qua ex die consulatum inijt Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplißimis uiris Trib. Pleb. grauißimè, acerbißimeq; decernitur.* Profugiunt *statim ex urbe* Trib. Pl. *seseq; ad Cæsarem conferunt.* Is *eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis lenißimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate res ad ocium deduci posset.* Proximis *diebus habetur* Senatus *extra urbem.* Pompeius *eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit.* Senatus *uirtutem, constantiamq; collaudat, copias suas exponit, legiones habere sese paratas* x. *Prætereà cognitum, compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neq; ijs posse persuaderi, uti eum defendant, aut sequantur.* Statim *de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur.* Faustus Sylla *properè in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur.* Refertur *etiam de rege Iuba, ut socius sit, atque amicus.* Marcellus *uerò passurũ se in præsentia negat: de* Fausto *impedit* Philippus *Trib. Pleb.* De *reliquis rebus* s. c. *perscribuntur:* Prouinciæ *priuatis decernuntur: duæ consulares, reliquæ prætoriæ.* Scipioni *obuenit Syria:* L. Domitio *Gallia:* Philippus, & * Marcellus *priuato consilio Prætereuntur, neq; eorum sortes deijciuntur.* In *reliquas prouincias prætores mittuntur: neque expectant, quod superioribus*

Trib. Pl. ad Cæsarem deficiunt.

Rauenna.

Faustus Sylla.

* aliâs: Cotta.

superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populũ referatur: paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Consules (quod ante id tempus acciderat nunquàm) ex urbe proficiscuntur : Lictoresq; habent in urbe ex Capitolio priuatim contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia *delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia diuina, & humana iura permiscentur.* Quibus rebus cognitis, *Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus & inductum, & deprauatum* Pompeium *queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit.* Nouum in Rep. *introductum exemplum* queritur, ut Tribunitia *intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta: Syllam, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberã reliquisse:* Pompeium, *qui amissam restituisse uideatur, dona etiam, quæ antè habuerat, ademisse.* Quotiescunq; *sit decretum, darent magistratus operam, ne quid* Resp. *detrimẽti caperet: qua uoce, & quo* s. c. *populus* Romanus *ad arma sit uocatus: factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; editioribus occupatis: atq; hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq;* Gracchorum *casibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, *nec cogitatum quidem.* Nulla lex *promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta.* Hortatur, *cuius imperatoris ductu nouem annis remp. fœlicissimè gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint,*

Cæsaris ad milites concio.

*ne

*rint, omnem Galliam, Germaniamq; pacauerint, ut eius existimationem, dignitatemq; ab inimicis defendãt. Conclamant legionis tertiaedecimae, quae aderat, milites (hãc enim initio tumultus euocauerat, reliquae nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorumq; Pl. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tri. Pl. qui ad eũ confugerant, cõuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. Eò L. Caesar adolescens uenit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat, uelle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae reip. causa egerit, in suam contumeliam uertat. Semper se reip. cõmoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Caesarem quoq; pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam reip. dimittere: neq; adeò grauiter irasci inimicis: ne cùm illis nocere se sperat, reipub. noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem ferè, atq; eisdem de rebus praetor Roscius agit cum Caesare, sibiq; Pompeium commemorasse demõstrat. Quae res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebatur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae uellet ad eum perferrentur, petit ab utroq;, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoq; ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atq; omnem Italiam metu liberare possent. Sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, uitaq; potiorem: *doluisse se, quòd pro beneficio sibi contumelia ab inimicis extorqueretur:*

Ariminum.

L. Caesar, & Roscius Pompeium Caesari purgant.

Caesaris postulata.

* aliàs, doluisse se, quòd Po. ro. beneficiũ sibi per contumeliam extorqueret.

quereretur, ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis Comitijs populus iußisset. Tamen hanc honoris iacturam sui Reipu. causa æquo animo tulisse. Cùm literas ad Senatū miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidē impetrauisse. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint abductæ. Ciuitatē esse in armis. Quonā hæc omnia, nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atq; omnia pati Reip. causa. Proficiscatur Pōpeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atque omnis Resp. S. P. Q. R. permittatur. Hæc quò facilius, certisq; conditionibus fiant, & iureiurando sanciātur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuā peruenit, ibiq; Consules, Pompeiumq; inuenit, postulata Cæsaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa. Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Intereà, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur: non intermissuros Consules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in Prouinciam reuerteretur. Ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciā iturum, neq; ante quem diem iturus sit,

Capua. Cos. & Pompeij ad Cæsarem mādata.

q 4 defi

definire: ut si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus uideretur: tempus uerò colloquio non dare, neq; accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Aretium mittit. Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Intereà certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire: omniumq; esse Tigniorum optimam erga se uoluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit: cuius aduentu cognito, diffisus municipij uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum uoluntatibus, Cæsar cohortes legionis XIII. ex præsidijs deducit, Auximumq; proficiscitur: quod oppidū Accius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circūmißis senatoribus habebat. Aduentu Cæsaris cognito Decuriones Auximi ad Accium Varum frequentes conueniunt, docent sui iudicij rem non esse, neq; se, neq; reliquos municipes pati posse. C. Cæsarem imperatorem bene de rep. meritum, tantis rebus gestis oppido, mœnibusq; prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Accius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consi-

stere

Aretium. Pisaurum. Fanum. Ancona. Tignium.

Auximum.

Accius Varus

ſtere cogunt, commiſſoq; prælio, deſeritur à ſuis Varus, nonnulla pars militum domum diſcedit, reliqui ad Cæſarem perueniunt: atque unà cum ijs depræhenſus L. Puppius primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar milites Accianos collaudat, Puppium dimittit: Auximatibus agit gratias, ſeq; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repentè terror inuaſit, ut cùm Lentulus conſul ad aperiendum ærarium ueniſſet, ad pecuniam Pompeio ex Senatuſconſulto proferendam, protinus aperto ſanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæſar enim aduentare, iamiamq; adeſſe eius equites falsò nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, & pleriq; magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apulia hybernorum cauſa diſpoſuerat: delectus intra urbem intermittuntur, nihil citra Capuam tutũ eſſe omnibus uidetur. Capuæ primùm ſeſe confirmant, & colligunt, delectumq; colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt: gladiatoresq;, quos ibi Cæſar in ludo habebat, in forũ productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & ſe ſequi iuſsit: quos poſteà monitus à ſuis, quòd ea res omnium iudicio repræhẽdebatur, circũ familiares cõuentus Campaniæ, cuſtodiæ cauſa diſtribuit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum Præfecturæ libentiſsimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant: etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuaq;

L. Puppius.

Lentulus, & Marcellus cõſules fugiunt ex urbe.

Capua.

Cingulũ opp.

pecunia exædificauerat, ad eum legati ueniunt, quæq; imperauerit, sese cupidißimè facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Intereà legio duodecima Cæsarem con- Asculũ opp. *sequitur: cum his duabus Asculum Picenum proficisci-* Lẽtulus Spinter. *tur. Id oppidum Lentulus Spinter decem cohortibus tenebat: qui Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortesq; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere, cum paucis inci-* Vibullius Rufus. *dit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regioni-* Vlcilles Hirus. *bus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit, cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæsaremq; adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat.* Asculum. *Recepto Asculo, expulsoq; Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumq; institui iubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Cor-* Corfinium. *finium contendit: eò cùm uenisset, cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum*

con

constitit, iuxtaq; murum castra posuit. Re *cognita* Domitius *ad* Pompeium *in* Apuliam *peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit, qui petant, atq; orent, ut sibi subueniat, Cæsarē duobus exercitibus, & locorum angustijs facilè intercludi posse, frumentoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerum senatorum, atque equitum* Romanorum *in periculum esse uenturū.* Interim *suos cohortatus tormenta in muris disponit, certasq; cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisq;.* Interim *Cæsari nuntiatur* Sulmonenses, *quod oppidum à* Corfinio *septem millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ uellet, sed à* Qu. *Lucretio senatore, &* Accio Peligno *prohiberi, qui id oppidū septem cohortiū præsidio tenebant.* Mittit *eò* M. Antonium *cum legionis octauæ cohortibus quinque.* Sulmonenses, *simulatque nostra signa uiderunt, portas aperuerūt, uniuersiq; & oppidani, & milites obuiam gratulantes* Antonio *exierunt.* Lucretius, *&* Accius *de muro se deiecerunt.* Accius *Ad* Antonium *deductus petit, ut ad* Cæsarem *mitteretur:* Antonius *cum cohortibus, &* Accio *eodem die, quo profectus erat, reuertitur.* Cæsar *eas cohortes cum exercitu suo coniunxit.* Accium *incolumem dimisit.* Cæsar *tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentū comportare, reliquasq; copias expectare instituit: eo triduo legio octaua ad eum uenit, cohortesq; ex nouis* Galliæ *delectibus* XXII. *equiteq; à*

Sulmo.

Lucretius. Accius.

tesq; à rege Norico circiter trecenti: quorum ad uentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit, reliquis diebus oppidũ uallo, castelisq; circummunire instituit: cuius operis maxima parte effecta, eodem ferè tẽpore missi ad Põpeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius dissimulans, in concilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio uenturum: hortaturq; eos, ne animo deficiant, quæq; usui ad defendendũ oppidum sint, parent. Ipse arcanè cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq; fugæ capere constituit.

Domitij de fuga cõsultatio.

Cùm uultus Domitij cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidàtius, timidiusq; ageret, quàm superioribus diebus consuesset, multumq; cum suis cõsultandi causa secretò præter consuetudinem colloqueretur, consilia, cõuentusq; hominum fugeret, res diutius tegi, dissimulariq; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse, neq; suo consilio, aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium cõtulisse. Proinde siqua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs ueniret. Id ne fieri posset, obsidione, atq; oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima uespera secessionem faciũt, atq; ita inter se per Trib. militum, Centurionesq;, atq; honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare, opera, munitionesq; propè esse perfectas: Ducem suũ Domitium, cuius spe, atq; fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere, debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primò Marsi dissentire incipiunt, eamq; oppidi partem, quæ munitissima uidetur, occupant:

pant:

pant: tantaq; inter eos dissensio extitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur: pòst paulò tamen internuntijs ultro, citroq; missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt. Itaq; omnes uno consilio Domitium productum in publicum circunsistunt, & custodiunt, legatosq; ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit, facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar etsi magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortesq; ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quòd sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederent: tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui uenerant, collaudat, atq; in oppidũ dimittit, portas, murosq; asseruari iubet: ipse his operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs, stationibusq;, ut contingant inter se, atq; omnẽ munitionem expleant: Trib. militum, & præfectos circummittit, atq; hortatur, non solùm ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominũm occultos exitus * asseruent: neq; eo tam remisso, ac languido animo quisquam omniũ fuit, qui ea nocte conquieuerit: tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliam partem mente, atq; animo traheretur: quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperent. Quarta uigilia circiter, Lentulus Spinter de muro cum

*obseruarent.

cum uigilijs, custodibusq; nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur: cum eo de salute sua orat, atq; obsecrat, sibi ut parcat, ueteremq; amicitiam commemorat, Cæsarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, quòd per eum in collegium pontificum uenerat: quòd prouinciam Hispaniæ ex prætura habuerat: quòd in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cuius orationem Cæsar interpellat, se non maleficij causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet, ut Tribunos Ple. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret: ut se, & populum Rom. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit. Quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio, adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate discedit. Cæsar, ubi illuxit, omneis Senatores, Senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinter, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor, L. Rubrius. Prætereà filius Domitij, alijq; complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat: hos omnes productos à contumelijs militum, conuitijsq; prohibet: pauca apud eos loquitur, quòd sibi apertè eorum gratia relata non sit pro suis in

eos

eos maximis beneficijs: dimittit omnes incolumes: H. S. LX. *quod aurum adduxerat* Domitius,*atq; in publicum deposuerat,allatum ad se ab* Duumuiris Corfiniensibus, Domitio *reddit,ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia* fuisset,uideatur: & si eam pecuniam publicam esse constabat,datamq; à* Pompeio *in stipendiũ.* Milites Domitianos *sacramentum apud se dicere iubet,atque eo die castra mouet,iustumq; iter conficit, septem omnino dies ad* Corfinium *cõmoratus, & per fines* Marrucinorum,Ferentinorum,Larinatium *in* Apuliam *peruenit.* Pompeius *his rebus cognitis,quæ erant ad* Corfinium *gestæ,* Luceria *proficiscitur* Canusium,*atque inde* Brundusium,*copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat,atq; his equos attribuit: ex ijs circiter trecentos equites conficit:* L. Manlius *prætor* Alba *cum cohortibus sex profugit:* Rutilius Lupus *Prætor* Taracina *cum tribus: quæ procul equitatum* Cæsaris *conspicatæ, cui præerat* Biuius Curius, *relicto pretore,signa ad* Curium *transferunt,atq; ad eum transeunt. Item reliquis itineribus,nõnullæ cohortes in agmẽ* Cæsaris,*aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere.* Cn. Magius Cremona *præfectus* Fabrũm Cn. Pompeij,*quẽ* Cæsar *ad eum remittit cum mandatis. Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit,atq; ad se* Brundusium *sit uenturus,interesse reip. & communis salutis se cum* Pompeio *colloqui. Neque uerò idem perfici longo itineris spatio: cùm per alios conditiones ferantur,ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur. Is datis mandatis,* Brundusium *cum legio*

* *fuisse uid.*

Cæsar in Apuliam peruenit, Põpeius Brundusium.

L. Manlius. Rutilius Lupus.

Cn. Magius.

Cæsar ad Brũdusium cõtra Pompeium.

legionibus sex peruenit, ueteranis quatuor, reliquisq́;, quas ex nouo delectu cōfecerat, atq; in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrhachiū profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundusij cum cohortibus uiginti: neq; certum inueniri poterat, obtinendi'ne causa Brundusij ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticū mare extremis Italiæ partibus, regionibusq́; Græciæ, in *potestatem haberet, atq; ex utraq; parte bellum administrare posset: an inopia nauium ibi restitisset, ueritusq́;, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesq́; Brūdusini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustißimæ portus, molem, atq; aggerem ab utraq; parte littoris iaciebat, quòd his locis erat mare uadosum, longius progressus, cùm agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquò uersus pedū triginta è regione molis collocabat: has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinebat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis, collocatisq́;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendū impediretur: à fronte, atque ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earum turres binorū tabulatorū excitabat, quò commodius ab impetu nauium, incendijsq́; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brūdusino deprehēderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq́; multis tormentis, & omni genere telorū completas ad opera Cæsaris

[Margin notes: * Brundusium. / * potestate / Cæsaris opera ad Brundusium.]

ris appellabat, ut rates perrumperet, atq; opera disturbaret: sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugnabatur. Atq; hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quē ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata, & si impetus eius, consiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque *æstimationis ad Libonem peruenturam, si illo autore, atque agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeiū proficiscitur. Paulò pòst renuntiat, quòd cōsules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, naues à Consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundusium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit, & quò facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites in oppidū irrumperēt, portas obstruit, uicos, plateasq;

Caninius Rebilius.

* existimationis.

teasq; inaedificat, fossas transuersas uijs perducit, atq; ibi sudes, stipitesq; praeacutos defigit. Haec leuibus cratibus, terraq; inaequat: aditus autem, atq; itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis praesepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet: expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusq; raros in muro, turribusq; disponit, hos certo signo reuocare constituit, cùm omnes milites naues conscendissent, atque ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundusini Pompeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Caesaris rebus fauebant. Itaque cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita, Caesar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. Qui erant in muro custodiae causa collocati, eo signo, quo conuenerat, reuocantur, notisq; itineribus ad naues decurrunt. Milites positis scalis, muros ascendunt, sed moniti à Brundusinis, ut uallum caecum, fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circunducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis, lyntribusq; deprehendunt, deprehensasq; excipiunt. Caesar & si ad spem conficiendi negocij maximè probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi, priusquàm ille sese transmarinis auxilijs confirmaret: tamen rei eius moram, temporisq; longinquitatem timebat, quòd omnibus coactis nauibus Pompeius praesentem facultatem

Pompeius Brundusio aufugit.

tem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq;, & à freto naueis essent expectandæ: sed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Intereà ueterem exercitum, duas Hispanias cōfirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam, Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaq; in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit. In Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues cōquirant, Brundusiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum: in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus tribus. Eundem, cùm Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitū iubet. Sardiniā obtinebat M. Cotta: Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eijciunt. Ille perterritus, quòd omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nonas ciuitatibus imperabat, hæc magno studio agebat: In Lucanis, Brutijsq; per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat, equitum, peditumq; certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat: quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatißimis, non necessarium bellum suscepisset: & ab se, reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellū apta, ac parata cō-

Sardinia, ac Sicilia recipiuntur.

Cato.

firmauisset. Hæc in concione questus ex Prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cùm in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Accium Varum, qui ad Auximum, ut suprà demonstrauimus, amißis cohortibus, protinus ex fuga in Africā peruenerat, atque eam sua sponte uacuam occupauerat, delectuq; habito duas legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & usu eius Prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex Prætura eam Prouinciam obtinuerat. Hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu, atq; oppido prohibet, neq; affectum ualetudine filium exponere in terram patitur: sed sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur, coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentū, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab decem Trib. pl. contradicentibus inimicis, Catone uerò acerrimè repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur fieri passus esset? Si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiā proponit suam, cùm de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atq; honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorū docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent, atq; omnia permisceri mal

Tubero.

Accius Varus.

Cæsar coram senatu inimicorū iniurias cōmemorat.

ri mallent, quàm imperium, exercitusq́; dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem, & insolentiam in circunscribendis Tri.ple. Conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata commemorat, Pro quibus rebus orat, ac postulat, Remp. suscipiāt, atq; unà secum administrēt. Sin timore defugiant, illis se honori non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de cōpositione mitti oportere: neq; se reformidare, quod in senatu paulò antè Pompeius dixisset. Ad quos legati mitterentur, ijs autoritatem attribui, timoremq́; eorum, qui mitterent, significari, tenuis, atque infirmi hæc animi uideri: se uerò, ut operibus antè studuerit, sic iustitia, & æquitate uelle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis, sed qui mitterentur, nō reperiebantur, maximeq́; timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduū disputationibus, excusationibusq́; extrahitur. Subijcitur etiam L. Metellus Tri.pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq́; res, quascunq; agere instituerat, impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot cōsumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs, quæ agere destinauerat, ab Vrbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruēnit. Quò cùm uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus antè Corfinio captum ipse dimiserat. Profectū item Domitium ad occupandum Maßiliam nauibus actuarijs septem, quas Sici-*

*aliàs, oneri

lia, & Sardinia priuatis coactis seruis, liberisq; colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Maßilienses domum nobiles adolescentes, quos ab urbe discedẽs Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mãdatis acceptis, Maßilienses portas Cæsari clauserunt. Albicos barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Maßiliam incolebant, ad se uocauerant. Frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in Vrbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Maßiliensium xv. primos, cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius autoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare: reliquaq;, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt, atque ex autoritate hæc Cæsari renuntiant: intelligere se diuisum esse populum Romanum in partes duas, neq; sui iudicij, neq; suarum esse uirium, discernere, utra pars iustiorem habeat causam. Principes uerò esse earum partium Cn. Pompeium, & C. Cæsarem patronos ciuitatis: quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, & Iluorum publicè his concesserit: alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq; auxerit: quare paribus eorum beneficijs parẽ se quoq; uoluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portubus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Maßiliam peruẽnit, atque ab ijs receptus, urbi præfi

Marginal notes: Massilienses. — Albici. — Domitius à Massiliẽsibus receptus expulso Cæsare.

præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquò uersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt, earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas, reficiendasq; utuntur: frumenti, quod inuentum est, in publicum conferunt, reliquas merces, commeatusq; ad obsidionem urbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones treis Massiliam adducit, turres, uineasq; ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelatæ numero duodecim facere instituit. Quibus effectis, armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam, Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ reliquit. Dum hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone, circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pōpeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, ut Petreius

D. Brutus.
C. Trebonius.
Fabius.
In Hispania gesta.
L. Afranius.
Petreius.
Varro.

ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur. Varro cum his, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaq; totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, Barbarisq; omnibus, qui ad Oceanũ pertinẽt, ab Afranio imperãtur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit: cõstituunt communi cõsilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut suprà demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ: prætereà scutatæ citerioris prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusq; prouinciæ circiter quinq; millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, *quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilißimo, & fortißimo quôq; euocato. Hinc optimi generis *hominum ex Aquitanis, Montanisq;, qui Galliam prouinciã attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturum. Simul à Tr. militum, centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quòd pignore animos centurionum deuinxit, & largitione militum uoluntates redemit. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum quatuor: his pontibus pabulatũ mittebat, quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc

Ilerda.

Copiarũ Afranij numerus.

Cæsaris copiæ.

*quam ipse pacauerat

*homines

Pontes in Sicore flu.

idem ferè, atq; eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq; inter se equestribus prælijs contendebant. Huc cùm quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent, impedimentaq;, & omnis equitatus sequeretur, subitò iumentorũ, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quæ flumine ferebãtur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido, castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem trãsiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus, cuius aduẽtu nũtiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq; aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum, equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, penè erat refectus, hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura, ponti, castrisq; præsidio sex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta, & postero die omnibus copijs triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub L. Prancus.

castris Afranij constitit, & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit, & in medio colle sub castris *constituit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermißis circiter paßibus quadringentis, castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberētur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat: sed à fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iußit. Prima, & secunda acies in armis, ut ab initio cōstituta erat, permanebat: post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectū, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitū intra fossam continet, & quòd longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasq; ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusq; terrendi causa, atq; operis impediēdi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum trium, & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreßi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar uallo castra communit, reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad

* constituit

Cæsar ad Ilerdam castrametatur.

ad se traduci iubet. Erat *in oppido Ilerda, & proximo colle, ubi castra* Petreius, *atq;* Afranius *habebant, planicies circiter passuum trecentorum: atq; in hoc ferè medio spatio tumulus erat paulò editior: quē si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebant.* Hoc *sperans legiones treis ex castris educit, acieq́; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum iubet.* Qua *re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandū locū mittuntur.* Contenditur *prælio, & quòd prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atque alijs summißis præsidijs terga uertere, seq́; ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq́; pugnarēt: si premerētur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq; barbaris genere quodam pugnæ assuefacti, quòd ferè fit, quibus quisq; in locis miles inueterauit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur.* Hæc *tum ratio nostros perturbauit, insuetos huius generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis arbitrabantur, ipsi autem suos ordines seruare, neq; ab signis discedere, neque sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere.* Itaq; *perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atq; in proximum*

mum

mum collem sese recepit. Cæsar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem, consuetudinemq́; acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit, hostem insolentem, atq; acriter nostros insequentem supprimit, rursusq́; terga uertere, seq́; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptũ detrimentum uolũt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positũ Ilerda, succedunt: hinc se recipere cùm uellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantũ in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neq; subsidia à lateribus summitti, neq; equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem decliui fastigio uergebat, in longitudinem passuum circiter quadringentorum: hàc nostris erat receptus, quòd eo incitati studio inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis cõstiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute, & patientia nitebantur, atq; omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ, atq; ex castris cohortes per oppidum crebrò summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idẽ Cæsar facere cogebatur, ut summissis in eundẽ locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc cùm esset modo pugnatum cõtinenter horis quinq;, nostriq́; grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt, paucisq́; deiectis, reliquos sese

conuer

conuertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nõnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroq; latere, etsi deiectis, atq; inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute connititur, atq; inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderũt, in his Qu. Fulginius ex primo hastato legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: uulnerãtur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cecilius primipili Centurio, & præter eum centuriones quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utriq; superiores discessisse existimarent. Afraniani, quòd cùm esse omnium iudicio inferiores uiderentur, cõminus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locũ, tumulumq; tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coëgissent. Nostri autem, quòd iniquo loco, atq; impari congressi numero, quòd quinq; horis prælium sustinuissent, quòd mõtem gladijs districtis ascendissent, quòd ex loco superiore terga uertere aduersarios coëgissent, atq; in oppidum cõpulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt: tanta enim tẽpestas cooritur, ut nunquàm illis locis maiores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus mõtibus nix profluxit, ac summas ripas fluminis

Qu. Fulginius

T. Cæcilius.

Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorũ perfici patiebantur, quod illis prohibere erat facile, cum ipsius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum, atque angustum locum tela iaciebantur: atq; erat difficile eodem tempore rapidißimo flumine opera perficere, & tela uitare. Nuntiatur *Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen cõstitisse.* Venerant *eò sagittarij ex* Rutenis, *equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert* Gallica *consuetudo.* Erant *prætereà cuiusq; generis hominum millia circiter sex cum seruis, liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperium certum: cùm suo quisq; consilio uteretur, atq; omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum, atque itinerum licentia.* Erãt *complures honesti adolescentes Senatorum filij, & equestris ordinis.* Erant *legationes ciuitatum, erant legati Cæsaris, hoc omnes flumina continebant: ad hos opprimendos cũ omni equitatu, tribusq; legionibus* Afranius *de nocte proficiscitur, imprudentesq; antè mißis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese* Galli *equites expediunt, prælium q; cõmittunt.* Hi, *dum pari certamine res geri potuit, magnũ hostium numerũ pauci sustinuere, sed ubi signa legionũ appropinquare cœperunt, paucis amißis, sese in montes proximos contulerũt.* Hoc *pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperũt.* Desiderati *sunt eo die sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonũ, atq; impedimentorum non magnus numerus: his tamen omnibus*

annona

annona creuit: quæ ferè res inopia non solùm præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit: iamq; ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, & militum uireis inopia frumenti diminuerat, atq; incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur: illi omnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Cæsar ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq;, & eorum amici pleniora etiam, atq; uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nuntijsq; Romam perlatis, magni demum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebãt. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cùm in his angustijs res esset, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibusq; obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm, * ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium uiminibus contextũ corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris XXII. milites q; his nauibus flumen transportat, continentemq; ripæ

*aliâs, stramine, & leui materia, & cætera.

ripæ collem improuisò occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab aduersarijs sentiatur, communit: huc legionem postea traiecit, atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita commeatus, & qui frumenti causa processerant, tutò ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dißipatos timore aggreßi, quàm magnum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt, cohortibusq́; centuriatis subsidio mißis, scienter in duas partes sese distribuũt, alij, ut prædæ subsidio sint: alij, ut uenientibus resistant, atque eos propellant, unamq́; cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt: incolumesq́; cũ magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maßilienses usi L. Domitij Apud Massiliam gesta. *consilio naues longas expediunt numero decemseptem, quarum erant undecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine nostra claßis terreatur, magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus suprà demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs, pollicitationibusq; incitant: certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis, pastoribusq́;, quos secũ adduxerat, cõplet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Maßiliam, stationes obtinebant. Erat multò inferior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortißimos uiros antesignanos, centuriones Cæsar ei claßi*

attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant, ij manus ferreas, atque harpagones parauerant, magnoq; numero pilorum, tragularum, reliquorumq; telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt, pugnatum utrinq; est fortissimè, atque acerrimè: neq; multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis, atque ij modò digressi à Massiliensibus recentem eorundem pollicitationem animis continebant, pastoresq; indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq; eorum excipiebant, & quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: cùm propius erat necessariò uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri (quòd minus exercitatis remigibus, minusq; peritis gubernatoribus utebantur, qui repentè ex onerarijs nauibus erant producti, nequedum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur: factæ enim subitò ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant) itaque dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant atque iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant, & magno numero Albicorum, & pastorum interfecto,

Nauale prælium.

partem

partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum cōpellunt. Eo die naues Massiliensium cum ijs, quae sunt captae, intereunt IX. *Hoc primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur. Simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitum, minus liberè, minus audacter uagabantur: aliàs non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptū haberent, angustius pabulabantur: aliàs longiore circuitu custodias, stationesq; equitū uitabāt, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebāt. Postremò etiam plures intermittere dies, & praeter consuetudinē omniū noctu cōstituerant pabulari. Interim Oscenses, & Calaguritani, qui erant cum Oscensibus cōtributi, mittunt ad eum legatos, seseq; imperata facturos pollicentur: hos Taraconenses, & Lacetani, & Ausetani, & paucis pòst diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent: pollicentur, atq; omnibus undiq; cōquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonēsis ad eum, cognito ciuitatis cōsilio, & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum perfecto ponte, magnis quinq; ciuitatibus ad amicitiā adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionū, quae cū Pompeio per Mauritaniā uenire dicebantur, multae longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Caesaris amicitiam sequūtur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Caesar ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneū locū, fossas*

Redit ad Ilerdam.

Oscenses. Calaguritani.

Taraconēses. Lacetani. Ausetani, Illurgauonenses.

pedum triginta in latitudinem cõplures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, uadumq; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq; intercluderentur, quòd multum Cæsar equitatu ualebat. Itaque constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atq; imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant: Cæsaris autem in Barbaris erat nomen obscurius. Hic magnos equitatus, magnaq; auxilia expectabãt, & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabãt.
Iberus fl. *Hoc inito consilio toto flumine Ibero naues conquirere,*
Octogesa opp. *& Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaq; passuum à castris aberat XX. Ad eum locum fluminis nauibus iunctis pontem imperant fieri, legionesq; duas flumen Sicorim traducunt, castraq; muniunt uallo pedum duodecim. Quare per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem, noctemq; opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægrè fiebat, possent tamen, atq; auderent flumen transire. Pedites uerò tantummodo humeris, ac summo pectore extarent, ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tẽpore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uerò eò magis illi*

illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum malè haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multò breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, & cum de tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repentè sese ad nouissimum agmen ostendunt, & magna multitudine circunfusa morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atq; interrumpi, aliâs inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi. Totis uerò castris milites conturbari, & dolore hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longius duci: Centuriones, Tribunosq; militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret, paratos esse sese, posse, & audere eà transire flumen, quà traductus esset equitatus. Quorum studio, & uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitũ obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit:

Afranius, & Petreius relinquunt Ilerdã, in Celtiberiã transituri.

reliquas legiones expeditas educit, magnoq; numero iumentorum in flumine suprà, atque infrà constituto, traducit exercitum, pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. Traducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemq; aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut milium sex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos, qui de tertia uigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemq; instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. Rursus conantes progredi insequitur, & moratur. Illi necessariò maturius, quàm constituerant, castra ponunt (suberant enim montes, atq; à millibus passuum quinq; itinera difficilia, atque angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris: præsidijsq; in angustijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atq; itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, Duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur

Cæsar exercitum Sicorim traducit.

tur

tur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur: hoc idē fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterq; idem suis renunciat, quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, & montuosa, qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostē prohiberi nihil esse negocij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent, posse prius ad angustias ueniri, quàm sentirentur. Alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco non posse clàm exiri. Circunfundi noctu equitatum Cæsaris, atq; omnia loca, atq; itinera obsideri, nocturnaq; prælia esse uitanda, quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni consulere consueuerit. Ad lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum militum, & Centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio cōtineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendū, & si aliquo accepto detrimento, tamē, summa exercitus salua, locū, quē petant, capi posse. Hæc uicit in cōcilio sentētia, & prima luce postridie constituūt proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albente cœlo omneis copias castris educit, magnoq; circuitu, nullo certo itinere exercitū ducit: nāq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Octogesam pertinebāt, castris hostium oppositis tenebantur: ipsi erant transcendendæ

L. Decidius Saxo.

ualles maximæ, ac difficillimæ, saxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus necessariò traderentur, milites'q; inermes, subleuati'q; alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites uisendi causa læti ex castris procurrebant, contumeliosis'q; uocibus prosequebantur, necessarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. Erat enim iter à proposito diuersum, contrariam'q; in partem iri uidebatur. Duces uerò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent: multum'q; eorum opinionem adiuuabat, quòd sine iumentis, impedimentis'q; ad iter profectos uidebant, ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt, iam'q; primos superare regionem castrorum animaduertunt, nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atq; occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes copiæ paucis præsidio relictis cohortibus exeunt, recto'q; ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias, montes'q; occuparēt. Sed exercitum Cæsaris uiarum difficultates tardabant. Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessariò deducta, ut si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculū uitarent. Impedimenta totius exercitus, cohortes'q; in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis

exercitu

*exercitu Cæsaris auxiliũ ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar, atq; ex magnis rupibus nactus planiciẽ, *in hac contra hostẽ aciem instruit. Afranius, cùm ab equitatu nouißimũ agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsißimus, mittit. Hunc magno cursu cõcitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodẽ omnibus copijs contenderet, & mutato itinere iugis Octogesam perueniret. Hũc cùm obliquo itinere Cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit, nec minimam partem temporis equitum uim Cetrati sustinere potuerunt, omnesq́; ab his circumuenti, in cõspectu utriusq; exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei, neq; uerò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circũdatum undiq; equitatu, cùm in loco æquo, atque aperto confligeretur, idq́; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, Centuriones, Tribuniq́; militum, ne dubitaret prælium committere, omnium esse militum paratißimos animos. Afranianos contrà multis rebus sui timoris signa misisse: quòd suis nõ subuenissent, quòd de colle non recederent, quòd uix equitum incursus sustinerent, collatisq́; in unum locum signis conferti neque ordines, neq; signa seruarent: quòd si iniquitatẽ loci itineret, datum iri tamẽ aliquo loco pugnãdi facultatẽ, quòd certè inde decedendũ esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se sine pugna, & sine uulnere suorum,*

*hac

Cetratorum cohortes quatuor occiduntur.

Cæsaris prudentia, & clementia.

s 5 rum,

rum, rem conficere posse, quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. Cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? Cur uulnerari pateretur optimè meritos de se milites? Cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cùm non minus esset imperatoris consilio superare, quàm gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos uidebat, quibus saluis, atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites uerò palàm inter se loquebantur, quoniã talis occasio uictoriæ dimitteretur, etiam cùm uellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseuêrat, & paulùm ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuat. Petreius, atq; Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Cæsar præsidijs mõtibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent: alterum, si Taraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum, legionariasq; interijciunt cohortes, uallumq; ex castris ad aquã ducere incipiunt, ut intra munitionẽ, & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius, atq; Afranius partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorũ discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgò procedunt, & quem quisq; in

Colloquia militum.

in castris notum, aut municipem habebat, conquirit, atq; *uocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent, eorũ se beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidem quærũt, rectè'ne se illi sint cõmissuri, & quòd nõ ab initio fecerint, armaq; cum hominibus necessarijs, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus fidẽ ab imperatore de Petreij, & Afranij uita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant. Legatosq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittũt: interim alij suos in castra inuitãdi causa adducunt, alij ab suis adducuntur, adeò, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. Compluresq; Tribuni militum, & Centuriones ad Cæsarem ueniunt, seq; ei cõmendant. Hoc idem fit à Principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco: ij suos notos, hospitesq; quærebant, per quem quisq; eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adolescens de sua, & parentis sui salute cũ Cæsare per Sulpitium legatum agebat. Erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse, & eorum, qui sine uulnere tantas res confecisse uidebantur, magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat: cõsiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicunq; accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius uerò non deserit sese, armat familiam, cum

*euocat

Petrei furor.

cum hac, & prætoria cohorte Cetratorum, barbarisq; equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere consueuerat, improuisò ad uallũ aduolat, colloquia militum interrũpit, nostros repellit ab castris, quos deprehẽdit, interficit: reliqui coëunt inter se, & repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosq; distringunt, atq; ita se à Cetratis, equitibusq; defendunt, castrorum propinquitate confisi, seq; in castra recipiunt, & ab his cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defendũtur. Quibus rebus cõfectis, flens Petreius manipulos circuit, milites q; appellat, neu se, neu Pompeium absentem imperatorem suũ aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulant, ut iurent omnes se exercitum, ducesq; non deserturos, neque prodituros, neq; sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse, ad idem iusiurandũ adigit Afranium, subsequuntur Tribuni militum, Centurionesq;. Centuriatim producti milites idem iurant, edicunt, penes quem quisq; sit miles Cæsaris, ut producatur: productos palàm in prætorio interficiunt: sed pleriq;, quos ceperãt, celant, noctuq; per uallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio iusiurãdi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesq; militum cõuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij uenerant, summa diligentia cõquiri, & remitti iubet. Sed ex numero Tribunorum militum, Centurionumq; nõnulli sua uoluntate apud eum remanserunt, quos ille posteà, magno in honore ha

re ha

re habuit. Centuriones, ampliorisq; ordinis equites Romanos in Tribunitiũ restituit honorẽ. Premebãtur Afraniani pabulatione, aquabantur ægrè, frumenti copiam legionarij nonnulli habebãt, quòd dierũ uigintiduorum ab Ilerda frumentum iußi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq; nullam, quorum erant & facultates ad parandũ exiguæ, & corpora insueta ad onera portãda: itaq; magnus eorũ quotidie numerus ad Cæsarẽ perfugiebat. In his erat angustijs res. Sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdã reuerti, quòd ibi paululum frumenti reliquerant, ibi se reliquum consilium expleturos confidebant. Tarraco aberat longius, quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui nouißimum agmen carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur, nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur. Genus erat hoc pugnæ, expeditæ cohortes nouißimum agmen claudebant, pluresq; in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascendendus, facilè ipsa loci natura periculũ repellebat, quòd ex locis superioribus, qui antecesserant, suos ascendentes protegebãt: cùm uallis, aut locus decliuis suberat, neq; ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uerò ex loco superiore in aduersarios tela conijciebant, tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cùm eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoq; impetu equitatum repellerent: eo summoto, repentè incitati cursu, sese in ualles uniuersi demitterent, atq; ita transgreßi rursus

Petreius Ilerdã reuerti statuit.

ſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantũ ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, ultroq; eos tuerentur, quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lentè, ac paulatim proceditur, crebroq;, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, ut tum accidit: millia enim progreßi quatuor, uehementius peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt, ibiq; una fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neq; iumentis onera deponunt. Vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculaq; conſtituta, & dimiſſos equites pabulãdi cauſa animaduertêre, ſeſe ſubitò proripiunt hora circiter ſexta eiuſdẽ diei, & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animaduerſa, Cæſar relictis his legionibus, ſubſequitur, præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit, hora decima ſubſequi, pabulatores, equiteſq; reuocari iubet, celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouißimum agmen, adeò, ut penè terga conuertant, compluresq; milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atq; uniuerſum immінebat. Tum uerò neque ad explorandũ idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſariò, & procul ab aqua, & natura iniquo loco caſtra ponunt. Sed iiſdem de cauſis Cæſar, quæ ſuprà ſunt demonſtratæ, prælio non laceſſit: & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt, quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſiue noctu, ſiue

inter

interdiu erumperent. Illi animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris conuertunt. Hoc idē postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt: sed quantū opere processerant, & castra protulerant, tantò aberant ab aqua longius, & præsenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die præsidio in castris relicto, uniuersas ad aquā copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionē, quàm prælio decertare malebat. Conatur tamen eos uallo, fossaq; cirummunire, ut quàm maximè repētinas eorum eruptiones demoretur, quò necessarios descensuros existimabat. Illi & inopia pabuli adducti, & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumēta interfici iubent. In his operibus, consilijsq; biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones educunt, aciemq; sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamq; omnium uideri prælio diffugisse, magnum detrimētum afferebat: sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quò minus dimicare uellet, mouebatur: atque hoc etiam magis, quòd spatij breuitas, etiam in fugā coniectis aduersarijs, non multum ad summā uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas parteis acies occupant duæ: tertia uacabat, ad incursum, atq; impetū militum relicta,

si præ

*si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa cõstituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta, & tertia in subsidijs locũ alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris triplex, sed primã aciẽ, quam ternæ cohortes ex quinta legione tenebãt, has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cuiusq; legionis subsequebantur: sagittarij, funditoresq́; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterq; propositũ uidebatur: Cæsar, ut nisi coactus prælium nõ committeret: ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res, aciesq́; ad solis occasum cõtinentur. Inde utriq; in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi uadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitumq́; partem flumen traijcit, crebrasq; in ripis custodias disponit. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquiũ petunt, & id si fieri poßit, semoto à militibus loco: ubi id à Cæsare negatum, & palàm si colloqui uellent, concessum est: datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. Venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius, non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicij tulisse, perpessos omniũ rerum inopiam. Nunc uerò penè ut fœminas * circummunitos prohiberi aqua, prohiberi in*

Acies instructæ.

Afranij cum Cæsare colloquium.

*aliâs, circũuentos

ri ingressu, neq; corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse. Itaq; se uictos confiteri, orare, atq; obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demißißimè, atq; subiectißimè exponit. Ad ea Cæsar respondit, nulli omnium has parteis uel querimoniæ, uel miserationis minus conuenisse: reliquos enim omneis suum officium præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui iniuria etiam accepta, suisq; interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruarit, & texerit: illius deniq; exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarunt, sic omniũ ordinum parteis in misericordia constitisse: ipsos Duces à pace abhorruisse: eos neq; colloquij, neq; induciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelißimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunq; hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere soleat, uti eò recurrant, & id cupidißimè petant, quod paulò antè cõtempserint: neq; nunc se illorum *humilitate, neq; aliqua tẽporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos cõtra se multos iam annos aluerunt, uelle dimitti: neq; enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam, neq; tot, tantasq; classes paratas, neq; summissos Duces rei militaris peritos, nihil horũ ad pacãdas Hispanias, nihil ad usum Prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem pacis nul-

*humanitate

lum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari, in se noui generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas Prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuũ commutari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil ualere, quòd superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se uno non seruari, quod sit omnibus datũ semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominia domũ reuertantur, exercitumq́; dimittant. Quæ tamẽ omnia & se tulisse patienter, & esse laturũ: neq; nunc id agere, ut ab illis abductũ exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile nõ sit: sed ne illi habeãt, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictũ, Prouincijs excederent, exercitumq́; dimitterent, si id sit factũ, nociturum se nemini: hãc unam, atq; extremã pacis esse conditionẽ. Id uerò militibus fuit pergratũ, & iucundũ, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nam cum de loco, & tẽpore eius rei controuersia inferretur, & uoce, & manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur, neq; omni interposita fide firmũ esse posse, si in aliud tẽpus differretur. Paucis cùm esset in utrãq; partem uerbis disputatũ, res huc deducitur, ut ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania statim: reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, ne'ue quis inuitus sacramento cogatur, à Cæsare cauetur.

tur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varũ ueniatur, se frumentũ daturũ pollicetur. Addit etiã, ut quid quisq; eorũ in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniã pro his rebus soluit. Quascũq; posteà cõtrouersias inter se milites habuerant, sua spõte ad Cæsarẽ introduxerũt. Petreius, atq; Afranius, cùm stipendiũ ab legionibus penè seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nõdum uenisse dicerẽt, Cæsar ut cognosceret, postulatũ est. Eoq; utriq;, quod statuit, cõtenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiões suas antecedere, reliquas subsequi iußit, ut nõ longo inter se spatio castra facerẽt, eiq; negotio Qu. Fusium Calenũ legatum præfecit. Hoc eius præscripto ex Hispania ad Varũ flumẽ est iter factum, atq; ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI

LIBER SECVNDVS.

DVM HAEC *in Hispania geruntur,* C. Trebonius *legatus, qui ad oppugnationem Maßiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerẽ, uineas, turresq; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui, naualibusq;: altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod adigit ad hostium*

C. Trebonius Massiliam oppugnat.

ſtium Rhodani. Maßilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terra: huius quoque ſpatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altißima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq; comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum duodecim cuſpidibus præfixi, atque hi maximis balliſtis mißi, per quatuor ordines cratiũ interra defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter ſe porticus integebantur, atque hàc agger inter manus proferebatur: antecedebat teſtudo pedũ ſexaginta, æquãdi loci cauſa facta, itẽ ex fortißimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationem tardabat. Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri, & turribus inferebantur: quæ facilè noſtri repellebant milites, magnisq; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reijciebant. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maßilienſibusq; ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur: appul

Maſsiliæ ſitus.

L. Naſidius.

appulsisq; Messanam nauibus, atq; inde propter repentinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Maßiliam uersus perficit, præmißaq; clàm nauicula Domitium, Maßilienſesq; de ſuo aduentu certiores facit: eosq; magnopere hortatur, ut rurſus cũ Bruti claſſe, additis ſuis auxilijs, confligant. Maßilienſes post ſuperius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerāt, ſummaq; industria armauerant: remigum, gubernatorumq; magna copia ſuppetebat: piſcatoriasq; adiecerant, atq; contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti: has ſagittarijs, tormentisq; compleuerant. Tali modo instructa claſſe, omnium ſeniorum, matrumfamiliæ, uirginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati ſubuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm antè dimicauerant, naues conſcendunt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. *Naſidij ſumma ſpe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Maßilienſium, ad Naſidium perueniunt. Ibiq; naues expediunt, rurſusq; ſe ad confligendum animo confirmant, & conſilia communicant. Dextra pars Maßilienſibus attribuitur, ſinistra Naſidio. Eòdem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæſarem, captiuæ Maßilienſium acceſſerant ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus*

Maßilienſiũ claſsis refecta. Taurenta. Bruti claſsis.

rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superauissent, ut uictos contemnerent: plenus spei bonæ, atque animi aduersus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonij, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesq́; superioris ætatis cum liberis, atque uxoribus, publicisq́; custodijs aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti uictoriam ab Dijs exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. Nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplißimi nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant, ut siquid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore uiderent: si superauissent, uel domesticis opibus, uel externis auxilijs de salute urbe confiderent. Commisso prælio, Maßiliensibus res nulla ad uirtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paulò antè ab suis acceperant, hoc animo decertabãt, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur: & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: diductisq́; nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, & siquando nostri facultatem nacti ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque uerò coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neque multum

Præliũ nauale inter Masilienses, & Brutum.

Albici.

tum

tum cedebant uirtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna uis eminus missa telorũ, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. Conspicatæq; naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex signo facilè agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerãt: sed tantum re prouisa Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter se incitatæ conflixerunt, ut uehementissimè utraque ex concursu laborarent: altera uerò perfracto rostro tota collabefieret. Qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq́; ambas deprimũt. Sed Nasidianæ naues nulli usui fuerunt, celeriterq́; pugna excesserunt. Non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cùm iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incur- Turris.

ſus humilem, paruamq́; fecerunt: huc ſe referebant: hinc ſi qua maior oppreſſerat uis, propugnabant, hinc ad repellendū, & proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquouerſus pedes x x x. ſed parietum craſſitudo ped. v. Poſteà uerò (ut eſt rerum omnium magiſter uſus) hominum adhibita ſolertia, inuentum eſt magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum eſt: Vbi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem, eam in parietes inſtruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum ſtructura tegerentur, nequid emineret, ubi ignis hoſtium adhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum paſſum eſt, laterculo aſtruxerunt, ſupraq́; eum locum tigna tranſuerſa iniecerunt, non longè ab extremis parietibus, quibus ſuſpenderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura, ſupraq́; ea tigna directò tranſuerſas trabes iniecerunt, eaſq́; aſſeribus religauerunt: has trabes paulò longiores, atq; eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt, ut eſſet, ubi tegumenta prępendere poſſent, ad defendendos ictus, ac repellendos. Cùm inter eam contignationem parietes extruerentur, eamq́; contabulationem ſummam lateribus, lutoq́; conſtrauerunt, nequid ignis hoſtium nocere poſſet, centonesq́; inſuper iniecerunt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, eaſq́; ex tribus partibus, quæ ad hoſtes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem

prępen

præpendentes religauerunt, quod unum genus tegumen-ti alijs locis erant experti nullo telo, neq; tormento traijci posse. Vbi uerò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera *abduxerunt, turris tectum per seipsum præhēsionibus ex contignatione prima suspendēre, ac tollere cœperunt. Vbi quantum storiarum demißio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, pariētes lateribus extruebant: rursusq; alia præhensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primò tecta, extremis lateribus instruebant. Exq; ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq; eleuabant. Ita tutò, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasq;, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda, in struendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circùm essent opera, tueri se posse confisi sunt, musculum ped. LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrem, murumq; perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in sōlo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur: inq; eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur, eò super tigna bipedalia inijciunt, eaq; laminis, clauisq; religant: ad extremum musculi tectum, trabesq; extremas, quadratas regulas quatuor patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculos struantur, contineant. Ita fastigiato,

*adduxerūt

Musculus.

t s atq;

militesq; auersi à prælio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos, exercitumq; peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt. Orant, ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam: itaque à defensione desistere, nullam exoriri moram posse, quo minus cùm uenisset, si imperata non facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerent. Hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris expectatur, nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum, ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur, ægreq; tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterq; eam rem pertulerunt: quòd stetisse per Treboniũ, quominus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atq; occasionem fraudis, ac doli quærunt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atq; animo remißis, subitò meridiano tempore, cùm alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset: arma uerò omnia

Induciæ.

omnia reposita, contectaq; essent, portis se foras erumpunt, secundo, magnoq; uento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam cōciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alij ex castris sese incitant: fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq; musculum, turrimq; lateritiam liberè incendunt: ita multorum mensium labor hostium perfidia, & ui tempestatis puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Maßilienses postero die, eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq; eruptione pugnauerunt, multumq; ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus malè cecidisse uiderunt, inducijsq; per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, latèq; in finibus Maßiliensium excisis, & coniectis: aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritijs duobus muris, senûm pedum craßitudine, atq; eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua ferè latitudine, atq; ille congestus

Ignis operibus infertur.

Agger ex lateritijs muris cōfectus.

congestus ex materia fuerat agger. Vbi * *autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse poßint. Et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunq; usui sunt, sine periculo supportat: celeriter res administratur, diuturni laboris detrimentum solertia, & uirtute militum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis uidetur, eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt ea, quæ diu, longoq; spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus esset, neq; quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemq; exemplo sentiunt totam urbem, quà sit aditus ab terra, muro, turribusq; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cùm penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac tela manu coniicerentur, suorumq; tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire, pariq; cōditione è muro, ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initiò cognitis his rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pōpeianis rebus, amicißimè de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide, neceßitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere, neque ignorare*

*aut

M. Varronis in ulteriori Hispania gesta.

ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neque se in ullam partem mouebat. Posteà uerò, cùm Cæsarem ad Maßiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia cōuenisse, magna esse in spe, atq; expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq; posteà acciderant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit, atq; hæc ad eum latius, atq; inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota prouincia: legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coëgit, quod Maßiliensibus, item quod Afranio, Petreioq; mitteret, naues longas x. Gaditanis, ut facerent, imperauit. Complures prætereà in Hispali faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaq; ornamenta ex fano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eò sex cohortes præsidij causa ex prouincia misit: Caiumq; Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò procurādæ hæreditatis causa uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij contulit. Ipse habuit graues in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se certis nuntijs, certis autoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sibi ad remp. administrādam HS. CXC. millia, & argenti pondo XX. millia, tritici

Hispalis.

Gades.

Caius Gallonius.

tritici modios CXX. *millia polliceri cogit. Quas Cęsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, pręsidiaq; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: qui uerba, atq; orationem aduersus rempub. habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Prouinciam omnem in sua, & Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quę sunt gestę in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hęc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq; omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Cęsaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusq; comparatis bellum duci non difficile existimabat. Cęsar, et si multis, necessarijsq; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partē belli in Hispanijs relinquere, quòd magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Qu. Cassio Tr. Pl. ipse cum equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur, edictumq; pręmittit, ad quam diem magistratus, principesq; omnium ciuitatum sibi esse prestò Cordubę uellet. Quo edicto tota Prouincia*peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubę conuentus per se portas Varroni clausit, custodias, uigiliasq; in muro, turribusq; disposuit. Cohortes duas, quę Colonicę appellabantur, cùm eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quę est longè firmissima totius prouincię ciuitas,*

*aliâs, promulgato

Cōuētus Cordubę Varronem excludit.

Carmonēses.

*ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus, quàm primùm Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur: tanta, ac tam secunda in Cæsarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, simulatq; cognitum sit de edicto Cæsaris cõsensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Galloniũ ex oppido expellerent, urbem, insulamq; Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad sequisq; hospitio cupidißimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cùm itinere conuerso sese in Italiam uenturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas: tum uerò omni interclusus itinere ad Cæsarẽ mittit, paratũ se esse legionẽ, cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarẽ mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarẽ uenit, relatis ad eum*publicis rationibus: cum fide, quod penes eum est, pecuniæ tradit, & quod ubiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim*

Gaditani à Varrone deficiunt.

Varronis deditio.

*publicis cũ fide rationibus

gratias

gratias agit: Ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quòd præsidia expulissent: Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seseq; in libertatē uindicassent: Tribunis mil. centurionibusq;, qui eò præsidij causa uenerant, quòd eorum consilia sua uirtute cōfirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos, hāc pœnam tulisse cognouerat: tributis quibusdā publicis, priuatisq; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias, monumentaq;, quæ ex phano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templū iubet. Prouinciæ Qu. Cassium præficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse his nauibus, quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruēnit: ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabant. Eadē ratione priuatim, ac publicè quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonem, atque inde Maßiliam peruenit: ibi legem de Dictatore latam, seseq; Dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoscit. Maßilienses omnibus defeßi malis, rei frumētariæ ad summā inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina cōclusione, & mutatione uictus (panico enim uetere, atq; hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratū in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum,

Flagitio Cæsaris.

Qu. Casßius.

Tarraco.

Narbona.

Cæsar dictator dictus.

Massilienses.

u & ex

& exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatē uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude cōstituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius cognita Maßiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unā ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus: hunc cōspicatæ naues, quæ missu Bruti consuetudine quotidiana ad portū excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioq; tempestatis ex conspectu abijt: duo perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Maßilienses arma, tormentaq; ex oppido, ut est imperatum, proferunt. Naues ex portu, naualibusq; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & uetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit. Cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Accij Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduoq;, & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis paßuum uigintiduo millia, habetq; non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentū L. Cæsar filius cū decem longis nauibus ad Clupeam præstolās, quas naues Vticæ ex prædonum bello subductas P. Accius reficiendas huius belli causa curauerat, ueritusq; nauium multi

Domitij fuga.

Maßiliēsium deditio.

C. Curio in Africam nauigat.

Aquilaria.
Clupea.

P. Accius.

multitudinem ex alto refugerat, appulsaq; ad proximum littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquàm relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eòdem cum exercitu proficiscitur, biduiq; iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit, C. Caninium Rebillum legatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana, quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro, oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, & angusto: simul animaduertit multa undique portari, atque agi plenißimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur: huc equitatum

Adrumetum. C. Considius, Longus.

M. Rufus.

Vtica.

Bagrada fl.

Castra Corneliana.

Accij Vari castra.

mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodemq́; tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesq́; CCCC. mittuntur à Varo, quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. Iuba rex. *Huic & paternum hospitium cum Pōpeio, & simultas cū Curione intercedebat: quòd Tribunus Pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se, neq; uerò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam, numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra Corneliana uela duxisset. Qua pronunciatione facta, tēporis puncto sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque uniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur.* Curio imperator appellat. *Postero die Vticam exercitum duxit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitū, peditumq́; ab rege missa, Vticam uenire: eodemq́; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primū agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primū impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciē instruit, equitesq́; committunt prælium: & prius quàm planè legiones explicari, & cōsistere possent, tota auxilia Regis impedita,*

impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conijciunt, equitatuq; omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidū recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduobus ad Acciū Varum perfugiunt. Ii seu uerè quam habuerant opinionē, perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt. Nam quæ uolumus, & credimus libenter: & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in cōspectum exercitū uenire, & colloquēdi dare facultatē. Qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atq; una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, ijdem ordines, manipuliq; cōstarent. Hāc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quòd apud Domitiū, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpessi: neu pro his pugnarēt, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionū addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Acciū secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione,

Sex Quintilius Varus.

nullam in partem ab exercitu Curionis fit significa
atque in suas uterq; copias reducit, et in castris Cu
Timor in castris Curionis. ris magnus omnium incessit timor. Nam is varijs ho
num sermonibus celeriter augetur. unusquisq; enim o
niones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, su
quid timoris addebat. Hoc ubi uno autore ad plures p
manauerat, atq; alius alij tradiderat, plures autores e
rei uidebantur. ciuile bellum, genus hominum quod li
ret libere facere, & sequi quod uellent, legiones hae, q
paulo antè apud aduersarios fuerant (nam etiam Caes
ris beneficium mutauerat consuetudo) quae offerrent
municipia etiam diuersis partibus coniuncta. Neq; en
ex Marsis, Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore noc
in contubernijs, commilitesq;, nonnulli grauiores serm
nes militum uulgò durius accipiebant: nonnulla etiam a
ijs, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. Qu
De summa rei consilium. bus de causis concilio conuocato, de summa rerum deli
berare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibu
modis, castraq; Vari oppugnanda censerent, quòd hu
iusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse
arbitrarentur. Postremò praestare dicebant per uirtutem
in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos, & cir-
cumuentos à suis, grauißimum supplicium pati. Porrò
erant, qui censerent de tertia uigilia, in castra Corneliana
recedendum, ut maiore spatio tēporis interiecto, militum
mentes sanarētur, simul, siquid grauius accidisset, magna
multitudine nauium, & tutius, & facilius in Siciliam re-
ceptus daretur. Curio utrunq; imprŏbans consiliū, quan-
tùm alteri sententiae deesset animi, tantùm alteri superesse
dicebat:

dicebat: hos turpißimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere, & natura loci munitißima castra expugnari posse cõfidimus? aut uerò quid proficimus, si accepto magno detrimẽto, ab oppugnatione castrorũ discedimus? Quasi non & felicitas rerũ gestarũ exercitus beneuolentiã imperatoribus, & res aduersæ odia cõcilient. Castrorum autem mutatio, quid habet, nisi turpẽ fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parum cred.: neq; improbos, scire sese timeri, quòd illis licentiã timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse cõfido, quantò hæc dißimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præstat? An nõ uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiã, ut media nocte proficiscamur, addunt, quò maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeã: neq; tanti timoris, ut ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror, magnaq; ex parte iam me unà uobiscũ de re iudicium factũrũ confido. Dimisso cõcilio, concionẽ aduocat militũ, commemorat, quo sit eorũ usus studio ad Corfiniũ Cæsar, ut magnã partẽ Italiæ beneficio, atq; autoritate eorũ suã fecerit. Vos enim, uestrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta:

Curionis uerba.

Curionis ad milites cõcio.

u 4 neq;

sus humilem, paruamq́; fecerunt: huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat uis, propugnabant, hinc ad repellendũ, & prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes x x x. sed pariẽtum crassitudo ped. v. Posteà uerò (ut est rerum omnium magister usus) hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est: Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in pariẽtes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema pariẽtum structura tegerentur, nequid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo astruxerunt, supráq; eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longè ab extremis pariẽtibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura, supráq; ea tigna directò transuersas trabes iniecerunt, easq́; asseribus religauerunt: has trabes paulò longiores, atq; eminentiores, quàm extremi pariẽtes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta præpendẽre possent, ad defendendos ictus, ac repellendos. Cùm inter eam contignationem pariẽtes extruerentur, eamq́; contabulationem summam lateribus, lutoq́; constrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset, centonesq́; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem pariẽtum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq́; ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem

præpen

præpendentes religauerunt, quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neq; tormento traijci posse. Vbi uerò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera*abduxerunt, turris tectum per seipsum prehẽsionibus ex contignatione prima suspendĕre, ac tollere cœperunt. Vbi quantum storiarum demißio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, pariĕtes lateribus extruebant: rursusq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primò tecta, extremis lateribus instruebant. Exq; ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq; eleuabant. Ita tutò, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasq;, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda, in struendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circùm essent opera, tueri se posse confisi sunt, musculum ped. LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrem, murumq; perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in sŏlo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur: inq; eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur, eò super tigna bipedalia inijciunt, eaq; laminis, clauisq; religant: ad extremum musculi tectum, trabesq; extremas, quadratas regulas quatuor patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculos struantur, contineant. Ita fastigiato,

*adduxerũt

Musculus.

militesq; auersi à prælio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos, exercitumq; peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt. Orant, ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam: itaque à defensione desistere, nullam exoriri moram posse, quo minus cùm uenisset, si imperata non facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerent. Hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris expectatur, nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum, ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur, ægreq; tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterq; eam rem pertulerunt: quòd stetisse per Treboniũ, quominus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atq; occasionem fraudis, ac doli quærunt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atq; animo remissis, subitò meridiano tempore, cùm alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset: arma uerò omnia Induciæ.

omnia reposita, contectaq; essent, portis se foras erumpunt, secundo, magnoq; uento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam cōciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alij ex castris sese incitant: fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq; musculum, turrimq; lateritiam liberè incendunt: ita multorum mensium labor hostium perfidia, & ui tempestatis puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Maßilienses postero die, eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq; eruptione pugnauerunt, multumq; ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus malè cecidisse uiderunt, inducijsq; per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, lateq; in finibus Maßiliensium excisis, & coniectis: aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritijs duobus muris, senûm pedum craßitudine, atq; eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua ferè latitudine, atq; ille congestus

Ignis operibus infertur.

Agger ex lateritijs muris cōfectus.

congestus ex materia fuerat agger. Vbi autem spatium* inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse poßint. Et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunq; usui sunt, sine periculo supportat: celeriter res administratur, diuturni laboris detrimentum solertia, & uirtute militum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis uidetur, eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt ea, quæ diu, longoq; spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus esset, neq; quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemq; exemplo sentiunt totam urbem, quà sit aditus ab terra, muro, turribusq; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cùm penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac tela manu coniicerentur, suorumq; tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire, pariq; cõditione è muro, ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initiò cognitis his rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Põpeianis rebus, amicißimè de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide, neceßitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere, neque ignorare*

*aut

M. Varronis in ulteriori Hispania gesta.

ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neque se in ullam partem mouebat. Posteà uerò, cùm Cæsarem ad Maßiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia cõuenisse, magna esse in spe, atq; expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq; posteà acciderant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit, atq; hæc ad eum latius, atq; inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota prouincia: legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coëgit, quod Maßiliensibus, item quod Afranio, Petreioq; mitteret, naues longas x. Gaditanis, ut facerent, imperauit. Complures prætereà in Hispali faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaq; ornamenta ex fano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eò sex cohortes præsidij causa ex prouincia misit: Caiumq; Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò procurãdæ hæreditatis causa uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij contulit. Ipse habuit graues in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se certis nuntijs, certis autoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sibi ad remp. administrãdam HS. CXC. millia, & argenti pondo XX. millia, tritici

Hispalis. Gades. Caius Gallonius.

tritici modios CXX. *millia polliceri cogit. Quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, praesidiaq́; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: qui uerba, atq́; orationem aduersus rempub. habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Prouinciam omnem in sua, & Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq́; omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Caesaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusq́; comparatis bellum duci non difficile existimabat. Caesar, et si multis, necessarijsq́; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partē belli in Hispanijs relinquere, quòd magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaq́; duabus legionibus mißis in ulteriorem Hispaniam cum Qu. Caßio Tr. Pl. ipse cum equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur, edictumq́; praemittit, ad quam diem magistratus, principesq́; omnium ciuitatum sibi esse praestò Cordubae uellet. Quo edicto tota Prouincia*peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubae conuentus per se portas Varroni clausit, custodias, uigiliasq́; in muro, turribusq́; disposuit. Cohortes duas, quae Colonicae appellabantur, cùm eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quae est longè firmißima totius prouinciae ciuitas,*

*aliâs, promulgato

Cōuētus Cordubae Varronem excludit.

Carmonēses.

ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus, quàm primùm Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur: tanta, ac tam secunda in Cæsarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, simulatq; cognitum sit de edicto Cæsaris cõsensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Galloniũ ex oppido expellerent, urbem, insulamq; Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisq; hospitio cupidißimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cùm itinere conuerso sese in Italiam uenturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas: tum uerò omni interclusus itinere ad Cæsarẽ mittit, paratũ se esse legionẽ, cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarẽ mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarẽ uenit, relatis ad eum *publicis rationibus: cum fide, quod penes eum est, pecuniæ tradit, & quod ubiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim

Gaditani à Varrone desciunt.

Varronis deditio.

*publicis cũ fide rationibus

gratias agit: Ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quòd præsidia expulissent: Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seséq; in libertatẽ uindicassent: Tribunis mil. centurionibusq;, qui eò præsidij causa uenerant, quòd eorum consilia sua uirtute cõfirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos, hãc pœnam tulisse cognouerat: tributis quibusdã publicis, priuatisq; premijs, reliquos in posterum bona spe complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias, monumentaq;, quæ ex phano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templũ iubet. Prouinciæ Qu. Cassium præficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse his nauibus, quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruẽnit: ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabant. Eadẽ ratione priuatim, ac publicè quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonem, atque inde Maßiliam peruenit: ibi legem de Dictatore latam, seséq; Dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoscit. Maßilienses omnibus defeßi malis, rei frumẽtariæ ad summã inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina cõclusione, & mutatione uictus (panico enim uetere, atq; hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratũ in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum,

Flagitio Cæsaris.

Qu. Cassius.

Tarraco.

Narbona.

Cæsar dictator dictus.

Maßilienses.

u & ex

& exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatē uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude cōstituunt. Sed

Domitij fuga.

paucis antè diebus L. Domitius cognita Maßiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unà ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus: hunc cōspicatæ naues, quæ missu Bruti consuetudine quotidiana ad portū excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioq; tempestatis ex conspectu abijt: duo perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt.

Maßiliensium deditio.

Maßilienses arma, tormentaq; ex oppido, ut est imperatum, proferunt. Naues ex portu, naualibusq; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & uetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit. Cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

C. Curio in Africam nauigat.

Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Accij Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduoq;, & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum uigintiduo millia, habetq;

Aquilaria. Clupea.

non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentū L. Cæsar filius cū decem longis nauibus ad Clupeam præstolās, quas

P. Accius.

naues Vticæ ex prædonum bello subductas P. Accius reficiendas huius belli causa curauerat, ueritusq; nauium

multi

multitudinem ex alto refugerat, appulsaq; ad proximum littus triremem constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C.Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M.Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquàm relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eôdem cum exercitu proficiscitur, biduiq; iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit, C. Caninium Rebillum legatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana, quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro, oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica. altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, & angusto: simul animaduertit multa undique portari, atque agi plenißimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur: huc equitatum

Adrumetum. C.Considius. Longus.

M.Rufus.

Vtica.

Bagrada fl.

Castra Corneliana.

Accij Vari castra.

mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodemq́; tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesq́; CCCC. mittuntur à Varo, quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. Iuba rex. *Huic & paternum hospitium cum Pōpeio, & simultas cū Curione intercedebat: quòd Tribunus Pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se, neq; uerò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam, numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra Corneliana uela duxisset. Qua pronunciatione facta, tēporis puncto sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque uniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur.* Curio imperator appellat. *Postero die Vticam exercitum duxit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitū, peditumq́; ab rege missa, Vticam uenire: eodemq́; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primū agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primū impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciē instruit, equitesq́; committunt prælium: & prius quàm planè legiones explicari, & cōsistere possent, tota auxilia Regis impedita,*

impedita,ac perturbata,quòd nullo ordine,& sine timo re iter fecerant, in fugam se conijciunt, equitatuq; omni ferè incolumi,quòd se per littora celeriter in oppidũ rece pit,magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduobus ad Acciũ Varum perfugiunt. Ii seu uerè quam habuerant opinionẽ, perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt. Nam quæ uolumus, & credimus libenter: & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in cõspectum exercitũ uenire, & colloquẽdi dare facultatẽ. Qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atq; una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, ijdem ordines, manipuliq; cõstarent. Hãc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quòd apud Domitiũ, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpeßi: neu pro his pugnarẽt, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionũ addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Acciũ secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione,

Sex Quintilius Varus.

nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterq; copias reducit, atq; in castris Curionis magnus omnium inceßit timor. Nam is uarijs hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisq; enim opiniones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno autore ad plures permanauerat, atq; alius alij tradiderat, plures autores eius rei uidebantur: ciuile bellum, genus hominum quod liceret liberè facere, & sequi quod uellent, legiones hæ, quæ paulò antè apud aduersarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrentur, municipia etiam diuersis partibus coniuncta. Neq; enim ex Marsis, Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitesq;, nonnulli grauiores sermones militum uulgò durius accipiebant: nonnulla etiam ab ijs, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. Quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraq; Vari oppugnanda censerent, quòd huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò præstare dicebant per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos, & circumuentos à suis, grauißimum supplicium pati. Porrò erant, qui censerent de tertia uigilia, in castra Corneliana recedendum, ut maiore spatio tẽporis interiecto, militum mentes sanarẽtur, simul, siquid grauius accidisset, magna multitudine nauium, & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; imprŏbans consiliũ, quantùm alteri sententiæ deesset animi, tantùm alteri superesse dicebat:

Timor in castris Curionis.

De summa rei consilium.

dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse cõfidimus? aut uerò quid proficimus, si accepto magno detrimẽto, ab oppugnatione castrorũ discedimus? Quasi non & felicitas rerũ gestarũ exercitus beneuolentiã imperatoribus, & res aduersæ odia cõcilient. Castrorum autem mutatio, quid habet, nisi turpẽ fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parum cred.: neq; improbos, scire sese timeri, quòd illis licentiã timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse cõfido, quantò hæc dissimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præstat? An nõ uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiã, ut media nocte proficiscamur, addunt, quò maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeã: neq; tanti timoris, ut ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror, magnaq; ex parte iam me unà uobiscũ de re iudicium facturũ confido. Dimisso cõcilio, concionẽ aduocat militũ, commemorat, quo sit eorũ usus studio ad Corfiniũ Cæsar, ut magnã partẽ Italiæ beneficio, atq; autoritate eorũ suã fecerit. Vos enim, uestrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta:

Curionis uerba.

Curionis ad milites cõcio.

u 4 neq;

neq; sine causa & Cæsar amicißimè de uobis, & illi grauißimè iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus uestri facti præiudicio demotus, Italia exceßit. Cæsar me, quem sibi charißimũ habuit, prouinciamq; Siciliam, atq; Africam, sine quibus urbem, atque Italiam tueri non potest, uestræ fidei cõmisit. Adsunt, qui uos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? Et in eorum potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uerò in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus. XL. quibus in conspectũ aduersariorũ uenerit Cæsar. An qui incolumes resistere nõ potuerunt, perditi resistent? Vos autẽ incerta uictoria Cæsarẽ secuti, dijudicata iam belli fortuna, uictũ sequammi, cùm uestri officij præmia percipere debeatis? Desertos enim se, ac perditos à uobis dicunt, & prioris sacramẽti mentionem faciunt. Vos'ne uerò L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? non'ne extremam pati fortunã paratos proiecit ille? non sibi clàm uobis salutẽ fuga petiuit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidẽ uos tenere quì potuit? cum proiectis fascibus, & deposito imperio priuatus, & captus ipse, in alienam uenisset potestatem? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramẽto, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis, et capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem

probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euentu belli, præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quē ad finem adhuc res processit, fortunamq́; cur prætercam? An pœnitet uos, quòd saluum, atq; incolumem exercitū, nulla omnino naue desiderata traduxerim? quòd classem hostiū primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinuq́; aduersariorum CC. *naues onerarias abduxerim? Eoq́; illos compulerim, ut neq; pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna, atq; his Ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidē me Cæsaris militem dici uolui: uos me imperatoris nomine appellauistis: cuius si uos pœnitet, uestrum uobis beneficium remitto, mihi meū restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspitionem sustinere uiderētur. Discedentē uerò ex concione uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidē, uirtutemq́; experiri. Quo facto cōmutata omniū & uoluntate, & opinione, cōsensu suo cōstituit Curio, cum primùm sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos loco eodē, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Accius du-*

bitat copias producere, siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatē prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut suprà demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu. Hanc uterque si aduersariorū copiæ transire conarentur, expectabat, quò æquiore loco prælium cōmitteretur: simul à sinistro cornu P. Acij, equitatus omnis, & unà leuis armaturæ interiecti complures, cùm se in uallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primū impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs, qui unà procurrerant leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concìdi uidebat. Tum Rebillus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes, adeoq; erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi non facilè eniterēntur. Sed præoccupatus animis Accianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius, quàm telum abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, seq; in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugi

Prælium inter Acciū Varum, & Curionem.

Vari fuga. Fabij Peligni facinus.

fugientium consecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esset ex eius militibus, & monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille sæpius appellatur, aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit. Humerum apertum gladio appetit, paulumq; abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus, interficitur,* ac fugientiũ multitudine, ac turba portæ castrorũ occupantur, atq; iter impeditur, pluresq; in eo loco sine uulnere, quàm in prælio, aut fuga intereunt. Neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, & munitio castrorum aditum prohibebat, tum quòd ad prælium egreßi Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaq; Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus. Ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atque uulneratis, qui omnes discessu Curionis, multiq; prætereà per simulationem uulnerũ ex castris in oppidum propter timorem sese recipiũt. Qua re animaduersa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otij. Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs illi amicißimi conuentus, qui ex uarijs generibus constarent, terror ex superioribus prælijs

*hac

magnus

magnus. Itaque de deditione omnes palàm loquebantur. Et cum P. Accio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cùm agerentur, nuntij præmißi ab Rege Iuba uenerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamq; Cæsaris in Hispania res secundæ in Africā nuntijs, ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatis, nihil cōtra se Regem ausurum existimabat. Sed ubi certis autoribus comperit minus v. & xx. millibus longè ab Vtica eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recipit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam cōferre cœpit. Statimq; in Siciliam misit, uti duæ legiones, reliquumq; equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducēdum aptißima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eò congesta, non materiæ multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenißimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; cōsilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam reuocatū finitimo bello, & controuersijs Leptitanorum restitisse in regno. Saburam eius præfectum cum mediocribus copijs missum Vticæ appropinquare. His autoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc

Regis Iubæ copiæ.

Sabura.

ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatũ omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradã, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequebatur, & sex millũ passuũ interuallo à Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt: imprudentes, atq; inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt, multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionẽ equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinq; castris præsidio relictis, progressus millia passuum sex, equites conuenit, rem gestam cognouit: ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit, respondent Saburã: reliqua studio itineris conficiendi quærere prætermittit, proximaq; respiciens signa, Videtis'ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire, abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmijs uestris, & de referẽda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim cùm eorum exiguus numerus cũ tanta multitudine Numidarum cõferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur: ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa prætereà spolia præferebantur: capti homines, equitesq; producebãtur: ut quicquid

quid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant, equites sequi iubet sese, iterq; accelerat, ut quàm maximè ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant. Atque alij alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq; XL. lentius subsequitur, suspicatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq; instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, sese, cùm opus esset, signum prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsenti temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit: quibus ex locis cùm longius esset progressus confecto iam labore exercitu XVI. millium spatio consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit, sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosq; hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidem, ut defessis, neq; equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnãdum, uirtusq; deerat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere substiterant) quamcunque in partem impetũ fecerant,

Curionis, & Saburæ prælium.

cerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostiũ ab utroq; cornu circuire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cùm cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetũ nostrorum effugiebãt, rursusq; ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. Sic neq; in loco manere, ordinesq; seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. Hostium copiæ, summißis ab Rege auxilijs, crebrò augebantur: nostros uires laßitudine deficiebant: simul ij, qui uulnera acceperant, neq; acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quòd tota acies equitatu hostium circundãta tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tẽpore homines facere consuerunt, aut suã mortem miserabantur, aut parenteis suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit: unam, ut in reliquis rebus, spem reliquã salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò inferri signa iubet. Hos quoq; præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uerò ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunsistens, ut fuga salutem petat, atq; in castra contendat, & se ab eo nõ discessurum pollicetur. At Curio nunquàm amisso exercitu, quem à Cæsare fidei commissum acceperit, se in eius conspe

conspectum reuersurum confirmat: atque ita præliãs interficitur: equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouißimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratũ est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant: illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportẽtur. Pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq; se puluerem uenientium cernere (quarum rerum nihil omnino acciderat) alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisq; consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarũ magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officiũ, imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potißimùm ex magno numero conscenderent, ut multitudine, atq; onere nonnulli deprimerentur: reliqui hoc timore propius adire tardarẽtur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq; familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirẽt: reliquæ copiæ mißis ad Varũ noctu legatorũ numero cẽturionibus, sese ei dediderunt, quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iußit, paucos electos in re-gnum

Curionis, & suorũ cædes.

gnũ remisit. Cùm Varus suã fidem ab eo lædi quereretur, neq; resistere auderet, ipse equo in oppidũ uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ cõstituit, atq; imperauit, diebusq; æquè pòst paucis, se in regnũ cũ omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER TERTIVS.

DICTATORE habẽte comitia Cæsare, cõsules creãtur Iu. Cæsar, et P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus cõfectis, cũ fides tota Italia esset angustior, neq; creditæ pecuniæ soluerẽtur, cõstituit, ut arbitri darẽtur: per eos fierent æstimationes possessionũ, & rerũ, quanti quæq; earũ ante bellum fuissent, atq; eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorẽ nouarum tabularũ tollendũ, minuẽdumq;, qui ferè bella, & ciuileis dissensiones sequi consueuit, & ad debitorũ tuendam existimationẽ esse aptißimũ existimauit. Item Prætoribus, Tribunisq; pl. rogationes ad populũ ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbem præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs sen- P.Seruilius.

tentiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi ocio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet, proinde aestimans, ac si usus esset, quoniā sufficissent potestatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos, ne aut ingratus in referēda gratia, aut arrogans in praeripiendo Populi beneficio uideretur. Eis rebus, & ferijs Latinis, comitijsq; omnibus perficiundis XI. *dies tribuit, dictaturaq; se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundusiumq; peruenit.*

Caesar Brundusium peruenit.

Eò legiones XII. *equitatum omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut anguste* XV. *millia legionariorum militum, & quingentos equites transportare possent. Hoc unum inopia nauium Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atque eae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq; iter ex Hispania magnum numerum diminuerat, & grauis Autumnus in Appulia, circumq; Brundusium ex saluberrimis Galliae, & Hispaniae regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat.*

Pompeij copiae.

Pompeius anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à bello, atque ab hoste ociosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, & Aegypto classem coēgerat, magnam omnibus locis aedificandam curauerat, magnam imperatam * *Asiae, Syriae, Regibusq; omnibus, & Dynastis, & Tetrarchis, & liberis Achaïae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat,*

*Aßyriae

nebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat ciuium Ro. IX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quã factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimißi à superioribus imperatoribus in his Prouincĳs cõsederãt, duas ex Asia, quas Lentulus cõsul scribendas curauerat. Prætereà magnũ numerũ ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epeiroq;, supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat, præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas, sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus tria milia numero habebat, funditorũ cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingẽtos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerũ Cottus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia C C. erant, quibus Rascipolis præerat excellẽti uirtute: quingentos ex Gabinianis Alexãdria Gallos, Germanosq;, quos ibi A. Gabinius præsidĳ causa apud Regem Ptolemæũ reliquerat. Põpeius filius cũ classe adduxerat D C C C. quos ex seruis suis, pastorumq; suorũ coëgerat, C C C. Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horũ alter unà uenerat, alter filiũ miserat. C C. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, mißi erant, in his pleriq; hippotoxotæ. Huc Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia cõparatos. Itẽ Macedonas, Thessalos, & reliquarũ gentiũ, & ciuitatũ adiecerat, atq; eum, quem suprà demõstrauimus, numerũ expleuerat. Frumenti uim Deiotarus.

maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibusq; oppidis maritimis cōstituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet, eiusq; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. Præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis Decius Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Caßius, Rhodijs C. Marcellus cū C. Pomponio, Liburnicæ, atq; Achaicæ claßi Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat, ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, ut Brundusium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia, atq; impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naues conscenderent, quò maior numerus militum posset imponi, omniaq; ex uictoria, & ex sua liberalitate sperarent. Cōclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet, quodcūq; imperauisset, se æquo animo esse facturos, II. Non. Ian. naues soluit, impositis, ut suprà demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attingit Græcorum, saxa inter, & alia loca periculosa quietā nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici, Lucretius Hispilo, & Minutius Rufus cum Asiaticis nauibus XVIII. quibus iussu D. Lælij præerat M. Bibulus cū nauibus CX. Corcyræ: sed neq; ij sibi confisi ex portu prodire sunt ausi. Cùm Cæsar omnino, XII. naues longas præsidio duxisset, in quibus erat & ipse,

Clasis Pompeiana. C. Marcellus. M. Bibulus. Copiarū Cæsaris in Pharsaliam traiectio. Oricum. Lucretius Hispilo. Minutius Rufus. M. Bibulus.

& ipse: neq; Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq; remigibus, satis maturè occurrit: quòd prius ad continentem uisus est Cæsar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naues eadē nocte Brundusium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusq; trāsportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatē in transportandis legionibus adhiberet: sed serius à terra prouectæ naues, neq; usæ nocturna aura in redeundo offendерunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarū nauium occurrere posse, inanibus occurrit, & nactus circiter XXX. in eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas, dominosq; nauiū interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc cōfecto negocio, à Salonis ad Orici portū, stationes, littoraq; omnia longè, lateq; classibus occupauit: custodijsq; diligentius dispositis, ipse grauissima hyeme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciens, neq; subsidium expectans, si in Cæsaris complexum ueniret. Sed post discessum Liburnarū, ex Illyrico M. Octauius cū ijs, quas habebat, nauibus Salonas peruenit, ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hissam à Cæsaris amicitia auertit: conuentumq; Salonis, cùm neq; pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autē oppidum & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus, sese munierunt, & cùm essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominū,

Fusius Calenus.

Cæsaris naues incensæ.

M. Octauius. Salonæ.

Hissa.

crebris confecti uulneribus, ad extremũ auxilium descenderunt, seruosq; omneis puberes liberauerunt, & praesectis omnium mulierum crinibus, tormẽta effecerũt. Quorum cognita sententia Octauius quinis castris oppidum circundẽdit, atq; uno tẽpore obsidione, & oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabãt. Qua de re mißis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant, & lõgo interposito spatio, cùm diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani tẽporis, discessu eorũ, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperũt. His expugnatis, eodẽ impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos castris expulerunt, & magno numero interfecto, reliquos, atq; ipsum Octauiũ in naueis confugere coẽgerunt: hic fuit oppugnationis exitus. Iam hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratũ est L. Vibullium Rufum Pompeij praefectum, bis in potestatem peruenisse Caesaris, atq; ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quẽ cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemq; apud Cn. Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autẽ haec summa mandatorum, debere utrũq; pertinaciae finem facere, & ab armis

L. Vibulliũ. Rufus.

Caesaris ad Pompeium legatio.

discedere, neq; amplius fortunā periclitari, satis esse magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerēt. Illū ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hispanijs, & cohortibus Italia, atq; Hispania ciuiū Romanorum centū, atq; triginta: se morte Curionis, & detrimēto Africani exercitus tanto, militumq; deditione ad Corcyrā. Proinde sibi, ac Reip. parcerent: quantumq; in bello Fortuna posset, iam ipsis incōmodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uerò alteri paulū modò tribuisset Fortuna, nō esse usurū conditionibus pacis eum, qui superior uideretur: neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Interei & Reip. & ipsis placere oportere, si uterq; in cōcione statim iurauisset, se triduo proximo exercitū dimissurum: depositisq; armis, auxilijsq;, quibus nunc confiderent, necessariò populi, Senatusq; iudicio fore utrūq; contentū. Hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq; copias dimissurū. Vibullius his expositis Corcyræ non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduētu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset antè, quàm de mandatis agi inciperet. Atque ideo continuato & nocte, & die itinere, atq; mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candania, iterq; ex Candania.

Macedonia. Apollonia. Dyrrhachiū.

Macedonia in hyberna Apolloniã, Dyrrhachiumq; habebat. Sed re noua perturbatus maioribus itineribus Apolloniã petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodē die Oricū proficiscitur, quò cùm uenisset L. Torquatus, qui iussi Pompeij oppido præerat, præsidiūq; ibi Parthinorū habebat, conatus portis clausis oppidū defendere, Græcos murum ascēdere, atq; arma capere iubet. Illi autem, cùm se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent, oppidani autem sua sponte Cæsarē recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, & se, atq; oppidum Cæsari dedit, incolumisq; ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniã proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uerò daturos se negare, neq; portas consuli præclusuros, neq; sibi iudicium sumpturos cōtrà, atq; omnis Italia, populusq; Romanus iudicauisset: quorū cognita uolūtate clàm profugit. Apolloniates ad Cæsarē legatos mittūt, oppidoq; recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epeirus: & legatis ad Cæsarem mißis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius cognitis his rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timēs, diurnis eò, nocturnisq; itineribus contendit: simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properãs noctem diei cōiunxerat, neq; iter intermiserat, ut penè omnes in Epeiro, finitimisq; regionibus signa relinquerent.

Apollonia. L. Straberius

Bellidenses. Amatini. Epeirus.

linquerent, cōplures arma proijcerent, ac fugæ simile iter uideretur. Sed cùm prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq; metari iußisset, perterrito etiā tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq; se eum non deserturū, eundemq; casum subiturum, quęcunq; ei fortuna tribuisset. Hoc idē reliqui iurant legati. Hos Tr. militum, Centurionesq; sequuntur, atq; idem omnis exercitus iurat. Cæsar profecto occupato itinere ad Dyrrhachiū finem properādi facit, castraq; ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatiū, ut uigilijs, castellisq; benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio: ibiq; reliquarum ex Italia legionū aduentum expectare, & sub pellibus hyemare cōstituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omneis, auxiliaq; conduxit. Calenus legionibus, equitibusq; Brundusij in naueis positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantam nauiū facultatem habebat, naues soluit, paulumq; à portis progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, littoraq; omnia claßibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omnes reuocat, una ex his, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit (quòd erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur) delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata est, qui de seruis, liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tēpore, magno casu, totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut suprà demonstratū est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earū regionum prohibebatur. Præsidijs enim

Labienus.

Apsus flu.

Cæsar, & Pōpeius ad Apsū flu. castra metantur.

Bibuli Classis ad Oricum.

dispositis, omnia littora à Cæsare tenebãtur, neq; lignandi, neq; aquandi, neq; nauis ad terram religandi potestas fiebat. Erat *res in magna difficultate, summisq; angustijs rerum necessariarum premebantur, adeò ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam* Cor*cyra nauibus onerarijs supportare: atq; uno tẽpore accidit, ut difficilioribus usi tẽpestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neq; sibi nudanda littora, & relinquẽdos portus existimabant.* Sed *cùm essent, in quibus demonstraui angustijs, ac se* Libo *cum* Bibulo *coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum* M. Acilio, & Statio Murco *legatis, quorũ alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat, uelle se de maximis rebus cum* Cæsare *loqui, si sibi eius facultas detur.* Huc *addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi uiderentur.* Interim *postulant, ut sint induciæ, atq; ab his impetrãt: magnum enim, quod afferebant, uidebatur, &* Cæsarem *id summe sciebant cupere, & perfecturum aliquid de* Bibuli *mandatis existimabatur.* Cæsar *eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur.* Erat *autẽ ad* Butrotum *oppositũ* Corcyræ, *ibi ab* Acilio *certior, &* Murco *per literas factus de postulatis* Libonis, *&* Bibuli, *legionem relinquit, ipse* Oricũ *reuertitur.* Eò *cùm uenisset, euocantur illi ad colloquium: prodit* Libo, *eiq; excusat* Bibulum, *quòd is iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum* Cæsare *ex ædilitate,*

Libo. M. Acilius. Statius Murcus.

Butrotum.

tate, & prætura conceptas: ob eam rem colloquium uitasse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis eius iracundia impediretur. Pompeij summam esse, ac fuisse semper uoluntatem, ut cōponerentur, atq; ab armis discederetur. Sed potestatē se eius rei nullā habere, propterea quòd de concilij sententia summam belli, rerumq; omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua perfecturū, hortantibus ipsis. Intereà manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, ne'ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copijs, auxilijsq; suis. Quibus rebus, neq; tum respondendum Cæsar existimabat, neq; nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret: idq; ipsi fore reciperēt, aut acceptos per se ad eū perducerēt. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues, auxiliaq; sua impedirent, ipse, ut aqua, terraq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellēt, remitterent ipsi de maritimis custodijs: si illud tenerēt, se quoq; id retenturū: nihilominus tamen agi posse de cōpositione, ut hæc non remitterētur, neq; hāc rem esse impedimenti loco. Illi neq; legatos Cæsaris recipere, neq; periculū præstare eorū, sed totā rem ad Pōpeiū reijcere: Vnū instare de inducijs, uehemētißimeq; cōtendere. Quæ ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ uitandæ causa omnē orationē instituisse, neq; ullā spem, aut cōditionē pacis afferre, ad reliquā cogitationē belli sese recepit. Bibulus multos dies terra ꝓhibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cū neq; curari posset, Bibuli mors.

neque

neq; susceptum officiũ deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit: eo mortuo, ad neminem unum summa imperij redit, sed separatim suam quisq; classem ad arbitriũ suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quẽ repẽtinus aduẽtus Cæsaris cõcitauerat: ubi primũ rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Põpeius consueuerat, de mãdatis Cæsaris agere instituit, cum ingressum in sermonẽ

Pompeij responsum.

Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit: Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quã beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiã, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij, atq; Cæsaris unũ flumen tantùm inter erat Apsus, crebraq; inter se colloquia milites habebant, neq; ullum interim telũ per pactiones colloquentiũ traijciebatur.

P. Vatinius.

Mittit P. Vatiniũ legatum ad ripã ipsam fluminis, qui ea, quæ maximè ad pacẽ pertinere uiderẽtur, ageret: & crebrò magna uoce pronunciaret, liceret'ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiã fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuisset, præsertim, ut id agerẽt, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua, atq; omniũ salute debebat, silẽtioq; ab utrisq; militibus auditus, respõsum est ab altera parte,

A. Varro.

A. Varronẽ profiteri se altera die ad colloquiũ uenturum, atq; unà etiam utrinq; admodum tutò legati uenire, & quæ uellent exponere possent, certumq; ei rei tempus

tempus constituitur. Quò cùm esset postero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magnaq; erat eius rei expectatio, atq; omniũ intenti animi ad pacẽ esse uidebãtur: qua ex frequentia T. *Labienus prodijt, summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum* Vatinio *incipit: quorum mediam orationem interrumpunt undique subitò tela immissa, quæ ille obtectus armis militum uitauit, uulnerantur tamen complures.* In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, *Centuriones, militesq; nonnulli.* Tum Labienus, *Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem tẽporibus* Romæ M. *Cælius Rufus prætor causa debitorũ suscepta, initio magistratus tribunal suũ iuxta* C. *Trebonij prætoris urbani sellam collocauit, & si quis appellauisset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate* Trebonij, *qui his tẽporibus clementer, & moderatè ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriã suã, aut temporum queri, & difficultates auctionãdi proponere, etiam mediocris est animi. Integras uerò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? Itaq;, qui hoc postularet, reperiebatur nemo, atq; ipsis, ad quorũ commodũ pertinebat, durior inuentus est Cælius, & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur.*

Labieni insolentia.

Romæ gesta.
M. Cælius Rufus prætor.
C. Trebonius

Cum

Cùm resisteret Seruilius consul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgauit: unã, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit: aliam tabularum nouarum: impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius consul ad Senatum retulit. Senatusq; Cælium ab Repub. remouendum censuit: hoc decreto, eum consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore permotus palàm se proficisci ad Cæsarem simulauit: clàm nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit: atq; eum in Turinum ad solicitandos pastores præmisit. Ipse cùm Casilinum uenisset, unoq; tempore signa eius militaria, atque arma Capuæ essent compræhensa, familia Neapoli, uisaq; proditione oppidi apparere, patefactis cõsilijs, exclusus Capua, & periculum ueritus, quòd conuentus arma ceperat, atq; eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circũ municipia literis, ea, quæ faceret, iussu, atq; imperio facere Pompeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat: apud quos cũ proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cœpit: eò cùm à Q. Pedio prætore cũ legione lapide ictus esset ex muro, perijt: & Cælius profectus, ut dictitabat

Seruilius consul. Milo. Turinum. Casilinum. Capua. Cosa. Milonis mors

tabat, ad Cæsarem, peruenit Turios. Vbi, cùm quosdam eius municipij solicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum, & temporum solicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauiũ quinquaginta Brundusium uenit, Insulamq;, quæ contra Brundusium portum est, occupauit: quod præstare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omnium litora, ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam adduxit, magnumq; nostris terrorem iniecit, & noctu militibus, & sagittarijs in terram expositis, præsidium equitum deiecit, & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci, & refici iuberet, sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusij, qui uirtuti militum confisus, scaphas nauiũ magnarum circiter sexaginta cratibus, pluteisq; contexit, eoq; milites delectos imposuit, atq; eas in littore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; triremes duas, quas Brũdusij faciendas curauerat, per causam exercẽdorum remigũ ad fauces portus prodire iussit. Has cùm audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinq; ad eas misit: quæ cùm nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portũ refugiebãt. Illi studio incitati incautius sequebãtur. Iã ex omnibus partibus

Cælij mors.

Libo cũ classe.

Brundusiũ uenit.

Antonius.

subitò

ſubitò Antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſteis incitauerunt, primoq; impetu unam ex his quadriremem cum remigibus, defenſoribusq; ſuis ceperunt: reliquas turpiter fugere coëgerũt: ad hoc detrimentũ acceßit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aqua prohiberentur. Qua neceßitate, & ignominia permotus Libo diſceßit à Brunduſio, obſeßionemq; noſtrorũ omiſit. Multi iam menſes tranſierant, & hyems præcipitauerat, neq; Brunduſio naues, legionesq; ad Cæſarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebantur, quòd certè ſæpe flauerant uenti, quibus neceſſariò committendum exiſtimabat. Quantoq; eius amplius proceſſerat temporis, tantò erant alacriores ad cuſtodias, qui claßibus præerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebant, & crebris Pompeij literis caſtigabantur, quoniam primò uenientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad tranſportandum lenioribus uẽtis exſpectabant. Quibus rebus permotus Cæſar Brunduſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, ut nacti idoneum uentum, ne occaſionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, ſiue ad littora Apolloniatium curſum dirigerent, quòd eò naues eijcere poſſent. Hæc à cuſtodibus claßium loca maximè uacabant, quòd ſe longius portubus committere non auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, adminiſtrãtibus M. Antonio, & Fuſio Caleno multum ipſis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti Auſtrum naues ſoluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq; preteruehuntur: qui cùm

eſſent

essent ex continenti uisi. Qu. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cùm iam nostris remissiore uẽto appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisq; præsidio fuit. Neq; uerò ille ob eã causam conatu desistebat, sed labore, & perseuerantia nautarum, se uim tempestatis superare posse sperabat, præteruectosq; Dyrrhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri usi Fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè uentus remisisset, nacti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus, leuius tempestatis, quàm classis periculum existimauerunt. Quò simulatq; intrò est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduũ flauerat, in Africum se uertit. Hic subitã commutationem Fortunæ uidere licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unum constratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omneis conseruatos Cæsar domum remisit. Nostræ naues duæ, tardius cursu confecto, in noctem coniectæ, cùm ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris cõstiterunt. Has scaphis, minoribusq; nauigijs compluribus sumptis, Octacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat, simul de deditione

Qu. Coponius.

Nymphæum portus.

Nauium Rhodiarum naufragium.

eorum agebat, & incolumitatē deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tyronum sustulerat: altera ex ueterana paulò minus ducētis se cōpleuerat. Hîc cognosci licuit, quantū esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauium perterriti, & salo, nauseaq; confecti, iureiurādo accepto, nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti contra religionē iurisiurandi in eius conspectu crudelißimè interficiūtur. At ueteranæ legionis milites item cōflictati & tempestatis, & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis cōditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima mißis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adseruabāt, circiter CCCC. quinq;, eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antoniū recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timēs, oppido fugit, & ad Pompeiū peruenit Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; tyronum, & equitum octingentorum, plerasq; naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyßi reliquit, hoc cōsilio, ut si fortè Pompeius uacuam existimans

Tyronum ignauia. Veteranorum fortitudo. Lyssus. Pontones.

Italiam

Italiam eò traiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq́; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militũ transuexisset. Hoc *eodem ferè tẽpore Cæsar, atq; Pompeius cognoscunt. Nã præteruectas* Apolloniam, *Dyrrhachiumq́; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant, cognitaq́; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quamprimũ se cum* Antonio *coniungeret:* Pompeius, *ut uenientibus in itinere se opponeret, & si imprudẽtes ex insidijs adoriri posset: eodemq́; die uterq; eorũ ex castris statiuis à flumine* Apso *exercitum educũt:* Pompeius *clàm, & noctus Cæsar palàm, atq; interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado trãsire posset.* Pompeius, *quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad* Antonium *contendit, atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq́; omnes castris continuit, ignesq́; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus.* H*æc ad* Antoniũ *statim per Græcos deferuntur. Ille mißis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar, cuius aduentu cognito* Põ*peius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq́; copijs ad* A*ſparagum* D*yrrhachinorum peruẽnit, atq; ibi idoneo loco castra ponit. His tẽporibus* Scipio *detrimẽtis quibusdã circa montẽ* A*manum acceptis, sese imperatorem appellauerat, quo facto ciuitatibus, tyrannisq́; magnas imperauerat pecunias.*

Asparagum.

Scipio ad mõtem Amanũ

*Item à Publicanis suæ prouinciæ, debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq́; toti Prouinciæ imperauerat, quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum imperatorē interfecerant, & M. Bibulum in*obsidionem habuerāt, legiones, equitesq́; ex Syria deduxerat: summaq́; solicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciam cùm uenisset, ac nonnullæ militum uoces audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulem arma non laturos: deductis Pergamum, atq; in locupletißimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendás his ciuitates dedit. Interim acerbißimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multa prætereà generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabantur: cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, non solùm urbibus, sed penè uicis, castellisq́; singulis cum imperio præficiebantur: qui horum quid acerbißimè, crudelißimeq́; fecerat, is & uir, & ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum, & imperiorum Prouincia, cōferta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpißimā tegerent. Accedebant ad hæc grauißimæ usuræ, quod in bello plerunq; acci*

*obsidione

accidere consueuit, uniuersis imperatis pecunijs, quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebāt. Itaq; æs alienum prouinciæ, eo biennio multiplicatum est, nec minus ob eā causam ciuibus Romanis *eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex senatusconsulto exigi dictitabant,* Publicanis *uti in sorte fecerant insequētis anni uectigal pro mutuo.* Prætereà Ephesi *à phano* Dianæ *depositas antiquitus pecunias* Scipio *tolli iubebat, cæterasq; eius* Deæ *statuas, cùm in phanum uentum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat* Scipio, *literæ ei redduntur à* Pompeio, *mare transisse cum legionibus* Cæsarem, *properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; posthaberet.* His *literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit.* Ipse *iter in* Macedoniam *parare incipit, paucisq; pòst diebus est profectus: hæc res* Ephesiæ *pecuniæ salutem attulit.* Cæsar Antonij *exercitu coniuncto deducta* Orico *legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq; procedendum existimabat: & cùm ad eum legati uenissent ex* Thessalia, Aetoliaq;, *qui præsidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas,* L. Caßium Longinum *cum legione tyronum, quæ appellabatur uigesimaseptima, atque equitibus ducentis in* Thessaliam, C. Caluisium Sabinum *cum cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in* Aetoliam *misit, maximè eos, quòd erāt propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hortatus est.* Cn. Domitium Caluinum *cum legionibus duabus undecima, & duodecima, & equitibus quingentis in*

Scipio Dianæ phanū spoliare iubet.

L. Cassius Longinus.

C. Caluisius.

Cn. Domitius Caluinus.

Macedoniam proficisci iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omniū Aetolorū receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone, & Naupacto relictis, omnia Aetolia potitus est. Caßius in Thessaliam cum legione* præuenit. Hic, cùm essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis, ac suorū opibus Cæsarē enixè iuuabat, eodemq; tēpore Domitius in Macedoniam uenit, & cùm ad eum frequentes ciuitatū legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad domitium, & cùm ab eo millia passuum uiginti abfuisset, subitò se ad Caßium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse, & uenire nuntiaretur, & quò iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonē, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, castellumq; ibi muniri iußit. Eodem tēpore equitatus Regis Cotti ad castra Caßij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Caßius, cognito Scipionis aduentu, uisisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad monteis se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atq; ex his locis Ambrachiam uersus iter facere cœpit.

At Sci

Marginalia: Menedemus. | Calidon. Naupactus. | * peruenit | Egesaretus, Thessalus. | Petreius. | M. Fauonius. | Haliacmon, fl. | Cottus rex. | Ambrachia.

At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio Domitiũ cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse: quibus literis acceptis consiliũ Scipio, iterq; commutat, Caßium sequi desistit, Fauonio auxiliũ ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eum peruẽnit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderẽtur: ita Caßio industria Domitijs, Fauonio Scipionis celeritas salutẽ attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitũ uado transducit, & castris positis, postero die manè, copias ante frontẽ castrorũ struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cùm esset inter bina castra cãpus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suã subiecit: ille à uallo nõ discedere perseuerauit. Attamen ægrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat, quorum studium, alacritatemq; pugnandi cũ cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatione uenisset, temere progressus turpem habuit exitum, & noctu, neq; conclamatis quidem uasis flumẽ transit, atq; in eandem partem, ex qua uenerat, redijt. Ibiq; prope flumen edito natura loco castra posuit, paucis diebus interpositis noctu

insidias equitũ collocauit: quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant, & cùm quotidiana
Qu. Varus. consuetudine Qu. Varus præfectus equitum Domitij uenisset, subitò illi ex insidijs consurrexerũt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisq; ordines redijt, atq; ultro uniuersi in hosteis impetũ fecerũt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugã coniectis, duobus amißis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere, uasisq; militari more cõclamatis, progressus millia paßuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit: Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explorandũ iter Domitij, & cognoscendũ præmisit: qui cùm essent progreßi, primæq; turmæ insidias intrauissent, ex fremitu equorũ illata suspitione, ad suos se recipere cœperũt, quiq; hos sequebãtur, celerem eorum receptũ cõspicati restiterũt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostiũ turmas exce-
M. Opimius. perũt: in his fuit M. Opimius præfectus equitũ. Reliquos omneis earũ turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiũ deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar (ut suprà demonstratum est) treis cohortes Orici oppidi tuẽdi causa reliquit, ijsq; custodiã nauiũ longarũ tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus, Is naues nostras in interiorem
Caninius. partem post oppidũ reduxit, & ad terrã deligauit, faucibusq; portus nauẽ onerariã submersam obiecit, & huic

alteram

alteram coniunxit, super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus cõpleuit, tuendamq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cogni tis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiæ præerat, ad Oricũ uenit, summersamq; nauim remulco, multisq; contendens funibus abduxit, atque alteram nauem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad librã fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq; semper defatigatis summittẽs, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros uicit, deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit, eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat, quatuor biremes subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorem partẽ transduxit. Ita ex utraq; parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negocio D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui cõmeatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibus'que, quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, pau cis in oppugnatione amißis, re infecta inde discesit. Cæsar postquàm Pompeium ad Asparagum esse cognouit,

Cn. Pompeij filius classi Aegyptiæ præfectus.

Nauium Cæsarianarum casus.

eòdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidiũ habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit, & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa decertandi potestatẽ Põpeio fecit. Vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consiliũ capiendum existimauit. Itaq; postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoq; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachiũ compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem commeatum, totiusq; belli apparatum eò contulisset, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat. Posteà per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperãs: quod fore suspicatus Cæsar, militesq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, manè Dyrrhachiũ uenit, cùm primũ agmen Pompeij procul cerneretur, atq; ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositũ tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrẽ, atq; eas à quibusdam protegit uentis, castra cõmunit, eò partem nauiũ longarum cõuenire, frumentum, cõmeatumq; ab Asia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, cõportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligẽtia omnia littora à Pompeianis tenebãtur, classesq; ipsius

Parthinorum oppidum expugnatum.

Petra.

ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epeirum rei frumentariæ causa L. Canuleium legatum misit, quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lysso, Parthinisq;, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iußit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera, & montuosa, ac plerunq; utuntur frumento importato, tum quòd Pōpeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne conquisitū, spoliatis, effoßisq; eorum domibus, per equites cōportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar cōsilium capit ex loci natura. erāt enim circū castra Pompeij permulti editi, atq; asperi colles: hos primùm præsidijs tenuit, castellaq; ibi cōmunit, inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellū perducta munitione, circunuallare Pōpeium instituit. Hæc expectans, quòd angustat re frumentaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, cōmeatumq; exercitui supportare posset: simul uti pabulatione Pōpeium prohiberet, equitatumq; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertiò, ut autoritatē, qua ille maximè apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cùm fama per orbē terrarū percrebruisset, illū ab Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pōpeius neq; à mari, Dyrrhachioq; discedere uolebat, quòd omnē apparatū belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentūq; exercitui nauibus supportabat, neq; munitiōes Cæsaris phibere poterat, nisi prælio decertare uellet, qđ eo tē- L. Canuleius.

pore

pore ſtatuerat nõ eſſe faciendũ. Relinquebatur, ut extremam rationẽ belli ſequẽs, quàm plurimos colles occuparet, & quàm latißimas regiones præſidijs teneret, Cæſarisq; copias, quã maximè poſſet, diſtineret: idq; accidit. Caſtellis enim XXIIII. effectis, XV. milia paſſuũ circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur, multaq; erãt intra eum locũ manu ſata: quibus interim iumẽta paſcerentur: atq;, ut noſtri perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & noſtros poſt tergũ adorirentur, timebãt. Ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare, atq; ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant: quæ cùm erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non cõſtituerat, tamen ſuis locis ſagittarios, funditoresq; mittebat, quorum magnũ habebat numerũ, multiq; ex noſtris uulnerabantur, magnusq; inceſſerat timor ſagittarum, atq; omnes ferè milites aut ex ſubcoactis, aut ex cẽtonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarẽt. In occupãdis præſidijs magna ui uterq; utebatur: Cæſar, ut quàm anguſtißimè Põpeium contineret: Põpeius, ut quàm plurimos colles quãmaximo circuitu occuparet, crebraq; ob eã cauſam prælia fiebãt. In his, cũ legio Cæſaris nona præſidiũ quoddam occupauiſſet, & munire cœpiſſet, huic loco propinquũ, & cõtrariũ collem Põpeius occupauit, noſtrosq; opere prohibere cœpit. Et cùm una ex parte propè æquũ aditũ haberet, primùm ſagittarijs,

fundi

funditoribusq́; circũiectis, posteà leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq́; prolatis, munitiones impediebat. Neq́; erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar cùm suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iußit, & loco excedere. Erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabãt, neq́; regredi nostros patiebantur, quòd timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tẽpore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimẽto legiones Cæsaris sese recepissent inde, quò temere essent progressæ. Cæsar receptui suorũ timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari, intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus obduci iußit, locũq́; in omneis parteis quàm maximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iußit. Pompeiani hoc insolentius, atq́; audacius nostros premere, & instare cœperũt, cratesq́; pro munitione obiectas propulerũt, ut fossas trãscenderent. Quod cùm animaduertisset Cæsar, ueritus, ne nõ reducti, sed reiecti uiderentur, maiusq́; detrimẽtum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atq́; in hosteis impetum fieri iußit, milites legionis nonæ subitò cõspicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati cursu præcipites Pompeianos egerũt: quibus ad recipiendũ se crates directæ, longurijq́; obiecti, & institutæ fossæ magno impedimẽto fuerunt. Nostri uerò, qui satis habebant

sine

sine detrimēto discedere, compluribus interfectis, quinq; omnino suorū amißis, quietißimè se receperunt, pauloq; circa eum locum morati, alijs cōprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tātoq; spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterū obsidere conati sunt, perculsos, atq; infirmos hostes adorti aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cùm ipsi numero militum, equitumq; præstarent. Causa autem obsidionis hæc ferè esse consueuit, ut frumento hostes prohibeantur. At tum integras, atq; incolumes copias Cæsar inferiore militū numero cōtinebat, cùm illi omniū rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undiq; nauiū numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent, neq; ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundū cursum haberet. Ipse autem cōsumptis omnibus lōgè, lateq; frumētis, summis erat in angustijs, sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabātur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos: labore, & patientia maximū bellum confecisse. Meminerāt ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multò etiā maiorem ad Auaricū: maximarum se gentium uictores discessisse. Non illis hordeū, cùm daretur, non legumina recusabāt. Pecus uerò, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentū ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistū lacte multum inopiam leuat. Id similitudinem panis efficiebat: eius erat magna copia: ex hoc effectos

Chara radix.

ctos

ctos panes, cùm in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarēt, uulgò in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamq; frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiā sustentabat, quòd celeriter se habituros copiā confidebant. Crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quàm Pompeiū è manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua uerò iumenta interisse: uti autem ipsos ualetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operū, tum aquæ summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atq;, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ uallium, has sublicis in terrā demißis, præsepserat, terramq; aggesserat, ut aquā contineret. Itaq; illi necessariò loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebant, qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summaq; aquæ copia utebatur, tum cōmeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spē maturitate frumentorū proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cùm animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggreßi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebāt,

quibus

quibus rebus nostri usu docti hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent. Interim *certior factus* P. *Syl-*
P. Sylla. *la, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohortis uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu facilè sunt repulsi* Pompeiani: *neque uerò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt, primisq; deiectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt: sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit.* At plerique *existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finiri: cuius consilium reprehendendum non uidetur.* Aliæ *enim sunt legati partes, atq; imperatoris: alter omnia agere ad præscriptũ, alter liberè ad summam rerũ consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictis, liberatis suis, hoc fuit cõtentus, neq; prælio decertare uoluit: quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi parteis sumpsisse uideretur.* Pompeianis *magna res ad receptũ difficultatẽ afferebat: nam ex iniquo progreßi loco, in summo constiterant, si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur, neq; multùm ad solis occasum tẽporis supererat. Spe enim conficiendi negocij propè in noctem rem deduxerant.* Ita *necessario, atq; ex tempore capto consilio,* Pompeius *tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentum'ue missum adigi nõ posset: hoc consedit loco, atq; eum communijt, omnesq; ibi copias continuit.* Eodem *tempore duobus præterea locis pugnatum est.* Nam *plura castella Põpeius pariter*
Volcatius Tullius. *distinendæ manus causa tentauerat, ne ex proximis præsi-*
* Tullus *dijs succurri posset.* Vno *loco* Volcatius* Tullius *impetũ*

legionis

legionis sustinuit cum cohortibus tribus, atq; eã loco depulit. Altero Germani munitiones nostras egreßi cõpluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cùm horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus: euocatos, Centurionesq́; complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius eius, qui prætor Asiã obtinuerat, signaq́; sunt sex militaria relata. Nostri non amplius xx. omnibus sunt prælijs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur: quatuorq́; ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et cùm laboris sui, periculiq́; testimoniũ afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellũ coniecta Cæsari renunciauerũt, scutoq́; ad eũ relato Scæuæ centurionis inuenta sunt in eo foramina ccxxx. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Rep. donauit millibus ducentis æris, atq; ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronũciauit. Eius enim opera castellũ conseruatũ esse magna ex parte constabat: cohortemq́; posteà duplici stipendio, frumento'ue, & speciarijs, militaribusq́; donis amplißimè donauit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum xv. effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit, & quinque intermißis diebus, alteram noctem subnubilem nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per

Scutũ Scæuæ, Centurionis.

Aetolia. Acarnania. Amphilochis.

per Caßium Longinum, & Caluisium Sabinū, ut demonstrauimus, receptis, tentandā sibi Achaiam, ac paulò longius progrediendum existimabat Cæsar: itaq; eò Fusium Calenum misit, & Q. Sabinum, & Caßium cum cohortibus adiungit, quorum cognito aduētu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarū ciuitatū recepit, nonnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circūmißis legationibus amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare uellet, ut penè castris Pōpeij legiones subijceret: tātumq; à uallo eius prima acies aberat, ut ne in eam telo, tormēto'ue adigi posset. Pompeius autē, ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitū constituebat, ut tertia acies uallū contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex uallo obiectis protegi posset. Hæc cùm in Achaia, atq; apud Dyrrhachiū gererentur, Scipionemq; in Macedoniam uenisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suū, atq; illius familiarem, quem ab illo traditum initio, & cōmendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataq; ad eum, quorū hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factū eorum, quos esse autores eius rei uoluisset, quòd sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionē ea autoritate esse, ut non

Achaia.

Rutilius Lupus isthmus.

Delphi. Thebæ. Orchomenus.

Clodius à Cæsare ad Scipionem pro pace missus.

non solùm liberè, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset. Præesse autem suo nomine exercitui, ut præter autoritatem uires quoq; ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem Prouinciarũ, salutem imperio uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mãdata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libẽter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut posteà confecto bello reperiebamus, infectaq; re, sese ad Cæsarẽ recepit. Cæsar, quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermißis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeò, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent: frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quodq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquàm non modò hordeum, pabulumq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerant, sin-

Pabuli equorum inopia.

Roscilus & Aegus Allobroges ad Põpeiũ trãseunt.

gulari uirtute homines, quorũ opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortißimaq; erat usus. His domi ob eas causas amplißimos magistratus mandauerat, atq; eos extra ordinem in Senatum legendos curauerat, agrosq́; in Gallia ex hostibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egẽtibus effecerat. Hi propter uirtutẽ nõ solùm apud Cæsarẽ in honore erant, sed etiam apud exercitũ chari habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogãtia elati despiciebãt suos, stipendiumq́; equitũ fraudabãt, & prædam omnem domũ auertebãt: quibus illi rebus permoti, uniuersi Cæsarem adierũt, palamq́; de eorum iniurĳs sunt questi, & ad cætera addiderũt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neq; tempus illud animaduersionis esse existimãs, & multa uirtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secretò castigauit, quòd questui equites haberent, monuitq́; equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent: magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq́; ita esse, cum ex aliorũ obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atq; animi cõscientia intelligebant: quo pudore adducti, & fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere à nostris. & nouam tẽtare fortunã, nouasq́; experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantũ facinus committere audebãt, primùm conati sunt præfectũ equitum C. Volusenũ interficere, ut posteà bello cõfecto cognitum est, ut cũ munere aliquo perfugisse ad Pompeium

uiderentur. Postquàm id difficilius uisum est, neq; facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere uellent, multis coëmptis equis, ad Pōpeium transierunt cum ijs, quos sui cōsilij participes habebāt. Quos Pompeius, quòd erāt honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoq; comitatu, & multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Cæsarē fuerant, quodq; nouum, & præter consuetudinē acciderat, per omnia sua præsidia circūduxit, atq; ostentauit. Nam ante id tēpus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pōpeium transierat, cùm penè quotidie à Pōpeio ad Cæsarem perfugerent. Vulgò uerò uniuersi in Epiro, atque Aetolia conscripti milites, earumq; regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq; rerum, & spatijs locorū, & custodiarum uera diligentia animaduersa, prout cuiusq; eorum, qui negocijs præerāt, aut natura, aut studiū ferebat, hæc ad Pōpeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisq; iam antè capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem cōportare iubet. His paratis rebus, magnum numerū leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris, præsidijsq; deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, lōgißimeq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eòdem

naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachiū naues longas habebat, mittit: & quid à quoq; fieri uelit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulū Marcellinum quæstorem cum legione nona positum habebat: huic, quòd ualetudine minus cōmoda utebatur, Fuluium Posthumium adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV. & uallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantundemq; eius ualli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in cōtrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallū, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti, sed operum magnitudo, & cōtinens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XVIII. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque cōtra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnumq; nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subitò prima luce Pompeiani exercitus, nouusq; corū aduentus extitit, simulq; nauibus circumuecti milites in interiorem uallum tela iaciebant, fossæq; aggere complebantur, & legionarij, interioris munitionis defensores scalis admotis, tormentisq; cuiusq; generis, telisq; terrebant, magnaq; multitudo sagittariorum ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum,

Lētulus Marcellinus.

Fuluius Posthumius.

uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægrè resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod suprà demonstratum est, atq; inter duos uallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros, impetum fecerunt, atq; ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coëgerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus sum mittit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neq; illos suo aduentu confirmare potuerunt, neq; ipsæ hostium impetum tulerũt. Itaq; quodcunq; addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio, cùm graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, cõspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro cõmittere, quod antè in exercitu Cæsaris nõ accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq; ad eum referte. Hoc casu aquila cõseruatur, omnibus primæ cohortis Centurionibus interfectis, præter principẽ priorem. Iamq; Pompeiani magna cæde nostrorũ, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximũ locũ tenebat præsidiorũ, ea re nũciata, cũ cohortibus XII. descendens ex loco superiore cernebatur, cuius aduentus Pompeianos cõpressit, nostrosq; firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. Neq; multò pòst Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis

consuetudo, deductis quibusdã cohortibus ex præsidijs, eôdem uenit. Qui cognito detrimento, cùm animaduertisset Pompeiũ extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditũ nauibus habere, commutata ratione belli, quoniã propositũ non tenuerat, iuxta Pompeiũ munire iußit: qua perfecta munitione animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortes quasdã, quod instar legionis uideretur, esse post syluã, & in uetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cùm se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, atq; opera, ut demõstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandam contingebant, neq; longius à mari paßibus cccc. aberant: pòst mutato cõsilio quibusdã de causis, Cæsar paulò ultra eũ locũ castra transtulit, paucisq; intermißis diebus hæc eadẽ Põpeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerant munitionẽ. Ita minora castra inclusa maioribus, castelli, atq; arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus cccc. quò liberius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoq; mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat: ita complures dies manserant castra, munitiones quidẽ integræ omnes erant, eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarunt, hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis cõfirmauerunt. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. Hanc legionẽ sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius

diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciē munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultißimè, reliquas cohortes numero XXXIII. in quibus erat legio nona, multis amißis Centurionibus, diminutoq; militum numero, ad legionem Pompeij, castra, minoraq; duplici acie duxit, neq; eum prima opinio fefellit. Nam & peruenit prius, quàm Pōpeius sentire posset, & tametsi erāt munitiones castrorū magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex uallo deturbauit. Erat obiectus portis Eritius: hìc paulisper est pugnatū, cū irrumpere nostri conarētur, illi castra defenderent, fortißimè T. Pulcione, cuius opera proditū exercitū C. Antonij demōstrauimus, eo loco propugnāte. Sed tamē nostri uirtute uicerūt, excl sóq; Eritio, primò in maiora castra, pòst etiā in castellū, quod erat inclusum maioribus castris, irruperūt, et quòd eò pulsa legio sese receperat, nōnullos sibi repugnantes interfecerūt. Sed fortuna, quæ plurimū potest cum in reliquis rebus, tū præcipuè in bello, paruis momētis magnas rerum cōmutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen suprà demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, cū portā quærerēt *castrorū, quòd eā munitionē esse arbitrarētur: quod cū esset animaduersum, cōiunctā esse flumini, protinus his munitionibus defendente nullo, transcenderūt, omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longa satis interiecta mora, & renunciata, v. legionē ab opere deductam subsidio suis duxit, eodemq; tempore equitatus eius nostris equitibus

T. Pulcio.

*castrorūq; eam munitionem.

tibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupauerãt, cernebatur: omniaq; sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij cõfirmata, ab decumana porta resistere conatur, atque ultro in nostros impetum faciebat, equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timẽs, initiũ fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat, ac pleriq; ex ijs, ne in angustias inciderent, x. pedum munitionis sese in fossas præcipitant, primisq; oppreßis, reliqui per horũ corpora salutẽ sibi, atq; exitũ pariebant. Sinistro cornu milites, cùm ex uallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerẽt, ueriti, ne angustijs intercluderẽtur, cùm extrà, & intus hostem haberẽt, eòdem, quò uenerãt, receptui cõsulebãt, omniaq; erãt tumultus, timoris, fugæ plena: adeò, ut cùm Cæsar signa fugentium manu præhendere, & consistere iuberet, alij dimißis equis eũdem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neq; quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius insidias timẽs, credo, quòd hæc præter spem acciderant eius, qui paulò antè ex castris fugiẽtes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitesq; eius * angustijs, portisq; Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita paruæ res magnum in utranq; partem momentũ habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriã, & expeditam

Cæsarianorũ fuga.

* angustis portis, atq; his à Cæsaris.

tam Cæsaris uictoriam interpellauerunt: eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutẽ attulit. Duobus his unius diei prælijs Cæsar desiderauit milites non gentos sexaginta, & notos* equites Ro. Felginatẽ, Tuticanum, Gallum Senatoris filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium, Puteolis, M. Sacratiuirrũ, Capua, Tribunos mil. I. & Centuriones xxx. Sed horũ omnium pars magna in fossis, munitionibusq́;, & fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt: signaq́; sunt militaria xxxII. amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se posteà salutari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cùm ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq́; deductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quò maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent'ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, nõ iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitẽ terrorem intrà, extràq́; munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cùm alter alteri auxiliũ ferre non posset, causam fuisse cogitabant, non ad hæc addebant, non ex cõcursu acri facto, nõ prælio dimicatum sibiq́; ipsos multitudine, atq; angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent, non denique communes belli casus recordabantur, quorum

Cæsarianorũ occisorum numerus.

* aliàs, Equites Ro. cccc. & Tutianum Gallum senatoris filiũ, & à Placentia c. & à Puteolis c. & à Capua x. sacratos uiros, & decem Trib. militũ, & Centuriones xxxij.

rum quàm paruulæ ſæpe cauſæ uel falſæ ſuſpicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimẽta intuliſſent, quoties uel culpa Ducis, uel Tribuni uitio in exercitu eſſet offenſum. Sed perinde, ac ſi uirtute uiciſſent, neq; ulla cõmutatio rerũ poſſet accidere, per orbem terrarũ fama, ac literis uictoriã eius diei cõcelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilijs depulſus, omnem ſibi cõmutandam belli rationem exiſtimauit. Itaq; uno tẽpore præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactoq; in unum locum exrrcitu, concionem apud milites habuit, hortatusq; eſt, ne ea, quæ accidiſſent, grauiter ferrẽt, ne'ue his rebus terrerẽtur, multisq; ſecundis prælijs unum aduerſum, & id mediocre opponerent: habendam Fortunæ gratiam, quòd Italiam ſine aliquo uulnere cepiſſent: quòd duas Hiſpanias bellicoſiſsimorũ hominũ peritiſsimis, atq; exercitatiſsimis Ducibus pacauiſſent: quòd finitimas, frumentariasq; Prouincias in poteſtatem redegiſſent: deniq; recordari debere, qua* facilitate inter medias hoſtiũ claſſes, oppletis nõ ſolũ portubus, ſed etiã littoribus, oẽs incolumes eſſent tranſportati: ſi non omnia cederent ſecunda, Fortunam eſſe induſtria ſubleuandam: quod eſſet acceptũ detrimẽti, *cuiuſuis potius, quàm ſuæ culpæ deberi tribui. Locum ſecurum ad dimicandum dediſſe, potitũ ſe eſſe hoſtiũ caſtris, expuliſſe, ac ſuperaſſe pugnantes: ſed ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiã Fortuna, partã iam, præſentemq; uictoriam interpellaſſent, dandam omnibus operã, ut acceptũ incõmodũ uirtute ſarciretur: quod ſi eſſet factũ, & detrimẽtũ in bonũ uerteret, uti ad Gergouiã accidiſſet: atq; ij, qui antè

Cæſaris ad ſuos uerba.

*felicitate

*aliâs: exercitus

antè dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidẽ omni tantus inceßit ex incommodo dolor, tantumq́; studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni, aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisq; etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulq́; omnes arderent cupiditate pugnãdi: cùm superioris etiam ordinis nõnulli oratione permoti manẽdum eo loco, & rem prælio cõmittendam existimarent. Contra ea Cæsar, neq; satis militibus perterritis confidebat, spatiumq́; interponẽdum ad recreandos animos putabat, relictisq́; munitionibus magnopere rei frumẽtariæ timebat. Itaq; nulla interposita mora, sauciorũ modò, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silẽtio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectũ uetuit: his una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia cõpluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruoq́; spatio intermisso, ut & militare institutũ seruaretur, & ne citißima eius profectio cognosceretur, cõclamari inßit, statimq́; egressus, & nouißimũ agmen cõsecutus, celeriter è cõspectu castrorũ discesßit. Neq; uerò Põpeius, cognito cõsilio eius, moram ullam ad insequendũ intulit, sed eadẽ spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehẽdere posset, exercitũ è castris eduxit, equitatumq́; præmisit ad nouißimũ agmen demorandũ, neq; cõsequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed cùm uentũ esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, cõsecutus equitatus Genusum flu.

nouißi

nouißimos prælio detinebat. Hinc *suos Cæsar equites oppoſuit, expeditosq́; anteſignanos admiſcuit* cccc. *qui tantum profecere, ut equeſtri prælio commiſſo pellerent omnes, compluresq́; interficerent, ipsiq́; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod propoſuerat Cæsar, traductoq́; exercitu flumen Genuſum, ueteribus ſuis in caſtris contra Aſparagum cõſedit, milites q́; omnes intra uallum caſtrorum cõtinuit, equitatumq́; per cauſam pabulandi emiſſum, cõfeſtim decumana porta in caſtra ſe recipere iuſſit. Simili ratione Pompeius confecto eiuſdem diei itinere, in ſuis ueteribus caſtris ad Aſparagũ conſedit: eiusq́; milites, quòd ab opere integris munitionibus uacabant, alij lignandi, pabulãdiq́; cauſa longius progrediebantur, alij, quòd ſubitò conſiliũ profectionis ceperant, magna parte impedimentorũ, & ſarcinarum relicta, ad hæc repetẽda inuitati propinquitate ſuperiorũ caſtrorum, depoſitis in cõtubernio armis uallũ relinquebãt: quibus ad ſequendũ impeditis, Cæſar, quod fore prouiderat, meridiano ferè tẽpore ſigno profectionis dato exercitũ educit, duplicatoq́; eius diei itinere,* VIII. *millibus paſſuũ ex eo loco procedit, quod facere Pompeius diſceſſu militum non potuit. Poſtero die Cæſar ſimiliter præmiſsis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipſe egreditur, ut ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceßitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus: quibus rebus perfectum eſt, ut altißimis fluminibus, atq; impeditißimis itineribus nullũ acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto,* cùm

Aſparagum.

cùm se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atq; aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tãtum temporis tribuit, quantũ erat properãti necesse, timensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eòdẽ contenderet, abductũ illũ à mari, atq; ab ijs copijs, quas Dyrrhachij cõparauerat, frumento, ac commeatu abstractũ, pari conditione belli secũ decertare cogeret. Si in Italiã transiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricũ Italiæ subsidio proficisceretur Sin Apolloniã, Oricumq; oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessariò illũ suis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmissis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri uellet, ostendit, præsidioq; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq; erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epeirũ, atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Põpeius quoq; de Cæsaris consilio cõiectura iudicans, ad Scipionẽ properandũ sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyraq; discedere nollet, quòd legiones, equitatumq; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrederetur. His de causis uterq; eorũ celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios ne occasio tẽporis deesset. Sed

Cæsarem

Cæsarem Apollonia à directo itinere auerteret. Pópeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improuisò aliud incommodum: quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesq; dimißis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusq; multò, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem penè omnibus copijs amißis. Hæc itinera infesta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant: quibus accidit rebus, ut pluribus dimißi itineribus, à Cæsare ad Domitum, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli, atq; Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quòd unà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix IIII. horarũ spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod est obiectum, oppositumq; Thessaliæ) Cæsari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit (quod est oppidũ primum Thessaliæ uenientibus ab Epiro) quæ gens paucis antè diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumq; ab eo militũ petierat.

Candauia. Heraclea. Eginium. Gomphi.

pelierat. Sed eò fama iam præcurrerat, quam suprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaq; Androsthenes prætor Thessaliæ, cùm se uictoriæ Pompeij comitem esset mallet, quàm sociũ Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorũ, ac liberorum in oppidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuntios mittit, ut sibi subsidio ueniant, se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur, longinquã oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat: Cæsar castris munitis, scalas, musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iußit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent. Itaq; usus singulari militum studio, eodem, quo uenerat die, post horam nonam oppidum altißimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & ad diripiendum militibus conceßit, statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primũ usi consilio, ijsdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq; armatis compleuerunt: sed posteà casu ciuitatis comprahensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murũ producẽdos curauerat, portas aperuerunt, quibus diligentißimè cõseruatis, collata fortuna

Androsthenes.

Larissa.

Gomphos expugnat Cæsar.

Metropolis.

Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larisseos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parêret, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoq; omnem rationem belli conferre constituit.

Pompeij, & Scipionis exercitus iunguntur.

Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam peruenit, concionatus apud cunctum exercitum suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac premiorũ uelint esse participes, receptisq; omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, claßicumq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur, adeò, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur: & si quando quid Pompeius tardius, aut consyderatius faceret, unius esse negotiũ diei, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriosq; seruorum habere numero, dicerent. Iamq; inter se palàm de præmijs, ac sacerdotijs contendebant: in annosq; consulatum definiebant. Alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erãt Cæsaris, petebant: magnaq; inter eos in concilio fuit controuersia, oporteret'ne L. Hirtij, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs absentis rationem haberi: cùm eius necessarij fidẽ implorarent Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti promisisset, ne per eius autoritatẽ deceptus uideretur: reliqui in labore pari, ac periculo, ne unus omnis antecederet, recusa

Triũphus ante uictoriam.

cusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spinterq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauißimas uerborum contumelias palàm descenderunt: cùm Lentulus ætatis honorem ostentaret: Domitius urbanam gratiã, dignitatemq; iactaret: Scipio affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in cõcilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis essent Senatorij, belloq; unà cũ ipsis interfuissent, sententiasq; de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quiq; intra præsidia Pompeij fuissent, neq; operam in re militari præstitissent. Vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent. Alteram, qui capitis damnarent. Tertiam, qui pecunia multarent. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de premijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicãdum haberet. Itaq; ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit, primùm suis locis, pauloq; à Castris Pompeij longius, continentibus uerò diebus, ut progrederetur à castris suis, collibusq; Põpeianis aciem subijceret: quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus,

Domitius. Scipio. Spinther Lantulus.

L. Afranius

Actius Rufus.

mus seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atq; expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites praeliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoq; eius generis praeliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cùm adesset usus, sustinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerentur. Namq; etiam per eos dies praelium secundum equestre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium suprà docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Caesar se subijceret. Caesar nulla ratione ad pugnā elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodißimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperq; esset in itineribus: hoc sperās, ut mouendis castris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulq; in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitū quotidianis itineribus defatigaret. His cōstitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisq; detensis, animaduersum est paulò antè, extra quotidianā consuetudinem lōgius à uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Caesar apud suos, cùm iam esset agmen in portis, Differendū est, inquit, iter in praesentia nobis, & de praelio cogitandū, si ut semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandū parati: nō facilè occasionem posteà

reperiemus. Confestimq; expeditas copias educit, Pompeius quoq;,ut posteà cognitum est, suorũ omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namq; etiã in cõcilio superioribus diebus dixerat prius,quàm cõcurrerent acies, fore,ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cũ essent pleriq; admirati:Scio me, inquit, penè incredibilẽ rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in præliũ prodeatis:persuasi equitibus nostris, idq; mihi se facturos confirmauerunt, ut, cùm propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut circũuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitũ pellerẽt,quàm à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionũ, & penè sine uulnere bellum conficiemus.Id autẽ difficile nõ est, cũ tantũ equitatu ualeamus. Simul denuntiauit,ut essent animo parati in posterũ,&, quoniam fieret dimicandi potestas,ut sæpe cogitauissent, ne usu,manuq; reliquorũ opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cùm Cæsaris copias despiceret,Pompeij consilium summis laudibus efferret: Noli,inquit,existimare Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamq; deuicerit: omnibus interfui prælijs, neq; temere incognitam rem pronuntio:perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt, quod accidere tot prælijs fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia cõsumpsit,multi domũ discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An nõ audistis ex ijs,qui per causam ualetudinis remanserũt,cohortes esse Brũdusij factas? Hæ copiæ, quas uidetis, ex delectis horũ annorũ in citeriore Gallia sunt refectæ, & pleræq; sunt ex colonijs transpadanis.*

*&

Attamen quod fuit roboris, duobus prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cùm dixiſſet, iurauit ſe niſi uictorem in caſtra non reuerſurum, reliquosq́; ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pōpeius, idem iurauit: nec uerò ex reliquis fuit quiſquā, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta eſſent in cōcilio, magna ſpe, & lætitia omnium diſceſſum eſt: ac iam animo uictoriā percipiebāt, quòd de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil fruſtra cōfirmari uidebatur. Cæſar, cū Pōpeij caſtris appropinquaſſet, ad hūc modum aciem eius inſtructam animaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ traditæ à Cæſare initio diſſenſionis ex s. c. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipſe erat Pōpeius: mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicenſis legio coniuncta cum cohortibus Hiſpanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmiſſimas ſe habere Pōpeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaq́; interiecerat, numeroq́; cohortes c x. expleuerat. Hæc erant millia l v. Euocatorū circiter duo millia, quæ ex beneficiarijs ſuperiorum exercituum ad eum conuenerant, quæ tota acie diſperſerat: reliquas cohortes v i i. caſtris, propinquisq́; caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quam ob cauſam cunctū equitatū, ſagittarios, funditoresq́; omnes in ſiniſtro cornu obiecerat. Cæſar ſuperius inſtitutum ſeruans decimam legionē in dextro cornu, nonā in ſiniſtro collocauerat, tametſi erant Dyrrhachinis prælijs uehemēter attenuatæ: & huic ſic adiūxit octauā, ut penè unam ex duabus efficeret, atq; alteram

Pōpeij acies.

Cæſaris acies.

alteri

alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. cõstitutas habebat, quæ summa erat M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antoniũ, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, quas demõstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter externa acie singulas cohortes detraxit, atq; ex his quartã instituit, equitatuiq; opposuit, & quid fieri uellet, ostendit, monuitq; eius diei uictoriã in earum cohortium uirtute constare: simul tertiæ acici, totiq; exercitui imperauit, ne iniussu suo cõcurreret: se, cùm id fieri uellet, uexillo signũ daturũ. Exercitum cùm militari more ad pugnã cohortaretur, suaq; in eum perpetui tẽporis officia prædicaret, in primis cõmemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatiniũ in colloquijs, quæ per A. *Claudiũ cũ Scipione egisset, quibus modis ad Oricũ cum Libone de mittendis legatis contendisset, neq; se unquam abuti militum sanguine, neque Rẽp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primũ pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute: hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei, qui fuistis, & uestro Imperatori, quam cõstituistis, operã date. Vnum hoc prælium superest, quo cõfecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciã, inquit, hodie imperator,

*Clodium

Crastini fortitudo.

ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cùm dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electi circiter CXX. *uoluntariè eiusdẽ cẽturiæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictũ spatij, ut satis esset ad concursum utriusq; exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperẽt, ne'ue se loco mouerent, aciemq; eius distrahi paterẽtur, idq; admonitu C. Triacrij fecisse dicebatur, ut primus excursus, uisq; militũ infringeretur, aciesq; distẽderetur, atq; in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirẽtur, leuiusq; casura pila sperabat, in loco retẽtis militibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarẽtur, & lassitudine cõficerẽtur. Quod nobis quidẽ nulla ratiõe factũ à Põpeio uidetur, propterea quòd est quædam animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur: hanc nõ reprimere, sed augere imperatores debẽt: neq; frustra antiquitus institutum est, ut signa undiq; cõcinerent, clamorẽq; uniuersi tollerẽt: quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerũt. Sed nostri milites dato signo, cùm infestis pilis procurrissent, atq; animaduertissẽt non cõcurri à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserũt, & ad mediũ ferè spatiũ constiterunt, ne cõsumptis uiribus appropinquarẽt: paruoq; intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu pila miserunt, celeriterq;, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neq; uerò Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerũt:*

Nouissimum inter Cæsarẽ, & Pompeiũ prælium.

piliscq;

piluſq; miſsis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeij cornu, ut erat imperatũ, uniuerſi procurrerunt, omniſq; multitudo ſagittariorum ſe profudit, quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paulùm loco motus ceſsit, equiteſq; Pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemq; noſtrã à latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæſar animaduertit, quartæ aciei, quã inſtituerat ex cohortiũ numero, ſignum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infeſtiſq; ſignis tanta ui in Pompeij equites impetũ fecerũt, ut eorum nemo conſiſteret, omneſq; conuerſi non ſolùm loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſsimos peterent: quibus ſummotis, omnes ſagittarij, funditoreſq; deſtituti, inermes, ſine præſidio interfecti ſunt. Eodẽ impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt: eoſq; à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſsit. Ita cùm recentes, atque integri defeſsis ſucceſsiſſent, alij autẽ à tergo adorirẽtur, ſuſtinere Pompeiani non potuerũt, atq; uniuerſi terga uerterunt. Neq; uerò Cæſarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronunciauerat. Ab his enim primũ equitatus eſt pulſus: ab ijſdẽ facta cædes ſagittariorum, atque funditorum: ab ijſdem acies Pompeiana à ſiniſtra parte erat circumuenta, atq; initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum uidit, atque eam partem, cui maximè confidebat,

Equitũ Pompeij fuga, & ſagittariorũ, funditorumq; cædes.

Põpe [illegible]

quirerent uoluptates: atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pōpeius iam, cùm intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit, protinusq; equo citato, Larissam cōtendit. Neq; ibi constitit, sed eadē celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere nō intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conscendit: sæpe, ut dicebatur, querens, tantam se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominū uictoriā sperasset, ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatē dimitterēt. Qua re impetrata, montem opere * circūuenire instituit. Pōpeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœperunt. Qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partemq; legionū in castris Pompeij remanere iussit, partē in sua castra remisit, quatuor secum legiones duxit, cōmodioreq; itinere Pōpeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuū vi. aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc mōtem flumen subluebat. Cæsar milites cohortatus est, etsi totius diei cōtinenti labore erant confecti, noxq; iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent: quo iam perfecto opere, illi de deditione missis legatis agere cœperūt: pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs cōiunxerāt, nocte fuga salutē petierunt. Cæsar prima luce omnes

Pōpeius Larissam fugit.

* circummunire.

Pompeianorum deditio.

ce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma proijcere iußit: quod ubi sine recusatione fecerunt, paßisq; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierũt salutem, consolatus cõsurgere iußit, & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit, militibusq; suis iußit, ne qui eorũ uiolarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligẽtia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti iußit, eodemq; die Larissam peruẽnit. In eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter XXX. amisit. Interfectus est etiã fortißimè pugnans Crastinus, cuius mentionẽ suprà fecimus, gladio in os aduersum cõiecto. Neq; id fuit falsum, quod ille in pugnã proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentißimam uirtutẽ Crastini fuisse, optimeq; eũ de se meritum iudicabat. Ex Põpeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. namq; etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. Multi prætereà in finitimas ciuitates refugerũt, signaq; militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & aquilæ *LIX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum uires eum laßitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tẽpore D. Lælius cum classe ad Brundusium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone anteà demõstrauimus, insulam obiectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis,

Desideratorũ numerus.

Crastinus cæsus.

*IX.

L. Domitius cæsus.

D. Lælius Brundusium uenit.

instru

instructisq; scaphis, elicuit naues Laelianas, atq; ex his lõgius productã unam quinqueremẽ, & minores duas in angustijs portus cepit. Itẽq; per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore anni commodiore usus ad nauigandũ, onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioq; aquam suis supportabat, neq; à proposito deterrebatur, neq; ante praeliũ in Thessalia factũ cognitũ, aut ignominia amissarũ nauium, aut necessariarum rerũ inopia, ex portu, insulaq; expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Cassius cum classe Syrorũ, & Phoenicũ, & Cilicũ in Siciliam uenit: & cùm esset Caesaris classis diuisa in duas parteis, & dimidiae parti praeesset P. Sulpitius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Põponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatumq; eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uento, & secundo cõpletas onerarias naues taeda, & pice, & stupa, reliquisq; rebus, quae sunt aptae ad incendia, in Pomponianã classem immisit, atq; omnes naues incendit xxxv. in quibus erãt xx. constratae. Tantusq; eo facto timor incessit, ut, cùm esset legio praesidio Messanae, uix oppidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore quidã nũtij de Caesaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabãt pleriq; futurũ fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissimè nuntijs allatis oppidum fuit defensum. Cassiusq; ad Sulpitianã inde classem profectus est Vibonem, applicatisq; nostris ad terrã nauibus, propter eundẽ timorem, pari atq; antea ratione egerũt. Cassius secundum nactus uentũ, onerarias naues circiter xl.

Cassius.

P. Sulpitius.

Caesarianae classis incendium.

prepa

præparatas ad incendium immisit, & flamma ab utroq; cornu compræhensa, naues sunt combustæ quinq;: cumq; ignis magnitudine uēti latius serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorū, ignominiā non tulerunt, sed sua sponte naues cōscenderunt, & à terra soluerūt, impetuq; facto in Caßianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera

Caßij fuga.

erat Caßius, ceperunt: sed Caßius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes: neq; multò pòst de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pōpeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabātur. Quibus rebus cognitis ex

Cæsar Pompeium persequitur.

ijs locis Caßius cum classe discesit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascunq; in parteis ex fuga se recepisset: ne rursus copias cōparare alias, & bellū renouare posset: & quantū itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq; unā minoribus itineribus subsequi iußit.

Amphibols.

Erat edictū Pompeij nomine Amphipoli propositū, uti omnes eius Prouinciæ iuniores Græci, ciuesq; Ro. iurandi causa cōuenirent. Sed utrum auertendæ suspitionis causa Pompeius proposuisset, ut quàm diutißime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari nō poterat: ipse ad anchorā una nocte cōstitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognitoq; Cæsaris aduentu, ex eo loco

Mitylenæ. Cilicia.

discesit, & Mitylenas paucis diebus uenit, biduū tempestate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciā,

atque

atque inde Cyprum peruenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium, ciuiumq; Ro. qui illic negociarentur, arcem Antiochiã captã esse, excludendi sui causa, nuntiosq; dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent, id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicunq; ex fuga Pompeiũ sequerentur, atq; in insulam uenissent, oppido, ac portu recepti non erãt, missisq; ad eos nuntijs, ut ex his locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluere iubebantur. Iamq; de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naueis imposito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatũ delegerat, partim à negociatoribus coëgerat, quosq; ex suis quisq; ad hãc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit: ibi casu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis antè mensibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat, castraq; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atq; amicitia patris, Alexãdria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperũt: eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne'ue eius fortunam despi

Cyprus.

L. Lentulus. P. Lentulus.

Pom. Pelusiũ peruenit ad Ptolemæum regem.

Cleopatra.

despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriā traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæū patrem pueri reliquerat. His tūc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erāt regni, siue timore adducti, ut posteà prædicabant, ne solicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriā, Aegyptumq; occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, palàm liberaliter responderūt, eumq; ad regem uenire iusserunt. Ipsi clàm consilio inito Achillam præfectum regiū, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tr. militū, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quòd bello prædonū apud eū ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus compræhenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar, cùm in Asiā uenisset, reperiebat T. Appium conatū esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, eiusq; rei causa, Senatores omneis ex Prouincia euocauisse, ut his testibus summa pecuniæ uteretur, sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxiliū tulit. Item constabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrū uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus

Achillas. Pompeij cædes. L. Lentuli mors. C. Appius. Portenta.

exer

exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idẽ Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò præter sacerdotes adire fas nõ est, quæ Græci ἄδυτα appellãt, ἄδυτα. *tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsari statuam consecrauerãt, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidũ ex pauimẽto extitisse ostẽdebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cũ audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq́; eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq́; octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexandriam* Cæsar Alexãdriam peruenit. *peruenit. In his erant legionibus hominum tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Põpeij morte cognoscit, atq; ibi primùm è naui egrediens clamorem militũ audit, quos Rex in oppido præsidij causa reliquerat, & concursum ad se fieri uidet, quòd fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regiã minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ cõtinuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresq́; milites, huius urbis omnibus partibus interficiebãtur: quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessariò*

Etesiæ uenti.

Etesijs tenebatur, qui Alexãdria nauigãtibus sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias Regum ad populum Ro. & ad se, quòd esset consul, pertinere existimãs, atq; eò magis officio suo conuenire, quòd superiore consulatu, cum patre Ptolemæo & lege, & senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regem Ptolemæũ, atq; sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersijs iure apud se potius, quàm inter se armis disceptare. Erat in procuratiõe regni propter ætatem pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primùm inter suos queri, atq; indignari cœpit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriã euocauit, atq; eundem Achillã, cuius suprà meminimus, omnibus copijs præfecit. Hunc incitatum suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijsq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat: hæc ut fierent, per omnes deos, perq; fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Rom. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur: eæ cùm propter publicas occupationes poni nõ potuissent, apud Pompeium sunt depositæ: alteræ eodẽ exemplo relictæ, atq; obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cùm ageretur apud Cæsarem, isq; maximè uellet pro communi amico, atque arbitro controuersias Regum componere, subitò exercitus regius, equitatusq; omnis uenire Alexandriam nuntiatur.

Photinus eunuchus.

tiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, cõsiliumq; Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis esse iußit, Regemq; hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maximæ autoritatis, legatos ad Achillã mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, ostenderet. A' quo mißi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum autoritatẽ habuerãt, ad Achillam peruenerunt: quos ille, cùm in conspectum eius uenissent, prius quàm audiret, aut, cuius rei causa mißi essent, cognosceret, corripi, ac interfici iußit. Quorũ alter acc+cepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regẽ ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamq; regiũ nomen apud suos autoritatem habere existimãs, & ut potius priuato paucorum, & latronum consilio, quàm regio susceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ uiderentur: millia enim uiginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in cõsuetudinem Alexandrinæ uitæ, atque licentiæ uenerãt, & nomen, disciplinamq; populi Ro. dedidicerant, uxoresq; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq; Syriæ, Ciliciæq; Prouinciæ, finitimarumq; regionũ. Multi prætereà capitis damnati, exulesq; conuenerant, fugitiuisq; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaq; uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero:

Copiæ Achillæ.

mero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorũ, quòd in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletũ diripere, stipendij augendi causa. Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere uetere quodam Alexãdrini exercitus instituto cõsueuerãt. Erãt prætereà equitum millia duo, qui inueterauerant cõpluribus Alexandriæ bellis, Ptolomeum patrem in regnum reduxerãt. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum Aegyptijs gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidẽs Achillas, paucitatemq; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam. Prætereà oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrũpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit: eodemq; tempore pugnatũ est ad portum, ac longè maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur, & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant L. auxilio missæ ad Pompeium, prælioq; in Thessalia facto, domum redierãt. Illæ triremes omnes, & quinqueremes aptæ, instructæq; omnibus rebus ad nauigandũ. Præter has* XII. erant quæ

*XXII.

præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constratæ omnes: quas si occupassent, classe Cæsaris erepta, portũ, ac mare totũ in sua potestate haberẽt: cõmeatu, auxilijsq; Cæsarem prohiberent. Itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cùm ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam cõsistere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq;

omnesq; eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit, quòd tam latè tueri, tam parua manu non poterat, confestimq; ad Pharũ nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit: hæc insula obiecta Alexandriæ portũ efficit. Sed à superioribus regionibus, in longitudinẽ paßuum nongentorũ in mare iactis molibus angusto itinere, & ponte cũ oppido cõiungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorũ, & uicus oppidi magnitudine, quæq; ubiq; naues imprudentia, aut tempestate paululũ suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. His autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, nõ potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharum appræhendit, atq; ibi præsidium posuit: quibus est rebus effectum, uti tutò frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. Deduxit enim circũ omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatũ, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerẽtur. Id efficiebãt angustiæ loci, paucisq; utrinq; interfectis Cæsar loca maximè necessaria cõplexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initiò erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq; habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequẽtibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolomæi Regis uacuam poßeßionem

Pharus.

regni sperans, ad Achillam se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq; eorũ animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cùm ad Achillam nuntio mitteret, hortareturq́;, ne negotio desisteret, ne'ue animo deficeret, indicatis, deprehensisq; internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

Photinus interfectus.

A. HIRTII, AVT OPII
COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO
LIBER QVARTVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq; omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab Rege Nabathæorum Malco euocat, tormenta undiq; conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus, atq; musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quãtumq́; aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur: nã incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione, ac mate

Alexandria.

materia sunt ædificia, & structuris, atq; fornicibus continētur, tectaq; sunt rudere, aut pauimētis. Cæsar studebat maximè, ut quā angustißimā partē oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisq; agēdis, à reliqua parte urbis excluderet, illud expectās primùm, ut cū esset in duas parteis urbs diuisa, acies uno cōsilio, atq; imperio administraretur. Deinde ut laborātibus succurri, atq; ex altera oppidi parte auxiliū ferri posset. In primis uerò, ut aqua, pabuloq; abūdaret, quarū alterius rei copiā exiguā, alterius nullam omnino facultatē habebat, quodq; utrunq; palus largè præbere poterat. Neq; uerò Alexandrinis in gerēdis negocijs cūctatio ulla, aut mora inferebatur. Nam in omneis parteis, per quas fines Aegypti, regnūq; pertinet, legatos, cōquisitoresq;, delectus habendi causa miserāt, magnūq; numerū in oppidū telorū, atq; tormentorū * miserāt, & innumerabilē multitudinē adduxerāt. Nec minus in urbe maximæ armorū erāt instituta officinæ. Seruos præterea puberes armauerāt, quibus domini locupletiores uictū quotidianū, stipēdiūq; præbebāt. Hac multitudine disposita munitiones semotarū partiū tuebātur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebāt, ut quacūq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxiliū ferēdū opportuni eßēt: omnibus uijs, atq; angiportis triplicē uallū obduxerāt. Erat autē quadrato extructus saxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat: quaq; partes urbis inferiores erant, has altißimis turribus denorū tabulatorū munierāt. Prætereà ābulatorias totidē tabulatorū cōfixerāt, subiectisq; eis rotis, funibus, iumentisq; obiectis, directis plateis in

* conuexerant

CEsAN

quácunq; erat uisum partem mouebant. Vrbs fertilißima, & copiosißima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosißimi, atq; acutißimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorũ opera imitari uiderentur, & sua sponte multa reperiebant, unoq; tempore & nostras munitiones infestabãt, & suas defendebant: atq; hæc principes in concilijs, cõcionibusq; agitabant, populum Ro. paulatim in consuetudinem eius regni uenire occupandi, paucis annis antea Gabiniũ cum exercitu fuisse in Aegypto, Pompeium se ex fuga eôdem recepisse, ac Cæsarẽ uenisse cum copijs, neq; morte Pompeij quicquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur, quem si nõ expulissent, futurã ex regno Prouinciam, idq; agendum maturè. Nanque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere trãsmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillã,

Arsinoë Ptolemæi filia.

qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoẽn Regis Ptolemæi minorẽm filiam, ut suprà demonstratum est, cùm uterq; utriq; insidiaretur, & summã imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchũ

Ganymedes eunuchus. Achillas interficitur.

nutritiũ suum, atq; Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionẽ in milites auget: reliqua pari diligentia administrat. Alexãdria est ferè tota suffossa, specusq; habet ad Nilũ pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim spatio tẽporis liquescit, ac subsidit: hac uti domini ædificiorũ, atq; eorũ familiæ consueuerũt. Nam quæ

Nili aqua.

flumine Nilo fertur, adeò est limosa, atq; turbida, ut multos

tos, uariosq́; morbos efficiat: sed ea plebs, ac multititudo cōtenta est necessariò, quòd fons urbe tota nullus est: hoc tamen flumē in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa, uicatim ex priuatis ædificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur: interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit, hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris nō intermittebat. Quamobrem salsior paulò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnamq́; hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cùm se inferiores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atq; antè consuessent, uulgoq́; inter se conferebant, & degustando, quantū inter se differrent aquæ, cognoscebant. Paruo uerò temporis spatio hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior iam, salsiorq́; reperiebatur: quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderētur. Atq; alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet. Alij multò grauius extimescerent casum, quòd neq; celari Alexandrinis possent in apparāda fuga, cùm hi tam paruo spatio distarent ab ipsis, neq; illis imminētibus, atq; insequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autē magna multitudo oppidanorū in parte Cæsaris, quā domicilijs ipsorū non mo-

 uerat,

uerat, quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis uidebatur, ut mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neq; fallaces essent, neque temerarij, multaq; oratio frustra absumeretur. Cùm uerò uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur, aptißimũ esse hoc genus ad proditionem nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat. Nam puteis, foßisq; aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim littora naturaliter aquae dulcis uenas habere, quòd si alia esset littoris Aegyptij natura, atque omniũ reliquorũ, tamen quoniam mare liberè tenerẽt, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese nõ posse, quò minus quotidie aquã nauibus peterent uel à sinistra parte à Paretonio, uel à dextra ab insula: quae diuersae nauigationes nunquàm uno tempore aduersis uentis praecluderentur. Fugae uerò nullum esse consilium, non solùm ijs, qui primam dignitatẽ haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, praeterquàm de uita cogitarent, magno negocio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri, quibus relictis nec loco, nec numero pares esse posse. Magnam autem moram, & difficultatem ascensum in naues habere, praesertim ex scaphis. Summam esse contrà in Alexãdrinis uelocitatem, locorumq;, & aedificiorũ notitiam. Hos praecipuè in uictoria insolentes, praecursuros, & loca excelsiora, atq; aedificia occupaturos, ita fuga, nauibusq; nostros prohibituros. Proinde eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratione esse uincendũ cogitarẽt. Hac oratione apud suos habita, atq; omniũ mentibus excitatis, dat Centurionibus negocium, ut reliquis operibus intermißis, ad

Caesaris ad suos oratio.

fodiendos

fodiendos puteos animum conferant, ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexãdrinorum machinationibus, maximisq́; conatibus, non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio trigesimaseptima ex dedititijs Pompeianis militibus cum frumẽto armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ paulo suprà Alexandriam delata est. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portũ capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras: hi cùm diu retinerentur, atq; aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendũ uideretur, nauim conscendit, atq; omnẽ classem se sequi iußit, nullis nostris militibus impositis, quòd, cùm longius paulò discederet, munitiones* nudare nolebat. Cumq́; ad eum locum acceßisset, qui appellatur Cherrhonesus, aquandiq́; causa remiges in terram exposuisset, nõnulli ex numero, cùm longius à nauibus prædatum proceßissent, ab equitibus hostiũ sunt excepti: ex ijs cognouerunt Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam sibi facultatem fortunã obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaq; naues omneis, quas paratas habuerãt ad nauigandum, propugnatoribus instruxerũt, Cæsariq; redeunti cum classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimã diei res agebatur: nox autem allatura

*nudari

Cherrhonesus.

rebantur. Iidem posteà quàm Ganymedes in cōcilio confirmauit, sese, & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq; huic rei studere, atq; inseruire instituerunt: ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibusq; amiserant, nō tamen reparādæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent. Præterea nautici homines, & urbis, & regionis maritimæ, quotidianoq; usu à pueris exercitati, ad naturalem, ac domesticum usum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant. Itaq; omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij causa dispositæ: naues ueteres erant in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi, has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant: deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant, asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrābat. Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebāt. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinq; confecerunt: ad has minores, apertasq; complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio, quid quæq; earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat. Nam decem missis, una in cursu littore Aegyptio

defecerat:

defecerat: Ponticas octo: Lycias quinq;: ex Asia XII. ex his quinqueremes quinq; erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem; & pleræq; apertæ: tamen uirtute militum cõfisus cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquàm eò uentũ est, ut sibi uterq; eorum cõsideret: Cæsar Pharum classe circũuehitur, aduersasq; naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit, quæ quãq; earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atq; instruunt: in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum prætereà numerum minorũ nauigiorum, & scapharũ producũt cum malleolis, ignibusq;, siquid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erãt inter duas classes uada trãsitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ: satisq; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium. Propterea quòd ei, qui intrassent ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus, quàm cum Græcis cõparandus. Hic ob notißimam scientiã, atq; animi magnitudinẽ, delectus est ab Rhodijs, qui imperium claßis obtineret: qui, ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri,

Euphranor.

si hæc

si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquã classem poßis explicare: nobis rem committe, nos prælium sustinebimus, neq; tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius *in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est.* Cæsar *illum adhortatus, atq; omnibus laudibus prosecutus, dat signũ pugnæ.* Progressas *ultra uadum quatuor* Rhodias *naues circunsistunt* Alexandrini, *atque in eas impetum faciunt.* Sustinent *illi, atq; arte, solertiaq; se explicãt: ac tantũ doctrina potuit, ut in dispari numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed semper uenientibus aduersæ occurrerent.* Interim *sunt reliquæ subsecutæ.* Tum *necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen in uirtute constitit.* Neq; *uerò* Alexandriæ *fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altißima tecta peteret, atq; ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusq;, & uotis uictoriam suis ab* Dijs *immortalibus exposceret* Minimè *autẽ erat par prælij certamen: nostris enim pulsis, neq; terra, neque mari effugium dabatur uictis, omniaq; uictoribus erant futura in incerto.* Illi *si superassent nauibus, omnia tenerent: si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur.* Simul *illud graue, ac miserum uidebatur, per paucos de summa, ac de salute omniũ decertare.* Quorum *si quis aut animo, aut uirtute ceßisset, reliquis etiã esset cadendũ, quibus pro se pugnãdi facultas nõ fuisset.* Hæc *superioribus diebus sæpenumero* Cæsar *suis exposuerat,*

Prælium nauale.

posuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam uiderent, eadem suum quisq; contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam, atq; omnium falleret opinionẽ, quorũ iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaq; hoc animo est decertatum, ut neq; maritimis, nauticisq́; solertia, atq; ars præsidium ferret, neq; numero nauium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorũ possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus, remigibusq́;, & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molemq́; ad insulam pertinentem in suã redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasq́; imponit, alteram insulæ partem distinendæ manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant: quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur, & scaphis, nauibusq́; longis v. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur.

Sed

Sed ubi locis primùm cognitis, uadisq́; pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt, atq; hos sunt alij subsecuti, cōstanterq́; in eos, qui in littore æquo institerant, impetū fecerūt, omnes Pharitæ terga uerterunt. His pulsis, custodia portus relicta naues ad littora, & uicū applicauerūt, seq; ex nauibus ad tuēda ædificia eiecerūt: neq; uerò diutius ipsi ex munitione se cōtinere potuerūt. Et si erat nō dissimile, atq; Alexandriæ genus ædificiorum, ut minora maioribus cōferantur, turresq́; editæ, & coniunctæ, muri locum obtinebant, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnādum. Sed terror hominibus mentem, consiliumq́; eripit, & mēbra debilitat: ut tunc accidit, qui se in æquo loco, ac plano pares esse cōfidebant, ijdem perterriti fuga suorū, & cæde paucorū triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidū enatauerūt. Multi tamen ex his capti, interfectiq́; sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcēti. Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iussit, castellumq́; ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit, atq; ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant, fortiorem illum, propioremq́; oppido Alexandrini tuebantur. Sed eū postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatū iri uidebatur. Iamq́; eos, qui præsidio eum locū tenebant, tormentis è nauibus, sagittisq́; depulerat, atq; in oppidum redegerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere

angustiæ loci patiebantur, reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant: quo facto imperat pontem aduersus hostē præuallari, & quà exitus nauibus erat fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui, quorū altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorū copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemq; tempore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incēdia onerariarū emittere, ad molem constiterunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area, quæ erat aduersus pontē, & ex nauibus cōtra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesq; hortante, remigū magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molē se eiecit. Pars eorum studio spectādi ferebatur. Pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hostium lapidibus, ac fundis à molle repellebant, ac multum proficere multitudine telorum uidebantur. Sed postquàm ultra eum locum ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis, certisq; ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperūt. Quorum fuga incitati Alexādrini ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in nauibus lōgis remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere properabāt, ne hostes nauibus potirētur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole constiterāt, cùm post se clamorem exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorū aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo circun

circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderẽtur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proxima nacta naues multitudine hominum, atque onere depressa est, pars resistens, & dubitãs, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodẽ in periculo uersatus est. Postquàm uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit: quò multitudo hominum insecuta cùm irrumperet, neque administrandi, neq; repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atq; ad eas, quæ longius constiterant, naues, adnatauit. Hinc suis laborãtibus subsidio scaphas mittẽs, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine depressum militum, unà cum hominibus interijt. Hoc prælio desyderati sunt ex numero legionariorum militũ circiter CCCC. & paulò post eum numerum claßiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerunt, atq; egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi posteà ad mittenda nauigia. Hoc detrimẽto milites nostri tantum abfuerũt, ut perturbarẽtur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis, quandocuq; sors obtulerat procurrentibus, & erumpẽtibus Alexãdrinus manum compre-*

hendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. Nec diuulgata Cæsaris hortatio, subsequi legionum aut laborem, aut pugnādi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi, & continendi à periculosißimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini, *cùm* Romanos *& secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti à* Regis *amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte consilio per occultos nuntios* Regis *probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret* Regem, *transireq́; ad suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelißima* Ganymedis, *facere id, quod* Rex *imperasset. Quo si autore in Cæsaris fidem, amicitiamq́; uēturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimēto, quò minus se dederēt. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperq́; alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit. Quòd si quo facto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum* Regem *credebat. Sin, id quod magis illorum naturæ cōueniebat, ducem ad bellum gerendum* Regem *habere uellent, splendidius, atq; honestius se contra* Regem, *quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum.* Itaque Regem *cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarißimæ patriæ, quæ turpißimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primùm ad sanitatem reuocaret, deinde cōseruaret, fidem populo*

Rom.

Rom. sibiq; præstaret, cùm ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacißimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi cõspectu Cæsaris esse iucundius. Compreßis pueri lachrymis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeò cõtra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lachrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc cõplures Cæsaris legati, amici, Centuriones, militesq; lætabãtur, quòd nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset: quasi uerò id Cæsar bonitate tantùm adductus, & non prudentißimo consilio fecisset: cùm duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent. Eludẽtibusq; militibus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neq; se quicquam proficere uiderent, rumoresq; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere Syria, Ciliciaq; adduci, quod nondum Cæsari auditum erat, cõmeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerũt. Itaq; expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris cõmeatibus. Quod ubi Cæsari nũtiatum est, classem iubet expediri, atq; instrui. Præfecit huic Tyberium Neronem, proficiscũtur in ea classe Rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter Canopus. Tyberius Nero. Euphranor.

adeſt uictori, placarat, atq; in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſsimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen à ſimilitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili deriuata inter ſe duobus itineribus paulatim mediũ inter ſe ſpatiũ relinquẽs, diuerſiſsimo ad littus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cũ appropinquare Mithridatem Rex cognouiſſet, & tranſeundũ ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus uel ſuperari, delerique Mithridatem, uel ſine dubio retineri poſſe credebat: quemadmodum autem optabat eum uinci, ſic ſatis habebat incluſum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequentibus uictoriæ ſocietatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia conſuetudine noſtra caſtris uallatis ſuſtinuit: cùm uerò incautè, atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus uideret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit. Quòd niſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent, partimq; in naues, quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent. Qui ut paululũ ab illo timore ſe recrearunt, adiũctis ijs, qui ſubſequebãtur, rurſus Mithridatẽ oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæſari, qui rem geſtam perferret: cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe Rex: ita penè ſub idẽ tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum: celeriore fluminis Nili nauigatione Rex eſt uſus, in quo magnã, & paratam claſſem habebat. Cæſar Delta.

eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circũuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstrauimus, prius tamẽ Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatẽ aggredi posset, eumq; ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Cõsederat cum copijs Rex, loco natura munito, quòd erat ipse excelsior, planicies ex omnibus partibus subiecta. Tribus autẽ ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo: alterũ editißimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret. Tertium palude cingebatur. Inter castra, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustũ: altißimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autẽ ab Regis castris millia passuum circiter septem. Rex cùm hoc itinere uenire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui trãsitu Cæsarẽ prohiberent, & eminus ex ripis præliũ impar inirent. Nullũ enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat: quæ res incendit dolore milites, equitesq; nostros, quòd tandiu pari prælio cũ Alexandrinis certaretur. Itaq; eodẽ tẽpore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes partim demißioribus ripis flumen tranarũt: & legionarij magnis arboribus excisis, quæ lõgitudine utrãq; ripã cõtingerẽt, proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen trãsierunt: quorũ impetũ adeò pertimuerũt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra: nanq; ex ea fuga pauci ad Regẽ refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar re præclarißimè gesta, cũ subitũ aduentũ suũ iudicaret magnũ terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus

Mithridates Cæsari iungitur.

Alexandrinorum fuga, & cædes.

protinus uictor ad Regis castra pertendit. Hæc cùm & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamq; armatorum multitudinem collocatã in uallo uideret, lassos itinere, ac præliãdo milites ad oppugnãda castra succedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo uico non longè à suis castris muniuerat, brachijsq; cũ opere castrorũ coniunxerat, uici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copijs expugnat: non quòd id minori numero militũ cõsequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexãdrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaq; eo cursu, quo refugiẽtes Alexãdrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; eminus præliari cœperũt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberũ acceßũ haberi demõstraui: altera, quæ mediocre interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat. Maxima, & electißima Alexandrinorũ multitudo defendebat eam partem, quæ facillimũ aditum habebat: plurimũ autem proficiebãt hostes in repellẽdis, uulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur, auersi ex uallo castrorum, auersiq; ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cùm uideret milites acrius præliari nõ posse, nec tamen multum profici, propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelsißimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim

Castra regis oppugnãtur.

spectādi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circumire castra, & summū locum aggredi Carfulenus. *iußit, hisq; Carfulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum præstantem. Quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, &* * parteis castrorum *prælio perterriti Alexādrini, trepidātes in omneis* parteis discurrere cœperunt. Quorū perturbatione nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamē editißimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum pleriq; Alexandrini fugiētes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta: horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppreßis, cæteri facilio-* Ptolemæi Regis mors. *rem fugā habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumq; in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicißimè, celerrimeq; gesta, Cæsar magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexādriam cum equitibus contendit, atq; eam partem oppidi uictor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur: neque cum consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito, nihil iam de* Alexādrinorum deditio. *bello essent cogitaturi. Dignum adueniēs fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosq; animos Regum erant*

soli

soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq; ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos cōsolatus, per hostium munitiones in suam partē oppidi magna gratulatione uenit suorum, qui non tantùm bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Aegypto, atq; Alexandria potitus, Reges constituit, ut quos Ptolemæus testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum Rom. ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filijs Cleopatræ, quæ manserat in fide, præsidijsq; eius: minorem Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus noua dissensio, prius quàm diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur: legione ueterana sexta secum deducta, cæteras ibi relinquit, quò firmius esset eorū Regum imperium, qui neq; amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neq; uetustatis autoritatem, paucis diebus Reges cònstituti. Simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidijs eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Arsinoe.

Dum hæc in Aegypto gerūtur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasq; prouincias administrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem regnum suum, ne'ue Cappadociam regnū Ariobarzanis, poßideri, uastariq; pateretur à Pharna- Deiotarus rex. Domitius Caluinus.

ce: quo

ce: quo malo nisi liberaretur, imperata sibi facere, pecuniamq; promissam Cæsari nõ posse se persoluere. Domitius non tantùm ad explicãdos sumptus rei militaris, cùm pecuniam necessariã esse iudicaret, sed etiã turpe populo Ro. & Cæsari uictori, sibiq; infame esse statueret, regna sociorũ, atq; amicorum ab externo Rege occupari, nuntios cõfestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq; decederet: ne'ue occupatione belli ciuilis, populi Ro. ius, maiestatemq; tẽtaret. Hãc denũtiationẽ cùm maiorem uim habiturã existimaret, si propius eas regiones cũ exercitu accessisset, ad legiones profectus, unã ex tribus XXXVI. secũ ducit, duas in Aegyptũ ad Cæsarẽ mittit, literis eius euocatas, quarũ altera in bello Alexandrino non occurit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiũgit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra cõplures annos constitutas habebat, equitesq; centũ, totidemq; ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextum ad C. Pretoriũ Quæstorem, ut legionẽ adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Qu. q; Pacisciũ in Ciliciam ad auxilia accersenda: quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana cõuenerũt. Interim legati à Pharnace responsum referũt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quã paterno nomine iure obtinere deberet: deniq; eius regni causa integra Cæsari seruaretur: paratũ enim se facere, quod is statuisset. P. Domitius cùm animaduerteret eũ Cappadocia decessisse, nõ uoluntate adductum, sed necessitate, quòd facilius Armeniam defendere posset, subiectã suo regno, quàm Cappadociam

Domitij ad Pharnacem nuntij.

Ariobarzanes.

Comana.

dociam longius remotã, quodq; omneis treis legiones adducturũ Domitium putasset: ex quibus cùm duas ad Cæsarem missas audisset, audaciusq; in Armenia substitisset, perseuerare cœpit, ut eo quoq; regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atque Armeniæ, nec iustè eum postulare, ut in Cæsaris aduentũ res integra differretur. Id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His respõsis datis, cũ ijs copijs, quas suprà scripsi, profectus est in Armeniã, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Põto à Comanis iugum editum syluestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostiũ poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta magnam cõmeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent: ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatẽ populi Ro. & regna sociorum recuperare, legatis respõdebat. Magnis, & cõtinuis itineribus cõfectis, cùm aduentaret ad Nicopolim, quod oppidũ in Armenia minore positũ est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. Quibus ex castris, cùm locus angustus, atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dißipari iußit, paganosq;, & oppi

Nicopolis.

Castra Domitij.

Pharnacis insidiæ.

& oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cũ in agris & pecora, & homines animaduerteret uersari, tanquam amicorum aduentu. Sin uerò, ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dißiparentur, dispersiq; cæderentur. Hæc cùm administraret, nũquàm tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium, cùm hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At cõtrà spes pacis Domitio in eisdem castris morãdi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi tẽporis occasione, ueritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accesßit, castraq; oppido cõtulit, quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidijs, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis. Perficit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebãt, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq; à Domitio, ut quàm primùm sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cùm discedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, quà facillimum accessum, & æquißimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudi

tudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatũ autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat, qui neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrũ equitatũ. Domitius *autem, cùm Cæsaris magis periculo, quàm suo commoueretur, neq; se tutò discessurũ arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitũ eduxit, tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocauit,* Ponticam *in sinistro:* Deiotari *legiones in mediã aciem cõtulit, quibus tamen angustißimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in insidijs collocatis, sic utrinq; acie instructa processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroq; dato, concurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nam tricesimasexta legio, cùm extra fossam in equitatum* Regis *impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; trãsiret, aduersosq; hostes aggrederetur. At* Pontica *ex altera parte legio, cùm paulum auersa hostibus ceßisset, fossam autem circuire acies secũdò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est.* Deiotari *uerò legiones uix impetũ sustinuerunt. Ita uictrices* Regis *copiæ cornu suo dextro, mediaq; acie conuerterunt se ad tricesimamsextam legionem, quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinuit, magnis copijs hostium circundãta, præsentißimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quò* Pharnaces *insequi propter iniquitatem loci noluit.*

Pugna inter Pharnacẽ, & Domitium.

Domitij fuga.

Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militũ interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora cõtulit, nõ amplius ducentis quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incõmodo Domitius accepto, reliquias exercitus dißipati collegit, itineribusq́; tutis per Cappadociã se in Asiã recepit. Pharnaces rebus secũdis elatus, cùm de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupauit. Ibiq́; & uictor, & crudelißimus Rex, cùm sibi fortunam paternam feliciore euẽtu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum, Ponticorumq́; diripuit. Supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atq; ætatis commendationem habebãt, eaq́;, quæ morte essent miseriora: Pontumq́; nullo defendẽte, paternũ regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ prouincia superioribus mensibus retenta nõ tantùm sine ignominia, sed etiã cum laude erat. Nanq; eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore: quanquã erat Prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensiõibus uastata, & cõfecta: tamen prudẽtia, ac diligẽtia sua, quòd magnã curã suscipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. Nanq; & castella cõplura locis editis posita, quorũ opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellũ inferẽdũ, expugnauit, eaq́; præda milites donauit. Quæ et si erat tenuis, tamẽ in tãta Prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parta. Et cũ Octauius

Pharnaces Pontum occupat.

In Illyrico gesta.

Q. Cornificius.

Octauius.

uius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se si-num contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et cũ diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeiũ uictor Cæsar sequeretur, cõpluresq; aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatẽ, se reliquis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tyronum, quæ nuper erãt conscriptæ, proficisceretur in Illyricũ, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculũ Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem, regionemq; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturã esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem Prouinciam existimãs, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua cõfisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuq; suo gesserat, neq; Prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat eximanita, partim infidelis: neq; nauibus, intercluso mari tẽpestatibus, cõmeatus supportari poterat: magnisq; difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellũ gerebat. Ita cũ durissimis tẽpestatibus propter inopiã castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq; est à barbaris cõtemptus, ut Salonã se recipiẽs in oppidum maritimũ, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimiq; incolebãt, in agmine dimica-

Hiadertini. Gabinius. Salona.

re sit coactus. Quo prælio duobus milibus militum amplius amißis, Centurionibus XXXVIII. *Tribunis* IIII. *cum reliquis copijs Salonam se recepit, summaq; ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mẽsibus morbo perijt: cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnã spẽ Octauiũ adduxit Prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & Fortuna, quæ plurimũm in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius Brundusij cùm esset, cognitis rebus, quæ gestæ erãt in Illyrico, cùm crebris literis Cornificij, ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percußisse, compluribusq; locis nostrorum militũ oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros, et si graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animũ sequebatur, tamen uirtute uicit incommodũ naturæ, difficultatesq; hyemis, & subitæ præparationis. Nam cùm ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam, atque Calenum misit, uti sibi classem mitterent: quod cùm tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij nõ poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquàm non satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero claßis aucto, militibus ueteranis impositis, quorũ magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundusij, cùm exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricũ: maritimasq; nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; se*

Gabinij mors.

Vatinius.

tradi

tradiderant, partim recipiebat, partim remanētes in suo consilio, præteruehebatur: nec sibi ullius rei moram, necessitatēq; iniūgebat, qui quàm celerrimè posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurū terra, mariq;, ubi nostrum erat præsidiū, aduentu suo discedere ab oppugnatione coēgit, præsidiumq; nostrum recepit. Octauius, cùm Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridē, qua regione Vatinius insequens nauigabat: nō quòd Octauium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longius progressum insequi decreuerat. Cùm propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspitio hostis, repentè aduersam ad se uenientē nauem, antēnis ad mediū malum demissis, instructā propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnādi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repentè oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur utrinq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cùm animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neq; numero parem esse futuræ dimicationi, Fortunæ rem committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremē ipsius Octauij impetum fecit, celerrimè, fortissimeq; cōtrà illo remigante, naues aduersæ nostris concurrunt adeò uehementer, ut nauis Octauiana rostro discusso, ligno contine-*

*quin

Epidaurus.

Thauris insula.

Nauale prælium Vatinij, & Octauij.

retur. Committitur acriter reliquis locis prælium, cōcurrriturq; ad duces maximè: nam cùm suo quisq; auxiliū ferret, magnum comminus in angusto mari prælium factum est, quantoq; coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tantò superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant, & dimicatione æquata longè superiores uirtute, rem feliciter gerebāt. Deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multæ præterea capiūtur, aut rostris perforatæ mergūtur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulātur, partim in mare præcipitātur: ipse Octauius se in scapham confert, in quam plures cùm confugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonē. Eò receptus, cùm præliū nox dirimeret, tēpestate magna uelis profugit: sequuntur hunc suæ naues nōnullæ, quas casus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus incolumibus, in eū se portū uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicādum processerat. Capit ex eo prælio pentiremem unā, triremes duas, dycrotas octo, cōplaresq; remiges Octauianos. Posteroq; ibi die fuit, dū suas, captiuasq; naues reficeret: post diem tertium cōtendit in insulā Issam, quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. Erat Mæum nobilissimū regionum earū oppidum, cōiunctissimūq; Octauio: quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderūt: comperitq; ipsum Octauiū paruis, paucisq; nauigijs uento secūdo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africā caperet. Ita breui spatio re præclarissimè gesta, Prouincia recepta, & Cornificio

Octauij fuga.

Issa insula.

Mæum op.

nisi io reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundusium incolumi exercitu, & classe recepit. His autem tēporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pōpeium obsidebat, & prælio Pharsali rem feliciter gerebat, Alexādriæq; cùm periculo magno, tum etiā maiore periculi fama, dimicabat. Q. Caßius Lōginus in Hispania pro prætore Prouinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illā Prouinciā susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat acceßiones: quod uel ex conscientia sua, cùm de se mutuò sentire Prouinciam crederet, uel initus signis, & testimonijs eorum, qui difficulter odia dißimulāt, animaduertere poterat, & cōpensare offensionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cùm primùm in unum locum exercitum conduxit, sestertia c. militibus est pollicitus: nec multò pòst, cùm in Lusitania Medobregam oppidum, montemq; Herminū expugnasset, quò Medobregenses confugerant, ibiq; imperator esset appellatus, iterum sestertijs c. milites donauit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occultè militarem disciplinā, seueritatemq; minuebant. Caßius legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumq; in ea æs alienum grauißimis oneribus Prouinciæ cōstituit exoluere: &, ut largitionis postulat cōsuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabātur, quas Longinus sibi expensas ferri non tātùm patiebatur, sed etiam

In Hispania gesta.

Qu. Cassius Longinus.

Odiū Cassij.

Medobrega op.

Herminius mons.

cogebat: in gregem locupletum simultatum causæ tenues conijciebantur, neq; ullum genus quæstus aut magni, & euidentis, aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret: nemo erat, qui modò aliquam iacturã facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiã magna solicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris
* adiungebatur. *adiungebãtur: quibus de causis accidit, ut cùm Lõginus imperator eadẽ faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. Horum odium confirmabãt nonnulli familiares eius, qui cũ in illa societate uersarentur rapinarũ, nihilo minus oderãt eum, cuius nomine peccabant: sibiq;, quod rapuerant, acceptũ ferebant: quod interciderat, aut erat interpellatũ, Caßio aßignabant. Quintam legionem nouam cõscribit, augetur odiũ & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Cõplentur equitũ tria milia, maximusq; onerantur impẽsis, nec Prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exercitũ traijceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Põpeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti uoluptate efferebatur, quòd sibi nouarũ Prouinciarũ, & fertilißimi regni tanta oblata esset facultas. Itaq; ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; ad ducenda: certis hominibus dat negociũ, ut frumentum, nauesq; centũ præpararentur, pecuniaq; describerentur, atq; imperarentur, ne qua res, cùm redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omniũ opinione; non enim labor, aut uigilantia,

gilantia, cupienti præsertim aliquid, Caßio deerat. Exercitu coacto in unum locũ, castris ad Cordubam positis, pro cõcione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gereret deberet: pollicetur(q́;) ijs, cùm in Mauritaniam traiecisset, *sestertia se daturum: quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoq́; ipso die meridiana hora, cùm in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilij libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Caßij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cùm se insinuasset, sinistra corripit eũ, dextraq́; bis ferit pugiõe: clamore sublato, fit à cõiuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximũ gladio traijcit lictorem. Hoc interfecto, Q. Caßiũ legatũ uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili confidentia Flaccum municipem suum adiuuant: erant enim omnes Italienses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq́; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Caßium defendendum. Semper enim Berones, compluresq́; euocatos cum telis secum habere consueuerat, à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Caßio, ad eum deducitur. Racilius in proximã se domũ familiaris sui confert, dum certũ cognosceret, confectus'ne Caßius esset. Laterensis, cùm id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibusq́; uernaculis, & secũdæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Caßium esse, gratulatur, tol-

*sestertios

Minutius Silo.

Racilius.

Cassius uulneratur.

Berones.

litur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Nemo enim aut in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat secunda legio) non cũ omni Prouincia cõsenserat in odio Caßij. Nam legiones trigesimã, & uigesimam primã paucis mensibus in Italia scriptas Cæsar attribuerat Lõgino: quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterẽsi uiuere Caßiũ. Quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Caßium uisendũ proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem uigesimaprima: subsequitur has quinta. Cùm duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarij ueriti, ne soli relinquerẽtur, atq; ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factũ superiorũ, permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Caßius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet cõprehẽdi. Legionem quintam in castra remittit cohortibus XXX. retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Raciliũ, & L. Laterensem, & Anniũ Scapulã maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quàm Laterensem, & Raciliũ in eadem fuisse cõiuratione. Nec diu moratur dolorẽ suũ, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum. Item Calfurnium Saluianũ, qui profitetur indicium. coniuratorumq; numerum auget, uerè, ut quidam existimant, ut nõnulli querũtur, coactus: Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures, quos Caßius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerũt. Nã

Cædis cõscij mulctantur.

palàm

palàm sestertijs decem cum Calfurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta: qui, si maximè nocentes sunt multati, tamē periculū uitæ, dolorq; uulnerū pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeiū in acie uictū, amißis copijs fugisse. Qua re cognita, mistā dolori uoluptatem capiebat, uictoriæ nuntius lætitiam exprimebat, confectum bellum licentiam temporū intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq; eas iubet referri: quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aequa autem ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africā ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur, propterea quòd edictū tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neq; contulissent, se adirent: quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem trigesimam, quam Qu. Caßius legatus simul ducebat, cùm ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quæ Leptis opp.

 ad fretum

ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cùm legio trigesima, & uigesimaprima, & cohortes* quatuor, & quinta legio, totusq; conuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculã, cũ his ad secundã peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse, & T. Toriũ Italisencem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellũ Cordubã, ut eã in potestate retineret, Q. Casiũ legatũ Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumq; aut uoluntate, aut necessitate adductum (nanq; id uariè nunciabatur) consentire cum Cordubensibus. Duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Casius his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiã ad flumen Silicense uenit: ibi habita cõcione, militũ tentat animos, quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumq; periculũ deprecaturos, dum per eos Cæsari Prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natũ seditiosa militũ, suaq; uideretur natura: simul ut cõtra Qu. Casium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æquè potentem opponeret dignitatẽ. Cn. Pompeio se Prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forsitan etiã hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Põpeij, cuius nomẽ multũ poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri potest.

Carbona.

* quatuor ex quinta legione

Obucula.

Marcellus.

Segouia.

Silicense flu.

T. Torius Cordubam uenit.

Certè

Certè hoc præ se Torius ferebat. Milites adeò fatebãtur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent, frequens legionibus conuentus obuiam prodit, neq; tantũ uirorũ, sed etiam matrumfamiliâs, ac prætextatorũ, deprecaturq;, ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Caßium sentire cum omnibus: contra Cæsarem ne facere cogerẽtur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lachrymis exercitus commotus, cùm uideret ad Caßium persequendũ nihil opus esse, Cn. Põpeij nomine, & memoria, tamq; omnibus Cæsarianis, quàm Põpeianis Longinum esse in odio, neq; se conuentũ, neq; M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt. Marcerum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciuerunt, prætoremq; appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Caßius eo biduo circiter quatuor millia paßuum à Corduba circa flumen Betim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconʃ. in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, Prouinciæq; Cæsaris causa quamprimũ ueniret: ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, ædificia incẽdit. Cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum cõcurrerunt, ut in aciem educerẽtur, orant, priusq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta cõtumelia nobilißimæ, charißimæq; possesßiones Cordubensium in cõspectu suo rapinis, ferro, flãmaq; consumerentur. Marcellus, cùm confligere miserrimũ putaret, quòd r uictoris, & uicti detrimentũ ad eundem M. Marcellus

Cæsarem

Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Betim traducit, atq; aciem instruit. Cũ Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita, quòd is in æquũ non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaq; copias reducere cœpit. Cassius quo bono ualebat, Marcellumq; infirmũ esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, cõplures nouissimos in fluminis ripis interficit: cùm hoc detrimẽto, quid transitus fluminis uitijs, difficultatisq; haberet, cognitũ esset, Marcellus castra Betim trãsfert, crebroq; uterq; legiones in aciem educit, neq; tamen cõfligitur propter locorũ difficultates. Erat copijs pedestribus multò firmior Marcellus: habebat enim ueteranas legiones, multisq; prælijs expertas. Cassius fidei magis, quàm uirtuti legionũ confidebat. Itaq; cùm castra castris collata essent, & Marcellus locũ idoneũ castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus ueritus, ne genere quodã obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit, quod sibi fidele esse oppidũ credebat: ibi adeò cõiuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (namq; Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus esset. Hũc Marcellus insequitur, & quàm proximè potest Vllam, castra castris cõfert, locorumq; cognita natura, quo maximè rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neq; confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat: neque uagari Cassium latius pateretur, ne plures

Vlla opp.

ciuitates ea paterentur, quæ paßi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis: operibusq́; in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Caßiumq́; munitionibus clausit: quæ priusquàm perficerētur, Longinus omnem suū equitatum emisit, quē magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq́; Marcellum non pateretur: magno autē impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessariū consumeret frumentum. Paucis diebus literis Caßij acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitq́; ei legionē, Bogud rex. *quam secū adduxerat, compluresq́; cohortes auxiliarias Hispanorum: namq; ut in ciuilibus dissensionibus accidere cōsueuit, ita tēporibus illis in Hispania nōnullæ ciuitates rebus Caßij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrinq; acriter, crebroq́;, ut accidit, fortuna sæpe ad utrūq; transferente uictoriā: nec tamen unquā ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex ci*- Lepidus. *teriore Prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaquinq;, magnoq́; numero equitum, & reliquorū auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio cōtentiones Caßij, Marcelliq́; cōponeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Caßius cōtrà suis se tenet præsidijs, siue eò, quòd plus sibi iuris deberi, quàm Marcello existimabat, siue eò, quòd ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. Ponit ad Vllā castra Lepidus, neq; habet à Marcello quicquā diuisi: ne pugnetur, interdicit, ad exeundū Caßium inuitat, fidemq; suā in re omni interponit. Cū diu dubitasset Caßius, quid sibi faciendum, quid'ue Lepido esset credendū: neq;*

neq; ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sentẽtia, postulat, uti munitiones disijcerẽtur, sibiq; liber exitus daretur. Non tãtum inducijs factis, sed propè iam constituta opera cùm complanarent, custodiæq; munitionũ essent deductæ, auxilia Regis in id castellũ Marcelli, quod proximũ erat regijs castris, neq; opimãtibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cassius, nã de huius cõsciẽtia dubitabatur) impetum fecerunt, cõpluresq; ibi milites oppresserũt: quòd nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi præliũ esset diremptũ, maior calamitas esset accepta. Cùm iter Cassio patefactũ esset, castra Macerllus cũ Lepido cõiungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad Prouinciam obtinendã uenit: de cuius aduẽtu ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibiq; aduerso tempore nauigãdi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici eius dictitabant, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis cõfecta in potestatẽ cuiusquã ueniret. Progressus secũda, ut hyberna, tẽpestate, cũ in Iberum flumen noctis uitãdæ causa se cõtulisset, inde, paulò uehementiore tẽpestate nihilò periculosius se nauigaturũ credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cũ neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directam tantis fluctibus tenere posset,

Narbo. Trebonius.

Malaca.

Cassij mors.

demer

demersa naui perijt. Cùm in Syriam Cæsar ex Aegypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eũ, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteret multa Romæ malè, & inutiliter administrari, neq; ullã partẽ reip. satis commodè geri, quòd & cõtentionibus tribunitijs perniciosæ seditiones orirentur, & ambitione, atq; indulgentia Tribunorũ militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarem fierẽt, quæ dissoluẽdæ disciplinæ, seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentum suũ uideret, tamen præferendum existimauit, quas in Prouincias, regionesq; uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesq; acciperent, & externorũ hostiũ metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturũ sperabat, quòd hæ Prouinciæ nullo bello premebãtur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendêre sibi, non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neq; excessurum putabat, cùm secundo prælio esset uehementer inflatus, quod cõtra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis & uiritim, & publicè tribuit. De controuersijs ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, Tyrannos, Dynastas Prouinciæ, finitimosq;, qui oẽs ad eum concurrerãt, receptos in fidem, cõditionibus impositis Prouinciæ tuendæ, ac defendẽdæ, dimittit & sibi, & populo Ro. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouincia cõsumptis, Sex. Cæsarem amicum, & necessariũ suum legionibus Syriæ præficit, ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciã, cuius Prouinciæ ciuitates omnes

Cæsaris in Syria gesta.

Sex. Cæsar.

Cilicia.

euocat

Tarsus. euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilißimum, fortißimumq; est. Ibi rebus omnibus Prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur, magnisq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazaca. Mazacæ commoratus, uenit Comana uetustißimum, & sanctißimum in Cappadocia Bellonæ templũ, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, imperio, & potentia secũdus à Rege consensu gentis illius Nicomedes. habeatur: id homini nobilißimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, qui Regio Cappadocũ genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq; generis, iure minimè dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarates. Ariaratem, cùm benemeritus uterq; eorũ de Rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratẽ solicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptum simili uelocitate conficere cœpit. Cùm propius Pontum, finesq; Gallogræciæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem Deiotarus Cæsari supplicat. penè totius, quòd ei neq; legibus, neq; moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebant: sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tantùm priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset: neq; enim se iudicem debuisse esse cõtrouersiarum populi Ro. sed parêre præsentibus

*sentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cùm plurima sua cõmemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere coarguisset, quòd homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbẽ, Italiamq; teneret, ubi Senatus, Populusq; Ro. ubi Resp. esset, quis deinde post L. Lentulum, *M. Marcellum cõsulfuisset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atq; amicitiæ, dignitati, ætatiq; hominis: precibus eorũ, qui frequẽtes cõcurrißẽt, hospites, atq; amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetrarcharum posteà se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura, disciplinaq; nostra cõstitutam habebat, equitatumq; omnem ab bellũ gerendum adducere iußit. Cùm in Pontum uenisset, copiasq; omnes in unum locum coẽgisset, quæ numero, atq; exercitatione bellorum mediocres erant, excepta legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille hominum in ea esset. Reliquæ erant tres legiones, una Deiotari: duæ, quæ in eo prælio, quo Cn. Domitium fecisse cũ Pharnace scripsimus, fuerant. Legati à Pharnace mißi Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduẽtus hostilis esset. Facturũ enim omnino Pharnacem, quæ imperata essent: maximeq; commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare*

*C.

Pharnacis legati ad Cæsarem.

uoluisse, cùm Deiotarus, q dedisset, tamẽ ei satisfecisset. Cæsar respõdit se fore æquißimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit aũt, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent: nam se neq; libẽtius facere quicquam, quàm supplicibus ignoscere, neq; Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, q prouidisset, ne uinceretur, quàm sibi, cui Dij immortales uictoriã tribuissent. Itaq; se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negociati essent, quoniam in integrum restituere nõ posset, cõcedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitam, neq; exectis uirilitatẽ restituere posse, quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uerò decederet cõfestim, familiasq; publicanorũ remitteret, cæteraq; restitueret socijs, ciuibusq; Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere cõsuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum festinantẽ, ac properantem Cæsarem speraret, libẽtius etiam crediturũ suis promißis, quàm res pateretur, quò celerius, honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Cæsarẽ reuocari) lentius agere decedendi diem postulare, lõgiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. [Cæ]sar cognita cal

ta calliditate hominis, quod alijs tēporibus natura facere consueuerat, tūc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manū confereret. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undiq; fastigio sustinet murum, circumpositi sunt huic oppido magni, multiq; intercisi uallibus colles, quorū editissimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatē Triarij, detrimentumq; exercitus nostri superioribus locis, atq; itineribus penè coniunctus oppido magnā in illis partibus habet nobilitatē, nec multò lōgius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locū Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cùm ab hoste millia passuum quinq; castra posuisset, uideretq; eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multò erāt propiora Regis castris, aggerē cōportari iubet intra munitiones: quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimētisq; in castris relictis, prima luce nō opinātibus hostibus eum ipsum locū cepit, in quo Mithridates secundū bellum aduersus Triarium fecerat. Huc omnē comportari aggerem è castris, seruitiaq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cū spatio nō amplius mille passuū intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorū. Pharnaces, cùm id repētè prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit: quas interposita tanta locorum iniquitate, cōsuetudine magis Zela opp.

peruulgata militari credebat instrui Cæsar, uel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur: uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quàm manu defendere locũ Pharnaces uideretur. Itaq; deterritus nõ est, quo minus prima acie pro uallo instructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum posteà audiebamus, siue paucitate nostrorũ, qui in armis erant, cõperta, cùm more operis quotidiani, magnã illam seruorũ multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset, siue etiã ueterana fiducia exercitus sui, quem cũ legione XXII. *in acie conflixisse, & uicisse legati eius gloriabantur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se* Domitio *duce sciebat: inito consilio dimicãdi, descẽdere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquãdiu Cæsar irridebat inanẽ ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locũ nemo sanus hostis subiturus esset. Cùm interim Pharnaces eodem gradu, quo in prælium descenderat, uallem ascẽdere aduersus arduũ collem instructis copijs cœpit. Cæsar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neq; opinans, imparatusq; oppressus, eodem tẽpore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondũ ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, & clamore sublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorũ immortalium*

Præliũ inter Pharnacẽ, & Cæsarem.

talium

talium benignitate, qui cùm omnibus casibus bellis intersunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno, atq; acri prælio facto, comminus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initiũ uictoriæ natum est ab ea parte, cùm in procliui detruderẽtur hostes: multò tardius, sed tamen ijsdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq́; acie, totæ profligantur copiæ Regis: *quæ quàm facilè subierant iniquũ locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate.* Itaq; *multis militibus partim interfectis, partim suorũ ruina oppreßis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallem transgreßi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterãt. At nostri uictoria elati subire iniquum locũ, munitionesq́; aggredi non dubitarũt. Defendẽtibus autẽ his cohortibus castra, quas* Pharnaces *præsidio reliquerat, celeriter castris hostiũ sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorũ, aut capta,* Pharnaces *cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorũ oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adductus esset.* Tali *uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximũ bellũ tanta celeritate cõfecerat, quodq́; subiti periculi recordatione lætior, quòd uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat.* Ponto *recepto, præda omni regia militibus cõdonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur.* Legionem *sextã decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in* Italiam *iubet.* Auxilia Deiotari *domũ remittit, duas legiones cum Cœlio* Vintiano *in* Ponto *relinquit.* Ita *per* Gallogræciã, Bithyniamq́; *in* Asiã *iter facit,* Pharnacis fuga. Cœlius Cincianus.

ee 3 omniumq́;

omniumq́; earum Prouinciarum de cōtrouerſijs cognoſcit, & ſtatuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates diſtribuit. Mithridatē Pergamenū, quo rem fœliciter, celeriterq́; geſtam in Aegypto ſuprà ſcripſimus, regio genere ortū, diſciplinis etiam regijs educatū (nam eum Mithridates Rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulū ſecum aſportauerat in caſtra, multosq́; tenuerat annos) Regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat: Prouinciasq́; populi Ro. à barbaris, atq; inimicis Regibus interpoſito amiciſſimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiā legibus Gallogræcorū, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & poſſeſſam paucis antè annis à Deiotaro. Neq; tamen uſquā diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati uidebatur. Cæſaris in Italiam reditus. *Rebus fœliciſſimè, celerrimeq́; confectis in Italiam celerius omnium opinione uenit.*

A. HIRTII, AVT OPII

COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICO

LIBER QVINTVS.

CAESAR *itineribus iuſtis confectis, nullo die intermiſſo ad* XIIII. *Calēdarū Ian. in Lilybæum peruenit, ſtatimq́; oſtendit ſeſe naues uelle conſcendere, cùm non amplius legionē tyronū haberet unam, equitesq́; uix ſexcentos. Tabernaculum ſecundum littus ipſum conſtituit, ut propè fluctus uerberaret.*

Hoc

Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quicquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasq; parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis, cùm præsertim ab incolis eius Prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classesq; esse complures, tamen nō deterrebatur, animoq;, & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eôdem cōcurrere, & legiones tyronum cōuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ abest à Lilybæo. Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicè. Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI. Calendarum Ian. & reliquas naues statim est consecutus: ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. Nanq; onerariæ reliquæ præter paucas, uento dispersæ, atq; errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim: complura prætereà castella, & oppida non longè à mari relinquit. Postquàm Adrumetum accessit

Aponiana insula.

Allienus prætor Siciliæ.

Clupea. Neapolis.

Adrumetum.

cessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C.
C. Considius
Cn. Piso.
Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum cōmo ratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitū Cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum centū quinquaginta. Castrisq; ante oppidū posi tis, sine iniuria cuiusquā consedit, cohibetq; omneis à præ da. Oppidani interim muros armatis cōplent, ante portū frequētes considunt ad se defendendū, quorum numerus duarū legionū intus erat. Cæsar circū oppidū uectus, na tura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius, imprudentiæq; aßignabat, quòd neq; certū locū guberna toribus, præfectisq;, quem peterent, præceperat: neq; ut more ipsius consuetudo superioribus tēporibus fuerat, ta bellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterēt uniuersi: quod minimè Cæsarē fefellerat:
L. Plancus.
nanq; nullum portū terræ Africæ, quò classes decurrerēt, pro certo tutū ab hostiū præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionē egressus aucupabatur. L. Plā cus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatē cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaq; data facultate literas cōscribit, & eas ca ptiuo dat perferendas in oppidum ad Cōsidium. Quò si mulatq; captiuus cùm peruenisset, literasq;, ut erat māda tum, Considio porrigere cœpisset, prius quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? tum captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Ro. Deinde in conspectu suo captiuum

statim

statim interfici iubet: literasq; nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquàm una nocte, & die ad oppidum cōsumpta, neq; responsum ullum à Considio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ succurrebant, neq; equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tyronum, neq; primo aduentu cōuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppugnandum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio ad oppugnandū oppidū commorādi: ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circunuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaq; castra cùm mouere uellet, subitò ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum, castraq;, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupāt, & eius agmen extremum insequi cœperūt. Quæ res cùm animaduersa esset, subitò legionarij consistunt, & equites, quanquàm erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè cōcurrūt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq; in oppidum. Postquàm repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter cōstitutum ire contendit. Quod cùm sæpius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerētur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quantò longius ab oppido discedebatur, tantò

Gallorū equitū fortitudo.

tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes uenire polliceri frumentũ, paratosq; esse quæ imperasset, facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Calen. Ian. Inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatẽ & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicẽtur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab oppido secundum littus facit castra. Eôdem naues onerariæ, & lõgæ nõnullæ casu aduenerũt. Reliquæ, ut est ei nuntiatũ, incertæ locorum, Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauium errorẽ, equitatumq; in nauibus omnẽ continere, ut arbitror, ne agri uastarẽtur: aquam in naues iubet cõportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierant, subitò equites Mauri, neq; opinãtibus Cæsarianis adorti, multos iaculis conuulnerauerũt, nõnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, cõmeatus, frumentũ, simulatq; literas legissent, mittenda curarent: exoneratisq; partim nauibus longis, Rabirium Posthumium in Siciliam ad secundũ cõmeatum accersendũ mittit. Interim cum x. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerraßẽt, & simul mare tuendũ ab hostibus, iubet proficisci. Item C. Sallustiũ Crispũ prætorẽ ad Cercinnã insulam

Ruspina opp. Leptis ciuitas.

Rabirius Posthumius.

C. Sallustius. Crispus Cercinna insula.

lam

lam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi magnũ numerũ frumẽti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec morã tergiuersatio. Ipse interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebãt, miserari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat. Tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis esse uectigales, quàm cũ ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Nonarum Ianua. castra mouet, Leptiq; sex cohortium præsidio cũ Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat, Ruspinam cum reliquis copijs cõuertit, ibiq; sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circũ uillas frumẽtatum: oppidanisq; imperat, ut plaustra iumentaq; omnia sequantur. Itaq; magno frumenti inuento numero, Ruspinã redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidiaq; firmata ad claßis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quàm plurima. Ipse cum cohortibus septem, quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo. Ibiq; classem sub uesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia solicitabantur. parua enim cum copia, & ea tyronum, neq; omni exposita in Africa

Saserna.

contra

contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumq; innumerabilẽ, se expositos uidebant: neq; quicquã solatij in præsentia, neq; auxilium in suorũ consilio animaduertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore, mirabiliq; hilaritate. Animũ enim altum, & erectũ præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæsar in nauibus una nocte cõsumpta, iam cœlo albescẽte, cũ proficisci conaretur, subitò nauium pars, de qua timebat, ex errore eodẽ cõferebatur. Hac re cognita, *Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare.* Itaque *sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militũ, equitumq; copijs, rursus ante oppidũ* Ruspinam *redit, atque ibi castris cõstitutis, ipse cum cohortibus expeditis* xxx. *frumentatũ est profectus.* Ex eo *est cognitum Cæsaris cõsilium, illum cũ classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neq; eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent.* Interim *cùm iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuũ tria, per speculatores, & antecessores equites nũtiatur ei, copias hostium haud longè à sese uisas, & hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est.* Hac re cognita, *Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiã habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorũ paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinari,*

signa

signa se leniter consequi, ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq́; cùm procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari, quorũ omnino numerus fuit XXX. *cohortium cum equitibus* CCCC. *& sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur, & dextrum, ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem, sagittarios ante aciem cõstituit, equites dextro, sinistroq́; cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostiũ circũuenirentur. Existimabat enim se cũ pedestribus copijs acie instructa dimicaturum. Cùm utrinque expectatio fieret, neq; Cæsar se remoueret, & cum suorum paucitate contra magnam uim hostium artificio magis, quàm uiribus decertandum uideret, subitò aduersariorum equitatus sese extẽdere, & in latitudinem promouere, collesq́; complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulq́; ad circũeundum cõparare se cœperãt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies interim mediæ cùm cõcurrere conarẽtur, subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. Hic cùm Cæsariani in eos impetũ fecissent, illorum equites refugiebant, pedites interim resistebant, dũ equites rursus concursu renouato peditibus suis succur*

Labieni, & Pacidij acies contra Cæsarem.

Præliũ inter Cæsarem, & Labienum.

succurrerent. Cæsar nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret ordines suorũ in procurrẽdo turbari: pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur: equites autem hostium pilũ militis cursu facilè uitabant: edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine cõfisus, Cæsaris paucitatẽ circũire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defeßi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis, magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostiũ equitatu circũuentis, Cæsarisq; copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

Verba Labieni ad Cæsaris ueteranos.

Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tyro, feroculus es? uos quoque iste uerbis infatuauit? In magnum mehercule uos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles, Non sum, inquit, tyro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorũ. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul caßidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atq; ita pilũ uiribus cõtortum dum in Labienũ mittere cõtendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, & ait, Labiene decumanum militẽ, qui te petit, scito esse. Omniũ tamẽ animi in terrorem cõiecti, & maximè tyronum. Circũspicere enim Cæsarem, neq; amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Cæsar interim cõsilio hostiũ cognito, iubet aciem in longitudinẽ quàm maximã porrigi, & alternis cõuersis cohorti-

bus,

*bus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro, sinistroq; cornu mediam diuidit, & unã partẽ ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit, neq; longius progreßus ueritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum, peditumq; Cæsaris fecit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisq;, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis M C. electis, peditatuq; eiusdem generis satis grandi ex itinere rectà subsidio suis occurrũt. At*cohortes suis exterrore firmatis, rursusq; renouatis animis, legionarios cõuersis equitibus recipientes, nouißimos adoriri, & impedire cœperunt, quò minus se in castra reciperẽt. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cùm ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec cõminus ad manus rediretur, Cæsarisq; equites, iumẽtaq; ex nausea recenti, siti, lãguore, paucitate, uulneribus, defatigata ad insequendũ hostem, perseuerãdumq; cursum tardiorẽ haberent, dieiq; pars exigua iam reliqua esset: cohortibus, equitibusq; circũdatis, imperat, ut uno ictu contenderent, neq; remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiri. Itaque signo dato, cùm iam hostes languidè, negligenterq; tela mitterent, subitò immittit cohortes, turmasq; suorũ, atq; puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemq; deiectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiũt munitiones. Itemq; aduersarij malè accepti, tum demum*

M. Petreius. Cn. Piso.

*hostes

mum

mum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs profugi plures ex omni hominū genere, & prætereà intercepti hostiū com plures equites, peditesq;: ex quibus cognitum est hostiū consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo, atq; inusitato genere prælij tyrones, legionarijq; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuēti oppri merentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinē auxiliorū aduersarijs subministraturū, ut etiam cædendo in ipsa uictoria defatigati uincerētur, atq; à suis superarētur: quippe qui in nullo illorum sibi confideret. Primū, quòd audierat Romæ legiões ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle trāsire. Deinde, quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autèm auxilia haberet Numidarū, equitūq; leuis armaturæ. Prætereà ex fuga, prælioq; Pompeiano, quos secū à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosq;, ibiq; posteà ex hybridis libertinis, seruisq; conscripserat, armauerat, equoq; frenato uti condocuerat. Prætereà regia auxilia, elephātes C X X. equitatusq; innumerabilis: deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius X I I. milibus. Hac spe, atq; ea audacia inflāmatus Labienus cum equitibus Gallis, Germanisq; D C C C. Numidarum sine frenis V I I I. milibus: prætereà Petreiano auxilio adhibito equitibus M C. peditū, ac leuis armaturæ quater tātis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq; compluribus: his co pijs pridie Nouarū Ian. post diē tertiū, quàm Africā attigit, in campis planißimis, purißimisq; ab hora diei quinta usq;*

* Iubam

Labieni exercitus quātus.

usq; ad solis occasum est decertatũ. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq; ab oppido Ruspina usq; ad mare ducere, & à castris alterum eodem, quò tutius ultro, citroq; commeare, auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela, tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumq;, epibatarumq; armare, & in castra euocare, uti si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusq; generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur, officinas ferrarias instruere, sagittasq;, & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam, nuntiosq; mittere, ut sibi crates, materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrum, plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quòd stipẽdiarij aratores milites eßẽt facti, messem nõ esse factã. Præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnemq; regionem Africæ exinanisse frumento, oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque

ff deleri

deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse com migrare: agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus priuatos ambiendo, & blandè appellãdo, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alteras cohortes in statione habere propter hostiũ multitudinẽ. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè uagabantur, incertæ locorum, atque castrorum suorum, quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atq; expugnauerant. Hac re nuntiata Cæsari, classes circum insulas, portusq; disposuit, quò tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assiduéq; obiurgare non desistebat: Tuus, inquit, pater istius ætatis cùm esset, & animaduertisset Rẽp. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus oppressam, bonosq; aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitateq; carere, gloria, & animi magnitudine elatus, priuatusq;, atq; adolescẽtulus paterni exercitus reliquijs collectis penè oppressam funditus, & deletam Italiam, urbemq; Romanã in libertatem uendicauit. Idemq; Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimaq;, conciliauit: adolescentulusq;, atque eques Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neq; tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisq; claritate præditus, in

Naues Cæsaris onerariæ incensæ.

M. Catonis ad Cn. Pompeij filiũ uerba.

in Rempu. est ingressus. Tu contrà, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligẽtiaq; præditus, non'ne enitêris, & proficiscêris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His uerbis hominis grauißimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusq; modi generis xxx. ibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumq; Bogudis est ingressus. Expeditoq; exercitu numero seruorũ, liberorum duorũ millium, cuius partem inermem, partẽ armatã habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani usq; eò paßi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subitò eruptione facta prostratos, perterritosq; Põpeianos in mare paßim, nauesq; cõpulerũt. Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neq; posteà littus attigit, claßemq; ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio interim cũ his copiis, quas paulò antè demonstrauimus, Vticæ grãdi præsidio relicto profectus, primum Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies cõmoratus, noctu itinere facto, cũ Petreii, & Labieni copiis se coniungit, atque unis castris factis, III. millia paßuum longè consident. Equitatu interim eorũ circum Cæsaris municiones uagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallũ progreßi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones cõtinere. Quare Cæsariani graui annona sunt conflictati, ideo quòd nondum neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia cõmeatus supportatus erat, neq; per anni tempus in mari claßes sine periculo

Põpeii filius.

Ascurũ opp.

circum Prouinciam omneis ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateq; cõmemorare cœperũt. Quorũ lachrymis, querelisq; Cæsar commotus, cũ antea constitisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs, auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Posthumiũ conscriptis, & per Catascopũ missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumq;, exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur. Africam Prouinciã perire, funditusq; euerti à suis inimicis: quòd nisi celeriter socijs foret subuentũ, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidẽ, quò se reciperent, ab illorũ scelere, insidijsq; reliquum futurũ. Atq; ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die, quàm misisset literas, nũtiumq; in Siciliã, classem, exercitumq; morari diceret: noctes, diesq; oculos, mẽtemq; ad mare* dispositos, directosq; haberet. Nec mirum: animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq;, oppida, castellaq; dirui, deseriq;, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidũ nomine in seruitutem abripi. His se miseris, suamq; fidem implorantibus, auxilio propter copiarũ paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephãtes hoc modo cõdocefacere instituit, duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locũ obtineret,

Africæ calamitas.

* depositos

Scipio elephãtes instruit.

& contra eorum frontē aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit, ut cùm ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos cōuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod ægrè, tardeq; fiebat. Audere enim elephāti multorum annorum doctrina, usuq; uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrātur, C. Vergilius Petronius, qui Thapso oppido maritimo præerat, cùm animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum, atq; castrorū suorum uagari, occasionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam, cōplet militibus, & sagittarijs, eidem scaphas de nauibus adiūgit, ac singulas naues Cæsarianas cōsectari cœpit, & cū plures adortus, pulsus, fugatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in nauē, in qua erāt duo Titi Hispani adolescētes tribuni legionis v. quorum patrem Cæsar in senatū legerat: & cum his T. Salienus Centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus, idemq; & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi. Hic propter cōscientiā peccatorū suorū persuasit adolescētibus, ne repugnarēt, seseq; Vergilio traderēt. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionē, custodibus traditi, & post diem tertiū sunt interfecti. Qui, cū ducerētur ad necē, petisse dicitur maior Titus à Centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem

C. Vergilius Petronius.

Titi duo Hispani.

M. Messala.

interfi

interficerent: idq́; ab eis facilè impetrasse, atq; ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisq; ducibus quotidie mutuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani, Galliq́; Labieniani cũ Cæsaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna, Saserna. cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorũ multitudinem facilè, & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cùm fortè ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanã defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto posteà sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longe à suis castris paßibus c c c. instruere aciẽ, ac maiore diei parte cõsumpta, rursus se in castra recipere. Quod cùm sæpius fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patiẽtia Cæsaris, exercitusq́; eius uniuersis copijs productis, elephãtisq́; turritis x x x. ante aciẽ instructis, quàm latißimè potuit porrecta equitũ, peditumq́; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quiq́; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq́; ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteq́;, sine tumultu, aut

terrore se recipere: atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usq; eo locum obtinerent, in quo paulò ante cõstitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quàm honestißimè se intra munitiones reciperent.

Cæsaris peritia bellandi.

Alij quoque equitatui edicit, uti quisq; suo loco paratus, armatusq; præstò esset. Ad hæc non ipse per se coram, cũ de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nũtios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq; & concessam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nunquàm tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq; animi, uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Prætereà ipsius nomen, autoritasq; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumq; altitudo: & extra uallum styli cæci mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. Scorpionũ, catapultarum, cæterorumq; telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tyrocinium præparauerat: non hostium ui, & metu commotus, sapientem se, timidumq; hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quanquàm erant paucæ, tyronumq;, non educebat in aciem, quòd uictoriæ suorũ diffideret, sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot,

tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorũ ex fuga collectis, se cruentam adeptũ existimari uictoriã: itaq; constituerat gloriã, exultationemq; eorũ pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut antè dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarẽ uideretur, paulatim reducit suas copias in castra, & concione aduocata, de terrore suo, desperationeq; exercitus Cæsaris uerba facit, & cohortatus suos uictoriã propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionũ tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getuliq; diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnũ se conferre, partim, quòd ipsi, maioresq; eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Cæsaremq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getũlos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosq; defenderẽt, & ne suis inimicis, aduersarijsq; dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Cæsarem ueniunt, seq; paratos quæcunq; imperasset, & libenti animo facturos pollicentur, tantũ orare, et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quò tutius id, & sine periculo facere possent, se & frumentũ, & quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidioq; dato C. Meßium ædilitia functum potestate, Acillã iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Con- Acilla ciuitas. C. Messius.

Confidius Longus.

sidius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC. praeerat, celeriter ibi parte praesidij relicta cum octo cohortibus Acillã ire contendit. Messius celerius itinere cõfecto prior Acillam cũ cohortibus peruenit. Considius interim cùm ad urbem cũ copijs accessisset, & animaduertisset praesidiũ Caesaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum rursus Adrumetũ se recepit Deinde paucis pòst diebus equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Caesare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit, cuius aduentu C. Decius quaestorius uir, qui ibi cum grãdi familia suae praesidio praeerat commeatui, paruulũ nauigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Caesarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybeo in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam, & decimamquartam, & equites Gallos DCCC. funditorũ, sagittariorumq; mille, ac secundum commeatum in Africã mittit ad Caesarem, quae naues uentum secundum nactae, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Caesar duplici laetitia, ac uoluptate uno tẽpore auctus, frumẽto, auxilijsq; tandẽ suis, exhilaratus animo, atq; leuata solicitudine deponit legiones, equitesq; ex nauibus egressos iubet ex languore, nauseaq; reficere: dimissos in castella, munitionesq; dispo

C. Sallustius apud Cercinnã insulam.

Allienus Caesari exercitũ in Africã trãsmittit.

disponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cum eo essent comites mirari, & requirere C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subitò cõmutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaq; ex eius patientia in magnũ timorem cõiecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicißimos, magnis præmijs, pollicitationibusq; propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt, qui simulatq; ad eũ sunt deducti, petierũt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta: Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getũli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, & sexta ad te uoluimus, in tuaq; præsidia confugere: sed custodijs equitum Numidarum, quò id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nũc data facultate, pro speculatoribus mißi à Scipione, ad te cupidißimè uenimus, ut perspiceremus, nũ quæ fossæ, aut insidiæ elephantis antè castra, portasq; ualli factæ essent: simulq; consilia uestra contra easdem bestias, cõparationemq; pugnæ cognosceremus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Namq; postero die ex legionibus ijs, quas Getũli nominauerũt, milites legionarij cõplures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinã geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorũ, Afrorũ, seruorũ deniq;, & cuiusq; modi generis hominũ, q̃ modò per ætatẽ arma ferre poterãt, habere, atq; sub manũ Scipionis in castra submittere nõ intermittit. Legati interim ex oppido Ti

Getuli perfugæ.

Tisdre opp. do Tisdre, in quod tritici modia millia c c c. comportata fuerāt à negociatoribus Italicis, aratoribusq; ad Cæsarem uenēre, quātaq; copia frumēti apud se sit, docent, simulq; orant, ut sibi præsidium mittat, quò facilius & frumentum, & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tempore se missurū dixit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim cum copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumētum, & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, ui expugnando, est potitus.

P. Sitius in Numidia Iubæ regno.

Cæsar postquàm legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse VI. Calendarum Feb. circiter, uigilia prima imperat speculatores, apparitoresq; omneis, ut sibi prestò essent. Itaque omnibus inscijs, neque suspicantibus, uigilia III. iubet omneis legiones ex castris educi, atq; se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primū ad amicitiam eius accessit, inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte cāpi, propter mare legiones* educit. Hic cāpus mirabili planicie patet millia passuum XV. quem iugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres, speculæq; singulæ perueteres erant collocatæ, quarum apud ultimam præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquàm Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit, atque in unum quenq;

* ducit.

quenq; collem turres, castellaq; facere cœpit, atq; ea minus semihora efficit. Et *postquàm non ita longè ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorũ, in qua docui esse præsidium, stationemq;* Numidarum, *Cæsar* Paulisper *commoratus, perspectaq; natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit: brachiumq; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri.* Quod *postquã* Scipio, Labienusq; *animaduerterũt, equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremq; copiã in secũda acie minus passus* c c c c. *à castris suis cõstituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri.* Iam *cùm non amplius passuũ mille quingentis inter hostiũ aciem, suasq; munitiones esse animaduertisset, intellexissetq; ad impediẽdos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ* Hispanorum*, ut ad proximum collem properè accurrerent, præsidiumq; inde deturbarẽt, locumq; caperent, eodemq; iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio.* Qui *missi celeriter* Numidas *adorti partem uiuos capiunt, nõnullos equites fugientes conuulnerarunt, locoq; sunt potiti.* Postquàm *id* Labienus *animaduertit, quò celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propè totum dextrum cornu auertit, atq; suis fugientibus suppetias ire contendit.* Quod *ubi Cæsar cõspexit,* Labienũ *ab suis copijs lõgius iam abscessisse, equitatus sui alam sinistrã ad intercludendos hostes*

immi

immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, uilla permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaq; non prius uidit turmas Iulianas, quàm suos cædi à tergo sentit. Ex qua re subitò in terrorem conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit, Galli, Germaniq;, qui restiterant ex superiore loco, & post tergũ circumuenti, fortiterq; resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterũt, metu, ac terrore occæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postquàm Scipione, eiusq; copijs campo, collibusq; exturbatis, atq; in castra cõpulsis, cũ receptui Cæsar cani iußisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumq;, qui partim eius autoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibusq; adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatiq;, parem gratiã in fide partienda præstare uoluerãt. Horũ corpora mirifica speciе, amplitudineq; cæsa toto campo, ac prostrata diuersè iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes* deducit, atque omneis suas copias in cãpo instruxit. Scipio suis malè acceptis, occisis, uulneratisq; intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit. Iam minus mille passuũ ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cũ Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq;

Margin notes:
Gallorũ, Germanorumq; equitum cædes
Legionũ Scipionis fuga.
*eduxit
Vzita opp.

quisq; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephātisq; turritis interpositis, armatisq; suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionē ad dimicandum paratum ad se certo animo uenire, in eo loco, quē paulò antè cōmemoraui, ante oppidum constitit, suamq; aciem mediam eo oppido texit. Dextrū, sinistrumq; cornu, ubi elephanti erant, in cōspectu patenti aduersariorū constituit. Cùm iam propè solis occasum Cæsar expectauisset, neq; ex eo loco, quo cōstiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq; se magis defendere, si res coëgisset, quàm in campo cōminus consistere audere, non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarū esse cognouerat, hosteisq; mediam aciem suam oppido texisse, sibiq; difficile factu esse intellexit, sim l & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco pugnare: præsertim cū milites à manè diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaq; reductis suis copijs in castra, postero die propius eorū aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq; obsidebat, ubi C. Meßius cohortibus præerat, diu, multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cùm proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiā habuerat, incenso, uino, oleo, cæterisq; rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quā obsidebat, Considius.

sidebat, deseruit, atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secũdo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Comminius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe, cùm errauisset, delataq; esset uento ad Thapsum, à Vergilio scaphis, nauiculisq; actuarijs excepta est, & ad Scipionẽ deducta. Itẽ altera nauis triremis ex eadẽ classe errabunda, ac tempestate ad Egimurũ delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nõnulli tyrones fuerunt, quos Varus asseruatos sine contumelia deducẽdos curauit ad Scipionem: qui, postquàm ad eũ peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non uestra, inquit, spõte uos, certò scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos ciues, & optimum quẽq; nefariè consectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoq; defenditis, certum est uobis uitam, & pecuniam donare: quapropter quid sentiatis, proloquimini. Hac habita ratione, Scipio, cùm existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago. Non enim imperatorem te appello, quòd mihi uitam, incolumitatemq;, belli iure capto, polliceris: & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egòne cõtra Cæsarem imperatorem meũ, apud quem ordinẽ duxi, eiusq; exercitũ, pro cuius dignitate, uictoriaq; amplius XXXVI. annis depugnaui, aduersus,

Naues duæ Cæsarianæ captæ.
Q. Comminius.
L. Ticida.
Vergilius.
Varus.
M. Octauius.

Centurionis ad Scipionem responsum.

*ſus,armatusq́; cōſiſtam? Neq; ego iſtud facturus ſum,& te magnopere,ut de negotio deſiſtas,adhortor. Cōtra cu=ius enim copias contendas,ſi minus antea expertus es,li=cet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas eſſe firmiſsimā,& conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus,quos nunc in tua tenes poteſta=te,non amplius x. ſumam,tunc ex uirtute noſtra intelli=ges,quid ex tuis copijs ſperare debeas. Poſtquā hæc Cen=turio præſenti animo aduerſus opinionem eius eſt locu=tus,ira percitus Scipio,atq; animi dolore incēſus, annuit Centurionibus,quid fieri uellet,atq; ante pedes Cēturio=nem interficit, reliquosq́; ueteranos à tyronibus iubet ſecerni. Abducite,inquit,iſtos nefario ſcelere cōtamina=tos,& cæde ciuium ſaginatos. Sic extra uallum deducti ſunt,& cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet in=ter legiones diſpartiri,& Comminiū cum Ticida in con=ſpectū ſuum prohibet adduci. Qua ex re Cæſar cōmotus, eos,quos in ſtationibus cum longis nauibus apud Tha=pſum cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat,ut ſuis onerarijs, lon=gisq́; nauibus præſidio eſſent,ob negligētiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu,grauiſsimūq́; in eos edictū proponendū curauit. Per id tēpus ferè Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu:nāq; Vergiliarū ſigno con=fecto,circiter uigilia ſecūda noctis,nimbus cum * ſaxorū grandine ſubitò eſt exortus ingens. Ad hoc autē incōmo=dum acceſſerat,quòd Cæſar non more ſuperiorū impe=ratorum,in hybernis exercitum continebat,ſed in tertio, quartoq́; die procedendo,propiusq́; hoſtem accedendo, caſtra communiebat,opereq́; faciendo milites ſe circun=*

Prodigium.

**ſaxea*

ſpiciendi non habebant facultatem. Prætereà ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat, ut præter ipſum militem, & arma, neque uas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ uſu militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. In * Africam autem non modò ſibi quicquã non acquiſierant, aut parauerant, ſed etiam propter annonæ caritatem, antè parta conſumpſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquàm pauci ſub pellibus acquieſcebant. Reliqui ex ueſtimẽtis tentoriolis factis, atq; arundinibus, coriiſq; contectis permanebant. Itaq; ſubito imbre, grandineq; conſecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq; omnes ſubruti, diſiectiq; nocte intempeſta ignibus extinctis, rebuſq; ad uictum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paßim uagabantur, ſcutiſq; capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt. Rex interim Iuba de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatuſq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut ſecum ipſe aliquid autoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore *Cæſaris cũ tribus legionibus, eqtibuſq; frenatis DCCC. Numidis ſine frenis, peditibuſq; eius armaturæ grandi numero, elephantiſq; XXX. egreſſus è regno ad Scipionem eſt profectus. Poſtquàm ad eum peruenit, caſtris regijs ſeorſum poſitis, cum eis copijs, quas commemoraui, haud ita longè à Scipione conſedit. Erat in caſtris Scipionis ſuperiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis ſuſpenſione animi ante aduentum Iubæ cõmouebatur. Poſtquàm uerò caſtra caſtris contulit, deſpectis eius copijs, omnẽ terrorem

* Africa

Iuba ad Scipionem cum exercitu proficiſcitur.

*Cæſaris liberaretur, cum, &c.

rorem deponit. Ita quam anteà absens habuerat autoritatē, eam omnē præsens dimiserat. Quo facto, cuiuis facile fuit illatum Scipioni additū animū, fiduciamq́; Regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas, Regisq́; copias cum elephantis LX. *productas in aciē, quàm speciosissimè potuit, instruxit: ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.* Scipionis acies. *Cæsar postquàm animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset, omnia conuenisse, neq; morā pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq́; Scipionē capiēdo loca excelsa occupare cōtendit. Aduersarij magnitudine copiarū confisi proximū collem occupauerūt, atq; ita longius sibi progrediendi eripuerūt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quò propiore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modū subruptis, quæ erant transeunda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur: ultraq; eam conuallem oliuetū uetus crebris arboribus condensum. Hìc cùm Labienus animaduertisset Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse cōuallem, oliuetumq́; transgredi, eorū locorū peritus, in insidijs cū parte equitatus, leuiq; armatura consedit: & præterea post montem, collemq́; equites in occulto collocauerat, ut cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostēderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neque retrò regrediundi, neq; ultrà procedendi ablata facul-* Insidiæ Labieni.

tate, circũuentus conciderετur. Cæsar equitatu antè præmisso, inscius insidiarũ, cùm ad eum locũ uenisset, abusi, siue obliti præceptorũ Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerẽtur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. Deinde

Labieni fuga. protinus collem petere cõtenderunt, atq; eũ decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerũt. Labienus cũ parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis castris per mediũ campum è regione oppidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulũ dextrũ, sinistrumq; eius oppidi cõuenirent. Is hac ratione opus instruebat, ut cùm propius oppidũ copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circũuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quò facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere uellent (id quod antea sæpe accidebat magno cum eorũ periculo) tum facilè, & sine periculo fieret. Voluit etiã experiri, cũ propius hostem accessisset, haberet'ne in animo dimicare. Accedebat etiã ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteiq; ibi nõnulli fieri poterant: aquatione enim lõga, & angusta utebatur. Dũ hæc opera, quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat, equites barbari, leuisq; armaturæ, prælijs minutis cõminus dimicabãt. Cæsar ab

ſar ab eo opere, cùm iam ſub ueſperum copias in caſtra reduceret, magno incurſu cũ omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæſariani ex ui uniuerſæ, ſubitæq; hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerũt: quæ res aliter aduerſarijs cecidit: namq; Cæſar ex medio itinere copijs reductis, equitibus ſuis auxilium tulit. Equites autẽ aduentu legionum animo addito, conuerſis equis in Numidas cupidè inſequentes, diſperſosq; impetum fecerunt, atque eos conuulneratos uſq; in caſtra regia repulerunt, multosq; ex his interfecerũt. Quòd ni in noctem preliũ eſſet coniectum, puluisq; uẽto elatus omniũ proſpectibus offeciſſet, Iuba cũ Labieno capti in poteſtatẽ Cæſaris ueniſſent, equitatusq; cum leui armatura funditus ad internecionem deletus eſſet. Interim incredibiliter ex legionibus quarta, & ſexta Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quam quiſq; poterat regionem, peruenire. Itemq; equites Curiani diffiſi Scipioni, eiusq; copijs, cõplures ſe eòdem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utriſq; ducibus adminiſtrantur, legiones duæ, IX. & X. ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cùm iam non longè à portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naues Cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant, ueriti, ne in aduerſariorũ, ut inſidiandi gratia ibi commorantium claſſem inciderent, imprudentes uela in altum dederũt, ac diu, multumq; iactati, tandẽ multis pòſt diebus ſiti, inopiaq; confecti ad Cæſarem peruenerũt. Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarũ certorum hominum. paruulam

Præliũ equeſtre.

Iubæ, & Labieni fuga.

modò causulam nactus Cæsar, quòd Auienus Tr. mil. x. legionis nauem commeatu, familia sua, atq; iumentis occupauisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset. Postero die de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibusq;: Maximè uellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæq; libertatis aliquando finem fecissent, meæq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neq; modum, neque terminum constituunt, quo cæteri dissimiliter se gerant, egometipse documentum more militari constituam. C. Auiene, quòd in Italia milites populi Ro. contra Remp. instigasti, rapinasq; per municipia fecisti, quodq; mihi, reiq; pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiã, iumentaq; in naues imposuisti, tuaq; opera, militibusq; tempore necessario Resp. caret, ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo, hodieq; ex Africa abesse, & quantũ potes, proficisci iubeo. Itemq; te A. Fontei, quòd Tribunus militum seditiosus, malusq; ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tyro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione, concitandisq; militibus aduersariorum nostrorum imperatoris, quàm pudoris, modestiæq; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis, man-

Getuli à Iuba deficiunt.

daeisq;

datisq; à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum autoritate facilè adducti, Cæsarisq; nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt, celeriterq; cuncti arma capiunt, contraq; Regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachijs perfectis, promotisq; eò usq; ut telum ex oppido obijci non posset, castra munit, ballistis, scorpionibusq; crebris ante frontem castrorum, cōtraq; oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eoq; quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notißimiq; conspectum amicorum, propinquorumq; efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Nanq; Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumq; præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, eiusq; beneficio agris, finibusq; donati post Syllæ uictoriam, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusq; suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Vzitæ locata. Quod postquàm Scipio, quiq; cum eo erãt, cognouerũt, cùm cōmoti ex tali incommodo essent, ferè per id tēpus M. Aquiniũ cũ C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum aduersarijs colloqui. Cùm nihilominus eius sermonem nuntius ad se referret, diceretq;, ut reliqua, quæ uellet, perageret, uiator posteà ab Iuba ad eum M. Aquinius.

 est

est missus, qui diceret, audičte Saserna, uetat te Rex *colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit* Regi. *Vsu uenisse hoc ciui* Romano *miror, & ei, qui à populo* Ro. *honores accepisset, incolumi patria, fortunisq; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtẽperasse nuntio, aut cæsis eiusdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Aeq; etiã superbius Iubæ factum non in* M. *Aquinium hominem nouum, paruumq; Senatorẽ, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitaee, honoribusq; præstantem.* Nam, *cùm Scipio sagulo purpureo ante* Regis *aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti uestitu, atq; ipse uteretur. Itaq; factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ homini superbissimo, inertissimoq; obtemperaret.* Postero *die uniuersas omnium copias de castris omnibus educũt, & supercilium quoddam excelsum nacti non longè à Cæsaris castris aciem cõstituunt, atq; ibi cõsistunt. Cæsar item producit copias, celeriterq; his instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constituit, sine dubio existimans ultro aduersarios, cùm tam magnis copijs, auxilijsq; regis essent præditi, prõptiusq; prosiluissent, ante se cõcursuros, propiusq; se accessuros, equo circumuectus, legionesq; cohortatus, signo dato, accessum hostiũ aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius nõ sine ratione nõ procedebat, quòd in oppido* Vzita, *quod Scipio tenebat, hostiũ erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrũ latus eius cornu erat oppositũ. Verebaturq;, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab*

Iubæ regis superbia.

latere

*latere eum adorti conciderent. Prætereà hæc quoq; eum causa tardauit, quòd erat locus quidā perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimēto ad ultro occurrēdum, fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum quemadmodum exercitus utriusq; fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones: posteà autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex esse existimabatur, elephantos dextro, sinistroq; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Post autem elephātos armaturas leues, Numidasq; substituerat auxiliares, equitatū frenatū uniuersum in suo dextro cornu disposuerat, sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur: neque erat spatiū equitatus explicādi, *prophereà Numidas, leuisq; armaturæ infinitā multitudinē ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minus mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq; ab aduersariorū, suisq; copijs promouebat. Id hoc cōsilio, ut cū acies duæ inter se cōcurrissent initio certaminis, paulò lōgius eius equitatus circūuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatū iaculis cōfigeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliādi. Cæsaris autē acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrū perueniā. Habuit legionē nonam, septimam in sinistro cornu, trigesimā, uigesimānonā, tertiādecimā, quartamdecimā, uigesimāoctauā, uigesimāsextā in media acie: ipsum aūt dextrū*

Scipiōis acies instructæ ad pugnam.

* prætereà

Acies Cæsaris.

cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortiū collocauerat. Prætereà ex tyronū paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrū suum cornu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionē porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. Id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur. Sinistrū autē, equitatus hostiū *multitudini resistere posset, eodemq; suum omnem cōtulerat equitatum, & quòd ei parum cōfidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, leuemq; armaturam inter equites interposuetat. Sagittarios uariè, paßimq;, locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utrorunq; exercitus instructi, non plus paſſuū trecentorū interiecto spatio, quod fortè ante id tēpus acciderat nunquā, quin dimicaretur, à manè usq; ad horam decimā diei perstiterunt. Iamq; Cæsar dum exercitū reducere intra munitiones suas cœpiſſet, subitò uniuersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumq;, sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusq; Cæsaris castra, quæ erant in colle, se cōferre cœpit. Frenati autē Labieni equites in loco permanere, legionesq; distinere, cū subitò pars equitatus Cæsaris cum leui armatura cōtra Getulos iniuſſu, ac temere lōgius progreßi, paludemq; trāsgreßi multitudinē hostiū sustinere pauci non potuerūt, leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq;, uno equite amiſſo, multis equis saucijs, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerūt. Quo secundo equestri prælio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. Nanq; postero die

*multitudini uti resistere posset, laborabat, eo.

Equestre prælium.

Cæsar

Cæsar cum parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. In itinere prædatores equites Numidas, Getulosq; ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atq; opus facere, uallumq;, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumq; excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones cōtrà facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, ad properare. Ita duces utrique, & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam anteà Vticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Getulis remigibus, epibatisq; complet, insidiandiq; gratia ab Vtica progressus, Adrumetū cum quinquagintaquinq; nauibus peruēnit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispiū cum classe XXVII. nauium ad Thapsum uersus in stationem præsidij gratia commeatus sui mittit. Itemq; Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadē de causa præmittit. Cispius, quò erat missus, celeriter peruenit. At Aquila tēpestate iactatus, promontoriū superare non potuit. Atq; angulū quendam tutum à tempestate nactus, cùm classe se lōgius à prospectu remouit. Reliqua claßis in salo ad Leptim egreßis remigibus, passimq; in littore uagantibus, partim in oppido uictus sui mercandi gratia progreßis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues

Varus. L. Cispius. Qu. Aquila.

onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cùm opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI. equo admisso, omißis omnibus rebus celeriter peruēnit Leptim, ibiq; moratus, omnes ut se naues cōsequerentur, primū ipse nauigiolum paruum cōscendit, in cursu Aquilam multitudine nauigiorū perterritum, atq; trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris, audaciaq; motus, cum uniuersa classe conuersis nauibus, Adrumetum uersus fugere contendit, quem Cæsar in milibus passuum quatuor cōsecutus, recuperata quinqueremi, cū omnibus suis epibatis, atq; etiā hostium custodibus CXXX. in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat cōmorata, onustam remigum, epibatarumq; cepit. Reliquæ naues hostiū promontorium superarunt, atq; Adrumetū in Cothonē se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodē uento promontoriū superare nō potuit, atq; in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibiq; nauibus onerarijs, quæ erant extra Cothonē, incensis, omnibusq; reliquis alijs aut subductis, aut in Cothonem cōpulsis, paulisper cōmoratus, si fortè uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus, quē Cæsar in Hispania cū reliquis dimiserat, & posteà se ad Pōpeium cōtulerat. Inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varum uenerat: quē ob periurium, perfidiamq; Cæsar iußit necari. P. Vestrio autē, quòd

Cæsaris celeritas.

P. Vestrius. P. Ligarius. Afranius.

quòd eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quòd ipse suam causam Cæsari probauerat, se Nasidij classe captũ, cùm ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, posteà facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus ferè uillis sub terra specus cõdendi frummẽti gratia clàm habeant, atq; id proter bellla maximè, hostiumq; subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cũ equitatu mittit à castris suis millia passuũ decem, atq; inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à suis castris millia passuum VII. *per iugũ, & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit, atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eàdem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura insidiaturus locis idoneis cõsedit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi cõmoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subitò manè imperat porta decumana legiones se octo ueteranas cum parte equitatus sequi, atque equitibus præmißis, neq; opinantes insidiatores subitò in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter* D. *reliquos in fugam turpißimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit, cuius uim multitudinis cùm equites pauci Cæsariani iam sustinere non poßent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac* Frumenti cõdendi modus.

retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim quoniã frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atq; præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ, relicto Cispio, Aquilæq; classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis uigilia acie instructa impedimẽtis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruẽnit ad oppidum
Agar opp. *Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaq; ui per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cũ parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugũ Cæsarẽ subsequi cœpit: atq; ab eius castris millia passuum VI. longè trinis castris dispar-*
Zetta opp. *titis copijs consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionẽ, & partem castrorum collocatum: à Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumẽtãdi gratia misit. Quod postquàm Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collẽ, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiũ castra proficiscitur cũ copijs, & oppido potitur. Legiones Scipionis cõperit lõgius in agris frumẽtari: & cũ eò cõtendere conaretur, animaduertit copias hostiũ ijs legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetũ retardauit. Itaq;*

capto C. Biotio Regino equite Ro. Scipionis familiarißimo, qui ei oppido praeerat, & P. Atrio equite Romano de conuentu Vticensi, & camelis xxii. Regis adductis, praesidio ibi cum Oppido legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Cùm iam nõ longè à castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus, Afraniusq́;, cum omni equitatu, leuiq́; armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquàm Caesar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atq; celeriter signa hostibus inferre: quod postquã coeptum est fieri, primo impetu legionis, equitatus, & leuis armatura hostiũ nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cùm iam Caesar existimasset hostes pulsos, deterritosq́; finem lacessendi facturos, & iter coeptũ pergere coepisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpũt, atq; eadem ratione, qua antè dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae, leuisq́; armaturae, mirabili uelocitate praediti, qui inter equites pugnabant, & unà, pariterq́; cũ equitibus accurrere, & refugere cõsueuerant. Cùm hoc saepius facerẽt, & Iulianos proficiscẽtes insequerentur, & refugerent stãtes, propius non accederent, & singulari genere pugnae uterentur, eosq́; iaculis cõuulnerare satis esse crederent, Caesar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerẽt castra in eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia usq; ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta sibi perirẽt. Cùm iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus

in

in horis quatuor esset progressus, equitatu suo propter equorū interitū extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim hostium placidè, leniterq́; procedens per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistraq́; per colles percurrere, coronæq́; in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos cōiecissent, amplius duorum milliū numero ad unū terga uertebant, ac rursus ad aciem paßim conuersis equis se colligebant, atque in spatio cōsequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar modò procedendo, modò resistendo tardius itinere confecto, noctis hora prima omneis suos ad unum in castra incolumes saucijs x. factis reduxit. Labienus circiter c c c. amißis, multis uulneratis, ac defeßis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephātis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar cōtra eiusmodi hostiū genera copias suas, non ut imperator exercitum ueteranum, uictoremq́; maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrones gladiatores cōdocefaceret, quo pede se reciperēt ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quātulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarenturq́; impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit: mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque solicitum

habe

habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorũ interitum, quòd eos iaculis interficiebãt, & legionariũ militẽ defatigabãt, propter uelocitatẽ. Grauis enim armaturæ miles, simulatq; ab his insectatus constiterat, in eosq; impetum fecerat, illi ueloci cursu facilè periculum uitabãt. Quibus ex rebus Cæsar uehemẽter cõmouebatur, quia quodcũq; præliũ, quoties erat commissum equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, leuiq; amaturæ eorũ nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autẽ his rebus, quòd nondũ hostiũ legiones cognouerat, & quonã modo sustinere se posset ab eorũ equitatu, leuiq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoq; accessissent. Accedebat etiã hæc causa, quòd elephantorũ magnitudo, multitudoq; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remediũ. Nãq; elephantos in Italiã trãsportari iusserat, quò & miles noster speciemq;, & uirtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telũ facilè adigi posset, ornatusq;, ac loricatus elephantus cùm esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Præterea ut iumenta bestiarũ odorẽ, stridorẽ, speciem, consuetudine captarum, non reformidarẽt: quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq; tarditatẽ cognoscebãt, equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in consuetudinem equos patiẽtia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas suprà commemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiorq;, & cõsyderatior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq; excesserat. Nec mirum: copias enim habebat

in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeq; insidiosos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerũt. Tum autem erat ei laborandum, ut cõsuefaceret milites hostiũ dolos, insidias, artificia cognoscere: & quid sequi, quid uitare conueniret. Itaq; quò hæc celerius cõciperent, dabat operam, ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc, atq; illuc raptaret. Ideo quòd hostiũ copias ab se, suoq; uestigio non discessuras existimabat, atq; post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergreßus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquàm eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt, petunt, & obsecrãt, ut sibi præsidium mittat, se res complureis, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tẽpus de eorũ uoluntate, studioq; erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores. Iubã Regẽ celeriter cum copijs suis, antequàm Cæsaris præsidiũ eò perueniret, ad oppidũ accurrisse, atq; aduenientem multitudine circũdata eo potitũ, omnibusq; eius oppidi incolis ad unũ interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumq; militibus. Cæsar interim lustrato exercitu, ad x i i. Calendarum Apri. postero die productis uniuersis copijs processus à suis castris millia paßuum v. à Scipione circiter duum millium interiecto spatio in acie constitit. Postquàm satis, diuq; aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet,

atq;

Galli homines aperti, nõ insidiosi.

Vacca opi.

atq; iter ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præſidium, frumētumq; cōportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atque ita lixarum, mercatorumq;, qui plauſtris merces portabāt interceptis ſarcinis, addito animo, propius, audaciusq; accedit ad legiones, quòd exiſtimabat milites ſub onere, ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare nō poſſe. Quæ res Cæſarem nō fefellerat: namq; expeditos ex ſingulis legionibus trecētos militer eſſe iuſſerat. Itaq; eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorū ſuppetias mittit. Tum Labienus conuerſis equis ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſimè contendit fugere, multis eius occiſis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad ſua ſe recipiunt ſigna, atq; iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum ſummum collis, dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquàm Cæſar ad oppidum Sarſuram uenit, inſpectantibus aduerſarijs, interfecto præſidio Scipionis, cùm ſuis auxilium ferre non auderēt, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atq; à multitudine circūuento, interfectoq;, oppido potitur, atque ibì frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſdram peruenit: in quo Conſidius per id tempus fuerat, cum grandi præſidio, cohorteq; ſua gladiatorum. Cæſar oppidi natura perſpecta, atque inopia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia paſſuum quatuor, ad aquam fecit caſtra, atque inde quarta die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua

Sarſura opp.

P. Cornelius Scipio.

Tiſdra opp.

Thabenẽses. *castra copias reducit. Thabenẽses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse cõsuessent, in extrema eius regni regione maritima locati interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt, rem malè gestã docent, petunt, orãtq;, ut suis fortunis præstò, quòd bene meriti essent, auxiliũ ferret. Cæsar eorũ consilio probato, M. Crispum tribunũ cum cohorte, & sagittarijs, tormẽtisq; cõ-*
Thabena. *pluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut cõmeatu dato, cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC. funditores, sagittarijq; mille uno cõmeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII. millibus passuum à suis castris, ab Scipionis uerò quatuor millibus paßuum, longè constitit in*
Tegea opp. *cãpo. Erat oppidũ infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC. habere consueuerat. Eo equitatu dextra, sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atq; in iugo inferiore instructis, nõ longius ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie cõstitit. Postquàm diutius in uno loco Scipio cõmorabatur, & tẽpus diei in ocio cõsumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostiũ equitatũ, qui ad oppidũ in statione erat, facere impreßionem, leuẽq; armaturã, sagittarios, funditoresq; eòdẽ summittit. Quod ubi cœptũ est fieri, & equis cõcitatis Iulia-*
Pacidius. *ni impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinẽ, ut haberent facultatẽ turmas Iulianas circũfundere, & nihilo minus fortißimè, acerrimeq;*

pugna

pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsq;, ac defatigatis integros, recẽtioribusq; uiribus equites submministrare. Postquã equites Iuliani CCCC. *uim hostiũ, ad quatuor millia numero sustinere nõ poterãt, & à leui armatura Numidarũ uulnerabãtur, minutatimq; cedebant, Cæsar alterã alam mittit, qui satagẽtibus celeriter occurrerẽt. Quo facto, sui sublati uniuersi in hosteis impreßione facta in fugã aduersarios dederũt, multis occisis, cõpluribus uulneratis, insecuti per tria millia passuum, usq; in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam* X. *cõmoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per caßidem caput ictus, cõpluresq; duces, ac fortißimus quisq; interfecti, uulneratiq; sunt. Postquã nulla cõditione cogere aduersarios poterat, ut in æquum locũ descenderent, legionumq; periculũ facerent, neq; ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriã se posse animaduerteret, aduersarios non eorũ uirtute cõfidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. Pridie Nonarũ April. tertia uigilia egressus ab Agar* XVI. *millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq; eo die circũmunire cœpit, locaq; idonea, opportunaq; cõplura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Cæsaris cõsilijs, ad* Thapsus. Vergilius.

necessitatem adductus dimicādi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora laca cōsecutus, milia passuum octo à Thapso binis castris cōsedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare angustiæ quædam non amplius mille, & quingentos passus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namq; pridie in eo loco castello munito, ibiq; trino præsidio relicto, ipse cū reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cœlo albescente non longè à castris, præsidioq;, quod suprà commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare uersus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquàm Cæsari nūtiatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cū expedita copia in eum locū citatim cōtendit, classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostiū tergū, quā maximè ad littus appelli, signumq; suum obseruare: quo signo dato, subitò clamore facto ex improuiso hostibus auersis incuterēt terrorē, ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quò postquā Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephantisq; dextro, sinistroq; cornu collocatis, & nihilo minus partē militū castra non ignauiter munire: ipse acie triplici collocata, legione decima, secundaq; dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinq; legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis

quinis cohortibus cõtra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in utrisq; cornibus dispositis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circũ milites cõcursans, uirtutesq; ueteranorũ, præliaq; superiora cõmemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquàm in acie dimicassent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent possidere. Itaq; in circumeũdo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atq; ultro, citroq; pauidos concursare, & modò se intra portas recipere, modò incõstanter, immoderateq; prodire. Cumq; idẽ à pluribus animaduerti cœptum esset, subitò legati, euocatiq; obsecrare Cæsarẽ, ne dubitaret signum dare, uictoriã sibi propriam à Dijs immortalibus portendi. dubitante Cæsare, atq; eorũ studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam, atq; etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Cæsaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cùm Centuriones pectore aduerso resisterent, uiq; continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquàm Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo fœlicitatis d[a]*to, equo admisso, in hostem contra principes ire cõtendit. A dextro interim cornu funditores, sagittarijq; concita tela in elephantos frequẽtes mijciũt: quo facto, bestiæ stridore fundarum, lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequẽtes, stipatosq; proterere, & in portas ualli*

Prælium. Elephantorũ fuga.

semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erãt, præsidio deserti, primcipes fugiunt. Ita celeriter bestijs circuitis, legiones uallo hostiũ sunt potitæ, & paucis acriter repugnãtibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erãt egreßi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis: nam cùm in sinistro cornu elephantus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetũ fecisset, eumq; sub pede subditũ, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibrantiq; stridore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatũ bestiæ offerret, quem postquàm elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atque in sublime extollit armatum, qui in eiusmodi periculo cũ constãter agendum sibi uideret, gladio proboscidem quo erat circundatus, cædere, quantum uiribus poterat, non destitit, quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq; conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erant præsidio, ex oppido eruptionẽ porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue ut oppido deserto, fuga salutẽ sibi pararent, egrediũtur, atq; ita per mare umbilici fine ingreßi, terram petebant. Qui à seruitijs, puerisq;, qui in castris erant, lapidibus, pilisq; prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, paßimq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones cõsequi, spatiumq; se non dare colligendi, qui postquàm ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt,

Militis cuiusdam uirtus eximia.

gerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirũt, quem respicerent, cuius autoritate, imperioq; rem gererent: qui postquàm aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere cõtendunt. Quò postquàm peruenerunt, ea quoq; ab Iulianis teneri uidẽt. Desperata salute in quodam colle consistunt, atq; armis dimißis salutationẽ more militari faciũt, quibus miseris ea res paruo præsidio fuit: nanq; milites ueterani ira, & dolore incensi, non modò, ut parcerent hosti, nõ poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos autores appellabãt, complures aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus cõsulto à milite interijt. Itẽ Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarẽ accurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani, senatoresq; perterriti, ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi aßumpsissent immoderatè peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites, cùm fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecãte, eis uti parcerẽt, ad unũ sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisq; hostiũ decem milibus, fugatisq; compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amißis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidũ Thapsum constitit, elephantesq; sexaginta quatuor, ornatos, armatosq; cũ turribus, ornamentisq; capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset & Vergilius, quiq; cum eo obsidebantur

Tullius Rufus Quæstorius. Pompeius Rufus.

Cæsorum numerus.

bantur rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamq; lenitatem, & clementiam commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat, totumq; exercitũ ueteranorũ donauit præmijs, ac fortissimo cuiq;, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus T. Rebillo proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendũ relictis, M. Messala Vticam antè præmisso, cum equitatu ipse eôdem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cùm Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad

Parada opp. oppidum Paradam. Vbi, cùm ab incolis nõ reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæsaris præcucurrisset, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorum cõgestis, ignem subijciunt. Atq; eius oppidi incolas cuiusq; generis, ætatisq; uiuos, cõstrictosq; in flãmam conijciunt, atq; ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempo-

M. Cato. re M. Cato, quòd Vticensibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli causa, castris, fossaq;, paruula duntaxat, munierat, ibiq; custodijs circundatus habitare coëgerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra L. equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolo-

rem

rem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Cæsaris uictoria, lapidibus, fustibusq; equites repulerunt. Itaque postquàm castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domosq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt: quibus cùm Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde, rapinisq; desisterent, & quid sibi uellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis c. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, unáq; cum ijs ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam peruěniunt: quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumq; defenderent: quorum cùm partem assentire, partem animum, mentemq; perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisq; parteis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspitione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cùm dormitum isset, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. Qui, dum anima nondum expirata concidisset, impetu facto in cubiculum, ex suspitione medicus, familiaresq; continere, atque uulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus uulnus crudelissimè diuellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Vticenses, quanquàm oderant partium gratia

Vtica diripitur.

Sylla Faustus.

Cato sibi manum infert.

gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quòd dißimillimus reliquorum ducũ fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt.

L. Cæsar. *Quo interfecto L. Cæsar, ut aliquod sibi ex ea re auxiliũ pararet, cõuocato populo, concione habita, cohortatur omneis, ut portæ aperirentur, se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaq; portis patefactis, Vtica egressus Cæsari imperatori obuiam proficiscitur.*

Messala. *Messala, ut erat imperatum, Vticam peruẽnit, omnibusq; portis custodias ponit.*

Vsceta. *Cæsar interim à Thapso progressus, Vscetam peruẽnit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cũ paruo præsidio habuerat, hoc aduenicns potitur.*

Adrumetum. *Deinde Adrumetum peruẽnit, quò cùm sine mora introißet, armis, frumento, pecuniaq; cõsyderata, Q. *Ligurio C. Cõsidij filio, qui tum ibi fuerat, uitam conceßit.* *Ligario.

Deinde eodem die Adrumeto egressus, Luneio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit, cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitoq; se ad genua proiecit, uitamq; sibi, nec amplius quicquã deprecatur: cui Cæsar facilè, & pro sua natura, & instituto cõceßit. Itẽ Cecinnæ, Cetcio, P. Atrio, L. Cellæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippiq; liberis, ex sua cõsuetudine tribuit, circiterq; noctem luminibus accẽsis Vticã peruẽnit, atque extra oppidum ea nocte mansit. Postero die manè oppidum introijt, concioneq; aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorũ studio erga se agit: Ciues autẽ Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC. pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis uerbis accusatos,

& de

& de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremũ, ut sine metu prodirẽt, edicit, se eis dũtaxat uitam conceßurũ, bona quidem eorum se uenditurũ: ita tamen, ut qui eorũ bona sua redemisset, se bonorum uenditionem indicturũ, & pecuniam, mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exanguibus, de uitaq; ex suo promerito desperantibus, subitò oblata salute, libentes, cupidiq; conditionem acceperunt, petieruntq; à Cæsare, ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaq; bis mille sestertium his imposito, ut per trienniũ sex pensionibus populo Ro. soluerent, nullo corãm recusante, ac se eodem die demum natos prædicãtes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus cõfectis in regnũ peruẽnit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosq; habebat, quò ex cuncto regno omnẽ pecuniam, chariβimasq; res cõportauerat, quodq; initio bello operibus maximis munierat, accedit. Quẽ antea oppidani rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd bello cõtra populum Ro. suscepto in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat, ut si fortè bello foret superatus, omnibus rebus eò coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demũ se ipse insuper interficeret, atq; unà cũ liberis, coniugibus, ciuibus, cũctaq; gaza regia cremaretur. Postquã Iuba ante portas diu, multumq; primò minis pro imperio egisset cùm Zamensibus: deinde cùm se parum proficere intel

Iuba rex.

Zama opp.

intellexiſſet, precibus quoq; oraſſet, uti ſe ad ſuos Deos penates admitterēt: ubi eos in ſentētia perſtare animaduertit, nec minis, nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperēt: tertiò petit ab eis, ut ſibi cōiuges, liberoſq; redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquā ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama diſcedit, atq; ad uillā ſuā cū M. Petreio, paucisq; equitibus ſe cōfert. Zamēſes interim legatos de his rebus ad Cæſarē Vticam mittūt, petuntq; ab eo, uti antè, quàm Rex manū colligeret, ſeſeq; oppugnaret, ſibi auxiliū mitteret, ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad uita ſuppeteret, oppidum, ſeq; ei reſeruare. Legatos collaudatos Cæſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduētum prænuntiare. Ipſe poſtero die Vtica egreſſus cum equitatu ire in regnū contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæſarem ueniunt, orātq;, ut ſibi ignoſcat. Quibus ſupplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq;, propemodū omnes regni equites Zamā perueniunt ad Cæſarem, ab eoq; ſunt metu, periculoq; liberati. Dum hæc utrobiq; gerūtur, Cōſidius, qui Tiſdræ cū familia ſua, gladiatoria manu, Getūliſq; praeerat, cognita cæde ſuorum, Domitijq;, & legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute, oppidū deſerit, ſeq; clàm cū paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit: atq; in regnū fugere contendit: quem Getūli ſui comites in itinere prædæ cupidi concîdunt, ſeq;, in quaſcunq; potuere parteis, conferunt.

Conſidij mors.

Vergilius.

C. interim Vergilius, poſt quā terra, mariq; clauſus, ſe nihil proficere intellexit, ſuoſq; interfectos, aut fugatos

M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem uagum à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusq; copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum: de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisq; liberis prodessent, à Caninio procõsule, qui eũ obsidebat, fide accepta, seq;, & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cùm iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atq; firmior imbecilliorem Iuba Petreiũ facilè ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cũ conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idq; obtinuit. P. interim Sitius pulso exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cùm iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum, Afraniumq;, qui eã manum habebant, qua Vticam diripuerãt, iterq; in Hispaniã tendebant, & erant numero circiter MD. itaq; celeriter nocturno tempore insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerãt, reliquos aut interficit, aut in deditionẽ accipit, Afraniũ, & Faustũ uiuos capit cũ coniuge, & liberis. Paucis pòst diebus, dissensiõe in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cũ Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaq; omnia cõceßit. Scipio interim cũ Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu, multumq; iactati, cùm Hispaniam peterent, ad Hypponẽ regiũ deferũtur, ubi claßis P. Sitij per id tẽpus erat. A qua pauciora ab amplioribus circũuenta nauigia depri

C. Vergilij deditio.

Iubæ regis, & Petreij mors.

P. Sitius.

Fausti, & Afranij mors.

deprimuntur. Ibiq; Scipio cum ijs, quos paulò antè nominaui, interijt. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmijsq; Zamēsibus, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; Prouincia facta atq; ibi Crispo Sallustio populi Romani proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioq; ordines duxerant: Item Thapsitanis HS. uiginti millia, conuentui eorum HS. triginta millia, Adrumetanis HS. triginta millia, cōuentui eorum HS. quinquaginta millia, mulctæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorum, ab omni iniuria, rapinisq; defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad Senatum questi per legatos, atq; arbitris à Senatu datis, sua receperant, triginta cētenis millibus ponderis olei in annos singulos multat. Ideo quòd initio per dissensionē principum, societatē cū Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatē ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis Idibus Iunij, Vticæ classem conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiusq; classem receperant, copijsq; iuuerant, HS. centū millibus multat, & pro decumis, octauas pendĕre iubet, bonaq; paucorū uendit, & ante diem III. Calendarum Quintilis naues conscendit, & à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

Scipionis interitus.

Crispus Sallustius.

Cæsaris in Italiam profectio.

A. HIR

A. HIRTII, AVT OPII

COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANENSI LIBER SEXTVS.

PHARNACE *superato, Africa recepta, qui ex prælijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cũ & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quò facilius præsidia contrà compararet, Pompeius in fidẽ cuiusq; ciuitatis cõfugere cœpit. Ita partim precibus, partim ui, bene magna cõparata manu, Prouinciã uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebãt. Itẽ nonnullæ portas claudebant, ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cùm aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinẽ aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronũ largitio fieret: ita paucis cõmodis hoste hortato, maiores augebãtur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiã mißis, ciuitates cõtrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabãt. C. Cæsar dictator tertiò, designatus quartò, multis itineribus antè confectis, cũ celeri festinatione ad bellũ conficiendũ in Hispaniã cõuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiã ueniũt, à quibus nuntiabatur, nocturno tẽpore oppidum Cordubã capi posse, quòd nec opinãtibus aduersarijs eius, Prouincia potitus esset.*

Cn. Põpeius adolesc. ens.

Simulq; quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent, multa prætereà uerisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pediũ, & Quintũ Fabiũ Maximum de suo aduẽtu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex Prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit: atq; ut ipse uoluit, equitatũ sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus

Sex. Põpeius. Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quòd eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autẽ Cn. Pompeius adolescẽs Vllam oppidum oppugna-

Vlla opp. bat, & ferè iam aliquot mẽsibus ibi detinebatur: quo ex oppido cognito Cæsaris aduentu, legati clam præsidio Cn. Pompeij Cæsarem cùm adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Rom. meritã esse sciebat, sex cohortes secũda uigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominẽ eius Pro-

L. Iunius Paciecus. uinciæ notũ, & non parum scientem L. Iunium Paciecũ: qui cũ ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, incidit idẽ tẽporis, ut tempestate aduersa, uehemẽtiq; uẽto affligeretur, qua ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximũ cognoscere posset: cuius incommodũ summã utilitatẽ ipsis præbebat. Ita cùm ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & rectà per aduersariorũ præsidia ad oppidũ contendere, medijsq; ex præsidijs, cùm quæreretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut sileat uerbũ facere: nã id tẽporis conari ad murũ accedere, ut oppidũ capiãt, et

partim

partim tempestate impediti uigiles non poterāt diligentiam præstare, partim illo responso deterrebātur: cùm ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionē in aduersariorū castra fecerunt. Sic illud cùm inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar, ut Pōpeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam cōtēdit, exq; itinere loricatos uiros fortes cū equitatu antè præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur: hoc à Cordubēsibus nequaquā poterat animaduerti: appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatū concidendū cū exisset, loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderūt, & magnum prælium fecerūt, sic ut ex infinita hominū multitudine pauci in oppidū se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset.* Ita Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubā iter facere cœpit. Cæsar, cùm ad flumen Betim uenisset, neq; propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit, ita insuper pōte facto copias ad castra tripartitò traduxit. Tenebāt aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò. Huc cùm Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido, commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione

Corduba. | * Itaq; | Betis fl.

Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet, ex qua cõtentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. Quæ res cùm ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque cõminus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solùm mortem morti exaggerabãt, sed tumulos tumulis exæquabãt. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locũ deducere, & primo quoq; tempore de bello decernere: cùm animaduerteret aduersarios minimè uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret, copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos.

Ategua. *Ita firmißimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cùm Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarum angustias, carra complura, multosq; lanistas retraxit, & ad Cordubam se recipit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circũducere cœpit: cuius rei Põpeio cùm nuntius esset allatus, eo die proficiscitur: cuius in aduẽtum, præsidij causa, Cæsar cõplura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut mutato tempore nebula esset craßißima. Itaq; in illa obscuratione cũ aliquot cohortibus, & equitum turmis circũcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, &* transSalsum fl. *flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam,*

Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus cæteris, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineasq; agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salso flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumq; oppidorum, neque suis ausus est subsidio uenire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionum. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nam de leui armatura, & equitatu, longè & uirtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pōpeius, quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem, difficilemq; habet oppugnationē, & non minus copiosam aquationē. Hic etiam propter barbarorū crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, nō tegulis tegūtur, simulq; in his habēt speculas, & propter altitudinē longè, lateq; prospiciūt. Itē oppidorum magna pars eius Prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensusq; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non Vcubis opp.

facilè ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pōpeius habuit castra cōstituta, in cōspectu duorum oppidorū, ab suis castris circiter millia passuum quatuor Grumus est excellēs naturæ, qui appellatur Castra Posthumiana: ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quòd remotū erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurū Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cū appropinquassent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere cœperūt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent: quo peracto, cùm ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nūtius esset allatus, cū tribus legionibus est profectus. Et cùm ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, cōplures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerūt, quorū scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinq;, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus est, quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent, ea nocte Pōpeius castra incendit, & ad Cordubā uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorū insequitur, à uernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius

Castra posthumiana.

Arguetius.

Indo rex.

longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pōpeij ex oppido portabant: ex ijs capti quinquaginta, cū iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Qu. Martius Tri. mil qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit, & noctis tertia uigilia in oppido acerrimè pugnatum est, ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse: cùm uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio, & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultás, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium mißi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus mißi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerūt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem sextam fecerunt, cùm in opere nostri districti essent, acriterq; pugnare cœperunt. Quorum uis repressa à nostris, et si oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cùm eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorum: qui, & si inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti, in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere, & cùm nostri

Q. Martius Tri. mili.

C. Fundanius.

equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Pōpeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum cōscendit, & fugit. Speculator de legione secūda Pōpeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tēpus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarū partium essent, conseruati, missos fecere loricatos quiq; præsidij causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, nō accipere consueuisse: qui cùm in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominū, qui in castris nostris essent, nō dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. Ita corona circundata pugnatū est aliquādiu uehemētissimè, simulq; ballista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti sunt, & puer, qui ballistā solitus erat obseruare. Eo præterito tēpore, Pompeius trans flumen Salsum castellū cōstituit, neq; à nostris prohibitus, falsaq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locū tenuisset. Item in sequenti die eadē consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cū leui armatura impetu facto,

A. Valgius.

loco

loco sunt deiectæ, & propter paucitatẽ nostrorum equitum, simulq; leui armatura inter turmas aduersariorum, protritæ. Hoc in conspectu utrorunq; castrorum gerebatur, & maiore Põpeiani exultabant gloria, longius quòd nostris cedẽtibus prosequi cœpissent: qui cùm aliquo loco à nostris recepti essent, ut cõsueßent, ex simili uirtute clamore facto aduersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij cõsuetudo, cũ eques ad dimicandũ dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquã par habetur: id quod in hoc accidit certamine, cùm pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinãtibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, cõplures* equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usq; eò ut cædẽ proximè à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt centũ uigintitres, complure sq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti. nostri ceciderũt tres; saucij XII. pedites, & equites quinq;. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnã multitudinem telorum, ignemq; nostris defendentibus iniecissent, nefandũ, crudelißimumq; facinus sunt aggreßi, in conspectuq; nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros, quod post hominum memoriam nunquã est factũ. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est mißus, ut ea nocte turres, aggeremq; incenderẽt, & tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cùm bene magnam

*ex equis

partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione, & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiaq; tota eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hybernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, & uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quòd æstimabat eos posse conatũ efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestũ, tamen uirtute freti repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt: prædaq;, & armis eorum sunt potiti, uiuosq; aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq; tempore trãsfuga nun-

Iunius. tiauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosq; hospitium scelere contaminasse, multa præterea dixisse, qua oratione deterritos amplius iugulationem non

Tullius. Catonis Lusitani oratio ad Cæsarem. fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit: Vtinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeij factus eßem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem: cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Ro. indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secun

secundam obtinuimus uictoriam, qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiorum ictus, telorumq; missus expectantes, uicti, & deserti à Pompeio, tua uirtute superati, salutem à tua clementia deposcimus: petimusq;, ut qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cùm ad portam uenisset Tyberius Tullius, cùm eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehēdit. Quod Tyberius cùm fieri animaduertit, simulq; pugionem eduxisset, manum eius incidit: ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq; tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo periisse homines trigintaquinque, neque licere castris Cn. Pompeij nuntiari, neque dici periisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq;, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum pararentur. Ita literis acceptis, cùm in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eôdem tempore tabellarij eius deprehensi, qui

si, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iußit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod *difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incẽderet.* Ita *facturus de ligno cùm propius acceßisset, ab oppidanis est occisus.* Eadem *nocte transfuga nuntiauit,* Pompeium, & Labienum *de iugulatione oppidanorũ indignatos esse.* Vigilia *secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatum secundũ, & tertium.* Eodem *tempore pro muro pugnatum acerrimè, & turrim nostram, ut superiorem incenderunt: idcirco quòd uentum oppidani secundum habuerunt, insequenti luce materfamiliâs de muro se deiecit, & ad nos transilijt; dixitq́; se cum familia constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem; illã oppressam, & iugulatam.* Hoc *præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentũ:* L. Minutius *Cæsari.* L. Minutius. Si *mihi uitam tribuis, quoniam à* Cn. Pompeio *sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo.* Eodem *tẽpore oppidanorũ legati, qui antea exierant,* Cæsarem *adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros.* Quibus *respondit, se* Cæsarem *esse, fidemq́; præstaturum: ita ante diem* XI. *Calendarum* Martij *oppido potitus, imperator est appellatus.* Et Pompeius, *ex perfugis cùm deditionem oppidi factam esse sciſſet, castra mouit* Vcubim *uersus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit.* Cæsar *mouit, & pro-* Ategua capta

pius

pius castra castris contulit. Eodem tempore manè lorica-tus unus ex legione uernacula ad nos transfugit; & nun-tiauit Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisq; imperauisse, ut diligētia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itemq; aduersariorum uictoriæ fauto-res. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captū, seruus est præhensus in cuniculo, quem suprà demonstra-uimus, dominū iugulasse, is uiuus est combustus: eodemq; tempore Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfu-gerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum ad-uersariorum equitibus congreßi sunt, & saucij aliquot occiderūt leui armatura. Et nocte speculatores præhensi serui tres, & unus ex legione uernacula. Serui sunt in cru-cem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorū castris ad nos trans-fugerunt. Et eo tēpore circiter undecim equites adaqua-tores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerūt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percußit homines septuagintaquatuor, qui dicebantur esse fautores Cæsa-ris uictoriæ: reliquos in oppidum iußit deduci, ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæsarem uenerūt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolen-ses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cùm uiderēt hospites iugulari. Prætereà multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij causa ab his reciperētur: qui, cùm ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equi-tes Romani, & Senatores, non sunt ausi introire in op-pidum,

pidum, præterquàm, qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis ultro, citroq; acceptis, & redditis, cùm ad nostros se reciperent, qui extra oppidũ fuissent: illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cũ certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatũ ad Cæsarem proficisci, illi se satis facturũ. Potestate data, cùm inde esset profectus præsidio comparato, cùm bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciã in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibus, qui sibi cõtrarij fuissent, interfectis, oppidũ in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, nec cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quòd ex quo die oppidum Ategua esset captũ, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturã conijci, eumq; non amplius sexdecim accipere. Insequẽti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachiũ ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, cõplures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. Nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parum

parumper. Itaque præter consuetudinem, cùm à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgreßi duo, restituerunt aciem, acriterq; eximia uirtute plures, cùm agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cùm is compar prælium facere cœpisset, & cùm undiq; se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu paßim audito, cùm complures aduersariorū cōcursum facerent, equites nostri transgreßi interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorū student cædem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi, quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroque genere pugnæ complures sunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita cōminus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræq; cōuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperūt Pompeius, cùm animaduerteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinque distat, hæc res necessariò uocabat, ut ad dimicandum descenderet: neq; tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cùm utrorunq; copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq; planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium: undique autem

Clodius Aquitius.

Soricaria.

Aspauia.

tem

tem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur: quibus mons, nō uirtus saluti fuit: qui subitò tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum trigintaocto, præterquàm quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum internitio hac aduersariorū pœna est litata. Insequēti die pari cōsuetudine, cùm ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cùm nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. Simulq; uociferātibus legionarijs, cùm locum efflagitarēt, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longè sunt egressi, & planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in eum locum nō sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit: hic (ut fertur) Achillis, Memnonisq; congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendū progressus est, quoniā ferocitas Antistij omnium mentes cōuerterat, ab opere ad spectandum acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, principesq; dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finē bellandi duorū dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; suarū quisq; partium, expertorum uirorum, fautorumq; uoluntas habebatur. Quorū uirtute a'acri cùm ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præful

Antistij Turpionis, Q. Pompeij congressus.

præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset propè profectò direpta, nisi propter equitū cōceßum, ut suprà demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longè ab opere castrorum cōstitissent: ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeūt, aduersarij cupidius sunt insecuti, uniuersi clamore facto impetum dederūt. Ita metu perterriti, cùm in fuga essent, multis amißis in castra se recipiunt. Cæsar ob uirtutē turmæ Caßianæ donauit millia XIII. *& præfecto torques aureos* II. *& leui armaturæ millia* X. *Hoc die* A. Bebius, *&* C. Flauius, *&* A. Trebellius *equites* Romani *hastenses argento propè tecti equites ad Cæsarē transfugerunt, qui nuntiauerunt equites* Romanos *coniurasse omnes, qui in castris* Pompeij *essent, ut transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiam esse cōiectos, è quibus occasione capta se trāsfugisse.* Item *hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem* Cn. Pompeius s. v. g. e. v. *etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm uestra opinio est, bellum cōfecissem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, nostrisq; adhuc freti præsidijs bellum ducunt. Nam singulas ciuitates circunsident, inde sibi commeatus capiunt.* Quare *& ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoq; tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere.* Profectò *nostro commeatu priuati necessariò ad dimicandum descendent.* Insequenti *tēpore cùm nostri temere in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot: serui transfuge*

A. Bebius.
C. Flauius.
A. Trebellius

fugerunt, qui nuntiauerunt ad tert. Nonarum Martij prælium affore ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum: & Actium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in olijueto constitit. Cæsar prius, quàm eòdem est profectus, luna hora circiter sexta uisa est. Ita castris motis Vcubim præsidiū, quod Pompeius reliquit, iußit, ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cùm oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidum, quòd contra sua præsidia portas clausisset, incendit: milesq;, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percußus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cùm esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cùm iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatum est ab speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quòd maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere poße existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Nanque, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id, quod eo incidit tempore. Planicies

Actius Varus. Hispalis. Ventisponte opp. Carruca. Versaonenses.

*nicies inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & uoraginoso sŏlo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cùm aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent: hoc erat in omnium conspectu: huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisq; serenitas, ut mirificum, & optandum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quicquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paßibus longius non audebant procedere, in quo sibi propè murum aduersarij constituebant. Itaq; nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non * defecerunt. Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebant propè alterum tantùm.*

**deserunt*

Nostra præsidia LXXX. cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cùm in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cùm hominum auribus esset obiectũ, molestè, & acerbè accipiebãt, se impediri, quò minus præliũ cõficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad cõmittendum præliũ. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatẽ faciebãt, ut magno tamen periculo accessus eorũ haberetur. Hic decumani suum locũ cornu dextrum tenebãt, sinistrum tertia, & quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus: prælium clamore facto, cõmittitur. Hic etsi uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebãtur acerrimè, & uehemens fiebat ab utrisq; clamor, telorũq; missus, concursus, sic ut propè nostri diffiderẽt uictoriæ: cõgressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes cõterrentur, in collatu pari erãt conditione. Itaq; ex utroq; genere pugnæ, cùm parem uirtutem ad bellandum cõtulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demõstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduersarios timore eorũ opera afficiebant, quòd suo loco hostes uehemẽter premere cœperũt, ut ad subsidiũ, ne ab latere nostri occuparẽtur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum: quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit, at ij

Prælium inter Cæsarem, & Cn. Põpeiũ.

at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur. Ita cùm clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumq; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius *pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosq; uehementissimè pugnãtes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi fugatiq; non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egreßi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & si quid amplius.* Desideratorũ numerus. *Prætereà Labienus, Actius Varus, quibus occisis, utrisq; funus est factum.* Labieni mors Vari mors. *Itemq; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ* XIII. *& signa, & fasces. Prætereà duces belli* XVII. *capti sunt: eos habuit res exitus. Ex fuga hac cùm oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumuallare ex hostium armis,* Munda opp. *pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro uallo: insuper occisi, & gladij,* *ut **& mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa uniuersa hostium timorem, uirtutisq; insignia proposita uideret, & uallo circumcluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis, iaculisq; oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert.* Sext. Pompeius. *Cognito hoc negocio, quos equites, quod pecuniæ secum*

 habuit,

habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidũ abest à Corduba millia passuum CLXX. *Quò cùm ad octauum milliarium uenisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cùm minus bellè haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis mißis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent: cùm frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circundata, Cordubam uenit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt: cùm eò esset uentum, conuitiari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cùm uenisset, familiam, & libertos conuocauit, pyram sibi extruxit, cœnam afferri quàm optimam imperauit, item optimis superadditis uestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cœnauit, uinum, & nardum identidem sibi infundit: ita nouißimo tempore seruum iußit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra id*

Carteia.

P. Caluitius.

Scapula.

oppi

oppidum posuit, discordare cœperunt, usq; eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumißi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit: nam, cùm iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cùm animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. præterquàm extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cùm contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cùm oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidũ ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas parteis præsidium, quod Cæsaris præsidium receptũ indignabatur, clàm, cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notißimus erat, hic clàm præsidio Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, uigilesq; iugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quòd Pompeium in potesta-

Caninius.

Philon.

Cæcilius Niger Lenium.

te haberent, quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebāt. Quod Cæsar cū animaduerteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consultò non existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Betim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur illi, profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato Hastam iter facere cœpit, ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt: Mundensesq́;, qui ex prælio in oppidum confugerant, cùm diutius circuncìderentur, bene multi deditionem faciunt: &, cùm essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallū omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars erat, quæ Pompeianarum partium essent fautores: seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant.

Betis flu.

Hasta opp.

Didius.

Dum

Dum æquantur, Didius claße occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit: & locũ quendam munitum natura occupat, equites, & cohortes, quæ ad persequendum mißæ essent, speculatoribus antè mißis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehemẽter erat saucius: huc accedebat, ut etiam talum intorsisset, quæ res maximè impediebat. Ita lectica à turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cùm à Cæsaris præsidio fuisset cõspectus, celeriter equitatu, cohortibusq; circuncluditur. Erat acceßus loci difficultas. Nam idcirco, quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna altitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent: subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab acceßu. Hoc sæpius facto animaduertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autẽ, & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A` quibus cùm animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut suprà demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiẽdum. Itemq; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; uehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur. Exclusa munitione, amißisq; auxilijs, ad conuallem autẽ, atq; excesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facilè inueniretur, nisi

captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cùm Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Iduum Aprilis caput allatum,
Cn. Pompeij cædes. & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescēte, Didius, quem suprà demōstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic & si nō aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eijciebatur, & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuūt. Erāt parati, qui naues incenderent, incensisq; qui subsidium repeterent: ij sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendum processisset, cum copijs signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad pugnam processerunt, eodem signo fugiētes latrones dum persequuntur, à
Didij mors. tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cū compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerāt, occupant. Item complures nando ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt: quæ res eorum uitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur.
Fabius Maximus. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus aßiduis, hostesq; circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem nō

præter

prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus nō solùm opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quòd aqua, præterquàm in ipso oppido, non erat: nam circūcirca riuus nusquā reperiebatur propius millia paßuū octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. Tū prætereà accedebat, ut agger, materiesq́;, unde solitæ sunt turres agi, propius millia paßuum sex non reperiebantur: ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnē materiem circum oppidū succisam intrò congeßit. Ita necessariò diducebantur nostri, ut à Munda, quod proximè ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Cæsar, cū à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequēti die concione aduocata, cōmemorat initiò quæsturæ suæ eam Prouinciam ex omnibus Prouincijs peculiarem sibi constituisse, & quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequēti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse; & eis pecunijs Prouinciam liberasse. Simulq́; patrocinio suscepto multis legibus ab se in Senatū inductis, simul publicis, priuatisq́; causis, multorum inimicitijs susceptis defendisse. Suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda Prouinciæ tribuisse, eorum omnium cōmodorum esse immemores, & ingratos in se, & in populum Rom. hoc bello, & in præterito tempore cognosse, uos iure gentium, & ciuium Romanorum institutis cognitis more barbarorum populo Rom. magna transiero, sanctis Romanis semel, & se

Vrsaon opp.

Oratio Cæsaris ad Hispalenses.

& sæpius attulistis, & luce clara captum in medio foro nefariè interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Rom. in hac Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio concordiam, neq; in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a uobis receptus, fasces, imperiumq; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum cõparauit, agros, uestramq; Prouinciam uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduertebatis, decem habere legiones populum Romanum? quæ non solùm uobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? Quarum laudibus, & uirtute.

*

FINIS.

INDEX EORVM, QVAE IN COMMENTARIIS C. Iulij Cæsaris habentur, maximè ad locorum cognitionem spectantia. Eaq́ue omnia ordine alphabetico digesta sunt.

A

CAESAR *in commentarijs Galliam in treis parteis diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc possessæ, Britanniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transq́ue Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq́ue inter se etiam tunc differebant.*

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hanc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumq́ue suffraganeæ: pars item aliarum metropolium extra terminos eosdem sitarum: quæ tamen Aquitaniæ attri

 Beaumont.

nani fuerunt. Sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, ubi oppidum Niuella est, partemq́; Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaq́; his loca extra Francorum regnum inhabitant: ubi locus quidam in uici formam redactus est ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhuc quædam præclara uetustatis uisuntur. Hi Bosleducenses *dicti.*

Auaricum erat oppidum Celtarum maximum, munitißimumq́; in finibus Biturigum, agri fertilißima regione, ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circundatum, trans Ligerim fluuium, habens unum, & peranguſtum aditum, proximum Nouioduno *oppido* Biturigum, *ac Genabi oppido Carnutum, & Velaunoduno oppido Senonum, in Francorum regno situm,* Burges, *uel Viaron à Gallis appellatum.* Burges. Viaron.

Ambuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas populi erant citra Rhenum, & Mosam flumina. Ad quos prædandi, frumentandiq́; causa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Thenchteri populi, qui cis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde *coniectura est hos Ambuaritos incoluisse eam ducatus Brabantiæ partem, in qua Buscusducis, Breda, & Bergis oppida, Leodiensis diœcesis, & Antuuerpia oppidum, Camaracensis diœcesis extant. Nußiaq́;, & Geldria citerior sitæ sunt, circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ, usq́; Tungros oppidum propè usque Leodium, ut plerisq́; placet, mare*

Oceanum

Oceanum protendebatur.

Ancalites populi in Anglia Trinobantibus, Biarogis, Caßijs, & Ceuimagnis proximi.

Ambilates populi inter Celtas, Lexobijs, Nanetibus, Diablintribus, & Osißimis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, Dauranches à Gallis.

Aulertij populi erant inter Celtas, Heduorum clientes, de Ange dicunt, siue Rhoanum.

Ausci populi in Aquitania proximi Garumnis, Vocatijs, Carusatijs, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorũ siti: quos coniectura est fuisse Auscitanos: ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarißimi, quorum urbs opulentißima Helui Vmberrum, ut refert Pomponius Mela.

Ambari inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei Heduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quòd fuerint Niuernenses, Heduis finitimos, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, quo ætas nostra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes. Oppidum Ambarorum pagus Semarius, siue mons Barri dicitur. Borbonienses. Niuernenses.

Allobroges erant populi citra Rhodanũ fluuium, & ad Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Gebennam oppidum, ubi solennes nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locaq; finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocuntijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasijs: ac trans Rhodanum uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ Tarentasij.

hodie Brixia dicitur. duci Sabaudiæ ſpectantem, quam
Indis flu. fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salluſt. in Catilinæ hiſtoria, referunturq́; in epiſtola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit: Nunquàm me hercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde conſtat Delphinatum fuiſſe tunc ex parte
Delphinatus. Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum erat, cùm eſſet finitima Allobrogibus: fuiſſe item partem Allobrogum,
Viēna ciuitas Sabaudiēſes. inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis ſecundũ Strabonem. Hi ſunt hodie Sabaudiēſes appellati, quibus Dux præeſt uetuſtate imperij, & nobilitate generis longè clariſsimus: caput gentis Taurinum: nam Vercellas in dotem eius maiores à uicecomitibus habuere, pacis admodum ſtudioſi.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borbonienſibus, nec longè à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus eſt, cuius titulus Duci Borbonio adſcribitur, in Francorum regno ſiti. Hos memorat Lucanus in primo.

Aulertij item populi inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Seſſuuijs, Curioſolitis, Oſiſmis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in Prouincia Turonenſi, & Francorum regno ſiti, quos nonnulli Aurelianenſes eſſe opinantur. Sed illi Prouinciæ ſunt Senonenſis.

Aulertij

Aulertij item inter Belgas proximi Eburonibus, Lixouijs, ac Velocaßis.

Alduasdusius Celtarum est fluuius, Gallicè le Doux, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens, lapsusq; per comitatum Burgundiæ, montem Bellicardum, Insulam, ac Claräuallem castella perluit, ac urbē Bisuntinam nunc interscecat, dehinc Dolam oppidū præterfluens circa Viredunum castrum non longè à Cabilonensi urbe Arari fluuio miscetur, & Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens. Dubius, flu.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen alluit: ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Nepolitano Angioni dicti, quòd ad illam familiam regni iura deuenerant, quæ mox reges Francorum ex testamento Renati ultimi sibi adsciuerunt. Andegauenses. Angioni.

Agendicum inter Celtas oppidū Senonibus, Parisijs, Velaunoduno oppido Senonum, Genabi Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, Prouins Gallicè.

Ambibareti erant populi in quos Cæsar hyemandi causa Caium Antistium Rheginum cum legione una in septimi commentarij fine misisse commemorat: & fortè erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq;, & Morinos finitimos in fide cōtineret. Nō enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit,

ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam in regno Francorum siti.

Armoricæ ciuitates positæ erant in ultimis Galliæ finibus Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismi, Lemouices, Vnelli populi oppositi Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata. Cui dux olim regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduenna sylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fineis Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & Rhemorum pertinens, millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet: attingit enim Menapios (nunc Iuliacenses) Aquisgranum oppidum, Eburones (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hanno-niæ, Lucemburgensem, Bulionẽsem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemq; ducatus, Esliam, & comitatũ Namurcensem, Metensium, Maguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorũ (nunc Coloniensium) & Catalunæ diœcesis fines: in qua sunt uici, castella, & oppida multa, ac cõplures insignes abbatiæ, præsertim ordinis Diui Benedicti, scilicet Diui Vberti Leodiensis diœcesis, Diui Cornelij Coloniensis diœcesis: cuius syluæ extrema pars uersus Belgas sunt Mosa, & Scaldes fluuij. Scaldes uerò Mosam influit:

influit: qui fluuij, & sylua nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Auartij populi trans Rhenum, & Danubium: qui Herciniæ syluæ, quæ ingẽs erat sylua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut plerisq; placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ. Daci.

Antuates populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat uicus, & præfectura quædã monachorum inter Gebennam, & Delphinatum, qui est Gebennensis diœcesis. Videntur tamen secundum Cæsaris descriptionem Antuates magis fuisse inter Allobroges, & uicum Veragrorum, cui Diuus Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. S. Mauritius.

Aremici populi, uel Artomici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volscis, non longè à Gaballis, Aruernis, Heluijs, Rhutenis, Maßiliensibus, & Cadurcis: hos coniectura est fuisse Artomicorum populos, quorum ciuitas est episcopalis, & prouinciæ Viennensis in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus: ubi principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus uulgò dictus: horum princeps Iacobus nomine, cùm à Florẽtinis in Italia accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexãdriam magno prælio uictus, & cæsus est. Auracenses. Armeniacus.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit, per fineis Cen-

Alpes Graiæ. Mons Cinesius. Alpes Pœninæ Pœnina iuga. Alpes summæ. S. Mauritius. Mons D. Bernardi. Mons Briga. Alpes maritimæ. Rheticæ Alpes. Alpes Lepõtiæ. Mons S. Gottardi. Mons S. Nicolai. Coctiæ Alpes. Alpes Iuliæ.

tronum, qui hodie Tarentasij nominantur: hæ Graiæ dicuntur, quibus uulgò mons Cinesius, seu Cinerum nomen est: quæ & Pœninæ, ut quidam uolunt, dicuntur, quòd Annibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quòd inter omneis magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximæ Veragrijs populis, quorum uicus erat Octodorus, nunc diuus Mauritius dictus: harum una diœcesis Augustensis, Diui Bernardi montem uulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis Mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & ueteres dixere maritimas: hæ in Prouincia Hebredunẽsi, locisq; Ligustico mari finitimis consistunt, quà ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & prisci dixere Rheticas, à Rhetis populis, qui ex Thuscia profecti, duce Rheto, ea loca tenuere, forsan dictæ: hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fineis Sedunensis, & Curiensis diœcesiis oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc Diui Gottardi, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias prætereà Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quà fortè ex Italia per Triuisinam urbem in Stiriam, & Austriam iter est.

Aßibur

inde expulerunt: hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, & satis effœminati, continuéq; sunt apud eos mercatores, quo per ætates commercia, moresq; hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, cum earum suffraganeis intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Holandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum Comitatus, ac Campaniæ maxima portio. Sylua Arduenna uniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & eâ inclusis populis, ac locis, & plerique principes tum profani, tum sacri, ducesq;, & comites, ciuitatesq;, quarum multæ liberæ, suoq; iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant: quod superest, imperatorias parteis sequitur. In his sunt tres imperatorum electores, sunt & Francorum regis, quos Pares uocant, ferme omnes. Imperator certè, & Rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarißimi erant Treuiri, quorum urbs opulentißima Augusta, ut refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare usque in tempus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uerò uice proconsulum, & legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, & legatos natos, & primates habet, quibus subsunt episcopi ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt & Collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atque Reges, & Principes, qui uelut censores decreta Pontificis Maximi, & censuras reue-

[Margin: Pares Franciæ.]

[Margin: Treuiri.]

renter exequuntur: huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum aßiduè deferunt.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas autoritate, atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere: nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas est episcopalis in Prouincia Rhemensi, ac Francorum regno sita: hi hodie de Beauuoisin. Beauuoisin.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumen, nec longè ab eo: quod flumē in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorū regno situs, nunc naui, & interdum uado traijcitur: portus priscum oppidi nomen Latinè retinet.

Bibracte oppidum Hæduorum, in Celtis longè maximum, ac copiosißimum, & maximæ apud Heduos autoritatis, in quo totius Galliæ concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hyemauit: in Francorum regno sitū, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longè ab Hedua ciuitate positum, nomen retinet.

Bibrogi populi in Anglia mari proximi, & Caßijs, Ancalitibus, Trinobantibus, Ceuimagnis, ac Sengoriacis.

Bigerrones populi in Aquitania proximi Tarbellis, Vocatijs, Taruscijs, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi comitatus est in Vasconia consistens: nomen retinent, ubi

finitimi: hos memorat Luca. in primo. hi à Cattis populis transrhenanis, Cerusis, & Ligijs Pannoniæ populis ultra Hercyniam syluam finitimis, Hermunduris orti dicũtur, & seditione domestica pulsi extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq́; insulam inter uada sitam occupauere, quam mare Oceanũ à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circunluit, ut refert Cornelius Tacitus, dicens, apud Batauos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie in finibus uici Haghe ducis in Holandia extat: nec longè secundum Tacitũ est insula nomine Mona, unde fortè Monachum oppidum, uel Monasterium ciuitas episcopalis est. Haghedux. Mona insula.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferẽdi belli causa ex Belgis transierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere cœperunt. Inde opinio eorum linguam, ex populorum diuersitate compositam, intellectu, scientiaq; loquendi difficiliorem esse, quodq́; Germanos præ cæteris charos habeant, quia pleriq; Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus post hæc Angliæ pars maritima originem sumpsit: hos refert Lucanus ultra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis in eam classe sæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorum Anglorum terra.

terra

terra dicta. Verùm partem eius, quæ magis ad Septentrionem uergit, Scoti, & ipsi Germani Pictis admistis occuparunt, hodieq; tenent, Francis amicißimi, Anglorum regi maximè semper infesti. Populi moribus inconditi, efferi, nullas propè urbes habent, nemora, & syluas, bellis ingruentibus, petunt.

Scoti.

Boij populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum Noricum transiuere, Noricaq; oppugnarunt expulsis, ut coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longè ab ortu eius, & Athesis fluminis sita Noricus appellatur. Boiorum pars Heduis Cæsarem deprecantibus deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus Heduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobinam ciuitatem exiguam, & infirmam non longè ab Auarico oppido in finibus Biturigum sito, eis per Heduos attributo habitarunt: Boij primùm, pòst Boioarij, & nunc Bauari dicti, à finibus Herbipolensium per Noricum agrum, ubi Nurimberga est oppidum, in medio ferè Germaniæ situm, in Augustenses protenduntur: cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis usque ad Brißmam urbem, & terras, quas hodie Sigismundus Austriæ dux poßidet, ac in fineis Tridentinos sæpe tunc, & continuè usq; nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere: hi Borbonij dicuntur.

Norici. Gergobina. Boiotarij. Bauari. Borbonij.

Bacenis, sylua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheruscis pro natiuo muro diuidit: nunc, ut opinio est, Nigra sylua dicitur, non longè à Friburgo oppido, & Badensi

Nigra sylua.

agro,

extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est Metropolis.

Caturiges populi finitimi Centronibus, ac Garocellis, quà iter erat ab Alpibus Graijs ad oppidum Gebennam, lacum Lemanum, & Rhodanum fluuium, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem Prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes depositis (ubi posteà Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliam Prouinciam Romanorum facientes, in Italiam contenderũt. Hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia (quæ Dania dicitur) ueniße opinio est: hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur. Dacia. Dania. Zelandia.

Cargali populi Transrhenani, in Galliam Celticã circa fineis Sequanorum, ac Heduorum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati: quos nõ ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, Oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi: ab his breuißimus in Britanniam, nunc Angliam traiectus, nomen retinent: Normanniæ sunt diœcesis, in Regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Catuaci populi inter Belgas, Neruijs, Caletis, Viromanduis, ac Condrusis proximi, quos fortè Doaci oppidi incolas Atrebatensis opinari licet.

Cherusci populi, Germani gente, nomine, & numero appellati:

longè

regno Francorum situm.

Duracij populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitiam remanserant Romanorum, propinqui oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis, inter Celtas, in regno Francorum siti Hîc Durasiorum familia inter Gallos praecipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quò ex Colonia urbe Rhenū attingente ad eam ciuitatem iter est: Tacitus: Fortè Theonis uilla nunc dicta.

E

EBurones populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treueris, quorum clientes erant, & syluae Arduennae finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos Liege. Horum maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit: his Sicābri (qui Gelrenses erant, Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis, proximi Oceano, & syluis, continentesq; paludes habebant. His duo reges praeerant, quo magis constat eos fines quàm latißimos extitisse: quibus coniectura est, ducatum Luxemburgensem, & Lotoringensem, ac Iuliacensis partem, & comitatum Namurcensem, urbemq; Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum dioecesis ipsa Leodiensis usquequaq; se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in uico Lupilia nomine, Caroli Magni stirps.

Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinosq;, & Carlomagnos, Belgas, simulq; Germanos fuisse, sicq; in Germanos Cisrhenanos (qui Belgæ sunt) à Græcis, non in Transrhenanos est translatum imperium. Ciuitas nunc est episcopalis, prouinciæ Coloniensis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in uita. Iulij Cæsaris, quem refert cladem Cottæ, & Aurumculei ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus dux Burgundiæ ultimus sōlo æquauit, omneisq; puberes, & sacerdotes interfecit, quòd episcopo consanguineo suo infestiores aliquantò fuissent.

Pipini Germani.

Leodiensium clades à duce Burgundiæ.

Eburonices inter Celtas populi, Aulertijs, Lexouijs, Vnellis, & Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus: hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est episcopalis, in prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita.

Eßui populi pacatißimi, & quietißimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est, fortè in Normannia, aut Britannia citeriore, & regno Francorum siti: Galli siti Retolois ap- appellant.

Elauer fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam oppidum in altißimo monte positum præterfluens, qui ferè ante autumnum uado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallicè Allier.

Flu

F

Flustates populi in Aquitania, proximi Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens, nomen retinet etiam nunc.

Frisios Oceano, & Batauis finitimos, pluraq; loca, & insulas circa Holandiam, Gelriam, Brabantiam, & Traiectensem urbem, ac ostia, quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitanteis. Tacitus refert eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

Geneua oppidum Allobrogum proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons super Rhodanum fluuiū situs ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano (quem Lausane dicūt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorum non longè distans: nunc duci Sabaudiæ, siue eius ciuitatis antistiti proprio comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos: ciuitas est episcopalis in Prouincia Viennensi, nomen præsertim Gallicè retinens: Lucanus in primo.

Garocelli populi citra Rhodanum, finitimi Caturibus ultra Alpes Graias, quibus hodie nomen est mons Cinesius, siue Cinerum Hâc Annibal, autore Liuio, non sine ingenti difficultate exercitum in Italiam traduxit: hi

Germa

Germania, ut plerisq; placet, inter Danubiū, & Rhenum flumina protenditur, omneisq; illic habitantes populos à fontibus eorum usq; ad maria, quæ ambo influunt, complectitur: necnon & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerosq; Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos: superior Germaniæ pars (quæ alta dicitur) ab Alpibus Italiæ imminentibus, usq; ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde usq; in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longißimè expellere.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media. Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, & quòd à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita ut noctes dies subsequatur. Coniectura est horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuerensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quæ in imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autē apud Gallos eas cōiectura est, ut Christi fortè fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Gordunis, Galli. Lauanois. Lauonium.

Heluetij

Heluetij inter Celtas populi sunt bonitatem agri habentes, finitimi Cōstantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Gebennensi, & Bisuntinæ diœcesibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi sunt, atque ex maxima parte Bisuntinæ Prouinciæ sunt, atq; ad Sabaudiæ Ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem diœceses, mōtesq; Brigam, & Sancti Bernardi, usque ferè in Bellicensem diœcesin, cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, usque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usque in finem lacus Lemani, ubi pons est, & ciuitas Gebennæ, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorū pagi, quemadmodum tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gētis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus dicebatur: qui sæpe ultra Rhenum transeuntes bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis (quos altos Alamanos nominamus) seu cū his, qui tunc loca illa incolebant, quæ loca nunc Constantiensis, Curiensis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diœcesium, gerebant: hi, cùm per Galliam Prouinciam Romanorum transire prohibiti essent à Cæsare, angusto, & difficili itinere, uix quà singuli carri ducerent, per loca, ubi claues, & Iougni castella nūc sunt, in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc comitatum Burgūdiæ habitant, penetrasse credūtur, & ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum castella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est Burgundiæ, Sebusiani.

Suitenses. Fœderati. *gundiæ contendisse: Hi à plerisq; Suitenses, à nonnullis Fœderati dicuntur: agrosq;, & uicos poßident in Italia citra montem, qui sancti Gottardi dicitur, in diœcesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo, ac suorum equis amotis, se prælium commisisse refert, & cum sex legionibus, equitatuq;, & auxiliaribus copijs duobus prælijs uno ad Ararim flu. altero in Heduis, Heluetios, quorum* CCLXIII. *millia ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atq; acriter, ut toto prælio, cùm ab hora diei septima, usq; ad uesperam pugnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit. Hi cùm sæpe in Italiam erũperent, à Carmaniola duce Philippi Mediolanensis principis prælio uicti intra fineis se suos posteà continere: nostra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum sibi nomen cõpararũt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno* XXX. *eorum millibus à Venetis euocatis, id quod nunquã antè acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multò magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggreßi, magnum sibi nomen compararunt.*

Harudes populi Transrhenani sunt, in Galliam Celticam circa fineis Sequanorum, ac Heduorum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati.

Heluetеri populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gaballis, Velaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum siti.

Heluij populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt

Lato

L

Lexouij

Lexouij populi inter Celtas sunt proximi Osißinis, Nanetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus: hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lixouiensis, quæ est episcopalis in Prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita: Gallicè Lisieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamq; Prouinciam Romanorũ ab Heluetijs diuidit, Lacus Lausanæ. *qui hodie Lusanæ lacus dicitur, quem Rhodanus ad pontem Gebennæ urbis effluit: Lucanus.*

Lepontij populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem, & Curiensem diœceses: hos quibusdã Sarmatæ. *placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus flu. oritur, for-* Suitenses. *tè hodie Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Rhetias Alpes siti.*

Leuaci inter Belgas sub imperio Neruiorum populi, proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, & Centronibus.

Ligeris flumen non longè ab Heduorum finibus, in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes diu per Celtas lapsus, multisq; obliquis gyris, Aquitaniam alluens, Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, uadum primùm inuentum, cùm antea nunquàm uado transiri potuisset.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negociatorum, & mercatuum maximè celebre: Tacitus. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ reges, principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia

episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem urbem Sequanæ fluuio miscetur.

Matiscon inter Celtas oppidum, tunc in Heduorū finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cabilonensem urbeis. Ciuitas est nunc episcopalis, Prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matisconensi, & Francorum regno sita.

Mandubij populi erāt inter Celtas incolæ oppidi, cui nomen Alexia, inter fineis Lingonum, & Heduorū, proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ, regioneq; Alsetum ab Alesia, ut quibusdam placet, dicitur, quibus uocabulum alludit, in diœcesi Heduensi, & regno Francorum siti.

Magetrobia locus in Celtis, in quo Ariouistus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longè à paludibus: quē Rheno flumini proximū, & circa ipsum fuisse coniectura est: Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani sunt, qui cum Ariouisto Germanorum Rege à Cæsare sunt prælio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omneis reliquas copias cis Rhenum incoluisse uidemus, ut sunt Tribotes (hodie Argentinenses) & Nemetes (nunc Spirenses) ac Vangiones (qui Vormacienses appellātur) ac Sedusij, quos fortè Sedunos prope monteis Brigam, & sancti Bernardi opinari possumus. Nisi quis fortè Marcomannos coniiciat eos esse, qui uallem Heluetijs finitimam incolūt, cui nomē est Marecommanna, Sequanis,

&

& monti Iuræ proximam: cum his Marcus Antonius cognomento philosophus periculosißimum, & diuturnum bellum geßit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuiam à superis impetrarunt, cùm exercitus Romanus siti laboraret, uicti, & in deditionem accepti sunt.

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceaniq; mari finitimi, à quibus breuißimus in Britanniam, nunc Angliam, est traiectus: continenteis syluas, & paludes habebant: eorum finibus comprætēditur comitatus, cui nomen est Pontus, ad abatiam sancti Bertini, directo iure pertinens ueteri nomine Pōti, quo regio illa à plerisq; describitur: ciuitas est episcopalis, quæ Latinè nomen retinet: Gallicè uerò Terrauana nuncupatur. In prouincia Rhemensi, & regno Francorum sita. Pontus, comitatus. Terrauana.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treueris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoq; finitimi, densißimas syluas, perpetuasq; paludes, ad utranque Rheni ripam agros, ædificia, uicosq; habebant: proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambris (qui hodie Gelrenses sunt) hi scilicet Sicambri, & ad confluentem Mosæ, Rheniq;, Oceanum etiam mare attingunt: nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis. Angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent. Iuliacensis ducatus.

Melodunum inter Celtas oppidum, in insula fluminis Sequănæ positum, Agendici oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo ad ripas Sequănæ posito finitimum: olim ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum

ad remorandum Rhenum fl. factam refert, & à Paulino Pompeio Romanarum legionum in Germania duce sub Nerone imperatore imperfectam.

Mosellam fluui. qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuerensem urbes præterfluit, & Confluentiam Germaniæ Cisrhenanæ oppidum interse=cat, illicq; Rhenum influit. Tacitus est autor, referens Lucium Verum, Nerone imperante, Romanarum legio=num in Germania legatum, Mosellam, atq; Ararim flu=mina, facta inter utrunq; fossa, parasse connectere, ut co=piæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenũ, & in Ocea=num decurrerent, sublatisq; itineris difficultatibus naui=gabilia inter se Occidẽtis, Septentrionisq; littora fierent: cui operi Selium Gracilem Belgicæ legatum inuidisse di=cit deterrendo. Verum, ne legiones alienæ Prouinciæ ad=suesceret studia Galliarum affectare, formidolosum id imperatori dictitans, quo plerunq; prohiberentur cona=tus honesti.

Marcodurum Vbiorum uicus, procul à Rheni flu=minis ripa, &, ut coniectura est, Transrhenanus: Ta=citus.

Mœsij trans Danubium flumen populi Pannonibus finitimi: Tacitus.

N

NEmetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit Cæsar, inter Belgas: dicta fortè à Nemetibus,

O

autem, ut nonnullis placet, dicitur, quasi citeriorem Galliam ab ulteriori secludens, diœcesis est Taurinēsis. Tres enim legiones in Aquileia hyemantes poterat Cæsar per Rheticas, uel Lepontias Alpeis breuibus ultra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, sed intendens in ulteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum consistentium proficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ paulò antè ædifi atæ, dehinc Placētiam, ac Taurinum peruenit, quà proximum iter in ulteriorem Galliam erat, per Alpeis legiones traducturus.

Ordolucæ populi in Anglia, arduis montibus proximi, apud quos Hostorius dux Romanus Caratacum in Anglia imperantem prostrauit. Tacitus.

P

PEmani populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi: hos coniectura est fuisse inter populos diœcesis Leodiensis.

Parisij populi inter Celtas, qui Senonensi Prouinciæ attribuūtur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem, episcopalē urbem inhabitant, positam in insula fluminis Sequanæ, quòd perpetua palus influebat, in regno Francorum siti.

Pictones populi inter Aquitanos, Sanctonibus, Tholosatibus, Engolismensibus, & Petragorijs proximi: eorum

 ciuitas

R

dani flu. fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontijs, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, Alpes incolunt, inter fineis diœcesium Curiensis, & Tridentinæ, non longè ab Italia, longoq́; spatio per fineis Nantuatium (qui hodie Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Mediomatricum (hodie Metensium) qui tunc usq; ad Rhenum extendebantur, Tribotum (nunc argentimensium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi Oceano proximus est, in plureis defluit parteis multis, ingentibusq́; insulis effectis, quarum tres ferè à Phrysijs, ac reliquæ à Sicambris nunc Ghelrensibus, & Holandinis (qui olim Batauí dicebantur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam, qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longè à locis, ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequănos (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum circa Basileam usq; in fineis Argentimensium: Basilea enim compræhenditur inter Sequănos, & suffraganea est Bisuntinæ Metropolis: inde est, quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim Prouinciæ Maguntinæ usq; in fineis Basiliensium circa ipsum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat: qui ueteres Roma. in militaribus signis imitati capita boum, aprorum, ursorum, & similium uexillis suis depingere consueuerunt,

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni flu. fontibus,

bus, circa fines diœcesis Sedunensis, prope montem, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens, uicum Veragrorum (qui hodie sanctus Mauritius dicitur) intersecat, lacuiq; Lemano (quem accolæ Lausanensem nominant) admistus, & ad pontem Gebennæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, aliasq; urbeis, & insignia loca ad Volcas (nūc Auenionenses) prolapsus, Ligusticum mare tribus hostijs influit. Rosne à Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longè à finibus Treuirorum editum, ubi Petilius Cerealis Romanus copias Treuirorum, & Germanorum magis casu, quàm prudentia fudit, proximū Metensium finibus, montibus, & Mosella fluuio septum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

S

Sanctones inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petragoris, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum: ciuitas est episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, Francorum regno sita, nomen retinens.

Sebusiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisq;, ac Heduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sitæ, quos Bellicenses esse coniectura est: ciuitas est episcopalis in Prouincia Bisuntina, Duci Sabaudiæ subdita, Bellicenses.

siue

quanorum fines, quos ipsa Bisuntina diœcesis complecti-tur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris, & Franconibus finitima, plusquàm centum pagos habens, maxima, & bellicosißima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidũ, ciuitatesq́;, & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badensibus, comitibus de Virtemberg, alijs principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta; qui, ut olim referente Cæsare, principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq́; minuunt. Vlma.

Sedusij, uel Seduni populi Germani, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosq́; Rhodanus flu. irrigat: finitimi etiã sunt Veragris, inter montes, quibus nunc Briga, & sancti Bernardi nomen est, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est episcopalis, Tarentasiæ Latinè nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longè ab eis uersus Curiensem, & Tridentinam diœceses Rhenus exoritur.

Suesij populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosq́; annumerari, siue fortè Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetijs nostra memoria bella gessere. Vel Suesij, id est, Sueui: nam, cùm singulis annis domo Sueuorũ media pars excederet, Suitenses.

fortè

fortè diuersas sibi ad habitandum regiones delegerũt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq; habi-

Sueuus mons. *tant, idem ferè nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum usque promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.*

Senones inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs, ac Carnutibus, fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Heduorum: ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganci sunt in Celtica, in regno Francorum sita, retinens nomen, quam in Burgundia sitam uulgus uocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundionum regibus: quos Senones Lugduni, ac Viennæ post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Sueßiones populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisq; attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno (quod hodie est ciuitas) Bractuspantioq; erant finitimi: agros feracißimos, & latißimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentißimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. oppida in Sueßionibus habens. Tempore autẽ Cæsaris regnabat Galba: multiq; Gallorum reges usq; post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Sueßiones accepisse leguntur Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemẽsi, prima suffraganea, & regno Francorum sita.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi: qui ambo populi sunt inter

Eburones,

Eburones, & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatui Lucemburgensi, Mosæq; flu. proximi, nomen retinent: eorum oppidum diœcesis Leodiensis illius episcopo subijcitur.

Scalde flumen inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduennæ syluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem urbem intersecat, nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosam flu. penes Cōdrusios Namurcio oppido Leodiensis influit, hodie Sambram uulgus nominat. Sambra.

Seßuuij populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus. Osißmis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quæ ciuitas est episcopalis, Prouinciæ Turonensi, in regno Francorum siti.

Sontiates populi inter Aquitanos, finitimi Vocatijs, & Tarusatijs populis Aquitanis, & Tholosæ, ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citeriori, habentes oppidum natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum siti.

Sibuzates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Hascis, Vocatijs, Tarusatijs, Coccosatibus, & Hispaniæ citeriori in Francorum regno siti.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximi Vbijs, trans Rhenum tunc sitis, syluas, & solitudines habebant: ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus Rheni transitum, maximè ubi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni ci-

Sabrinam

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus memorat.

T

TVllingi populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, & ut quidã opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorũ numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus sitis remoti. Quidã autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est, duorũ Regum: & Tullingos credunt nunc Lotoringos esse dictos, nomine cõposito, ex Lotario eorum rege Carlomagni stirpe. Turegum. Duregum. Lotoringi.

Tholosates populi Galliæ Prouinciæ, finitimi Narbonensibus, & Sanctonibus, nec longè à Sontiatibus populis in Aquitania, nomen retinent: ciuitas est Metropolis, Francorum regi subdita.

Tigurinus pagus, & populi eius quartã partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant: inde fortè coniectura est, eos esse, qui nunc Turegum cum agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Constantienses incolunt.

Theutoni populi ultra Rhenum flu. fuerunt: ex quibus & Cymbris Aduatici fuere prognati, apud quorum loca, cùm id flumen in Galliam uenientes transijssent, impedimenta cum unius ferè legionis præsidio reliquerunt. Vsus autem Theutones credit, qui Franconiam, & Bauariam Germaniæ regiones, eisq; finitimas terras inhabitant. Vulgus uerò omneis citra, & trans Danubiũ populos appellat Theutones. Hi fortè eorum finibus quondam

pulsi à Sueuis, qui quàm latißimè agros desertos poßidere gloriabantur, sese Cymbris sociarunt, cum quibus à Romanis duce Mario cæsi sunt, quos Pomponius Mela A bi flu. Cymbrisq́; , Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit: Theutones tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant. Plures scripsere inter Alpeis scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem fortè sunt à Tuiscone eorum Rege, Manni filio, ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ. Italica, ac Gallica lingua alludunt.

Tuisco rex.

Treuiri populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus (id est Metensibus) & Rheno flu. usq; in põtem, quò Cæsar traiecit exercitum, quæ pars nũc est Coloniensis diœcesis. Ferè autem omnes Treuiri Germanica lingua utuntur, & nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uicinitatẽ quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate nõ multum à Germanis differebat. Horũ inter Gallos uirtutis opinio erat singularis, & plurimum equitatu, peditatuq́; ualere existimabãtur: nomen retinent. Situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis præsul unus ex electoribus imperatoris est, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos ueniens, unà cũ Cardinali Lucemburgensi, re infecta abijt.

Tribotes populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum, finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spirẽsibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua utentes: ciuitas est episcopalis Prouinciæ Maguntinæ:

nunc

 propterea

Turonensi,

Rhenum attingunt, multumq; ad hos mercatores uentitant, & quòd ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti: hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multoq; humiliores, & infirmiores reddiderunt: in quorum fineis Cæsar primò trans Rhenum exercitu per põtem in Menapijs factum ducto, uastatis agris Sicambrorum se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quò antè exercitum traduxerat, pontem in finibus Treuirorũ fecit, legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorũ continebat. Hos esse Agrippinenses, nũc Colonienses, à Claudio Cæsare Agrippinæ uiro acceptos plerisq; placet, qui, ut uerisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum hortante Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulò pòst cùm Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, ut Tacitus scribit, cõsumpta est: & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse cõstat, ut in epistolis refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est, loca, ubi Marchiæ comitatus à duce Cliuensi nunc possessus, Vestfaliæ oppida sunt, parsq; ducatus Montensis, incoluisse præsumuntur: quorũ adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus Transrhenanos etiam suo tẽpore fuisse scribit, quòd fortè ad utramq; Rheni ripam uicos, agros, possesionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tũc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysij, & Gelrenses nunc ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq; habebãt, & adhuc posident. Quin

Agrippinẽsis ciuitatis incendium.

Lugdnni incendium.

Vadam

ATQVE haec de Gallorũ, Gallisq;, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quãuis uetustatem illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quae tempora haec recentiora, mores, & uiros, ac res praeclarè gestas ab his explicent, nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrißima quaeq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentium, quae toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunae uarietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissem, id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur: quippe qui ab initio Caesarem tantũ, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc nostro indice cõplecti uoluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturum, quae Europam, & Asiam, ac Africam saltem oram littoralem notiora nobis factura sint: nam, ut ulterius penetres, legis haec Mahometanae diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit.

Quis

Quis enim nescit eam Italiæ partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani illi tenuere, totã nunc in regni Neapolitani nomen abijsse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam: quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruisinã: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam? Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidêre, aut in uicos abiere, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoq; nominationes diuersissimæ. Lyrim enim à ueteribus omnem dictũ, iam septingentos abhinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim, Nunc Papiam, à Papio quodam Gallorum duce. Fregellæ ipsæ in Campania, in Pontem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienum ipsum patrem, Tiberonum accolæ uocant. Sipũs illa sepiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgò, à Manfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verùm longius, quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

INIS.

